

SOSYAL & SOSYAL POLİTİKA & HİZMET ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK STUDIES

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI
PUBLICATION OF KOCAELİ UNIVERSITY DEPARTMENT OF SOCIAL WORK
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ ♦ YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR
INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ♦ PUBLISHED TWICE A YEAR

SOSYAL & SOSYAL POLİTİKA & HİZMET ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK STUDIES
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI

e-ISSN 2757-6663

İMTİYAZ SAHİBİ | OWNER

KOÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Adına | On Behalf of KOÜ Faculty of Health Sciences
Ayla ERGİN, Prof. Dr. (Dekan/Dean)

EDİTÖR | EDITOR

Elvan ATAMTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi (Kocaeli Üniversitesi)

BAŞ EDİTÖR/YAYIN KURULU BAŞKANI | CHIEF EDITOR

Esin KARACAN, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Hakan ACAR, Prof. Dr. (Liverpool Hope Üniversitesi – Birleşik Krallık)
Sena Dilek AKSOY, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi – Türkiye)
Hüsnünur ASLANTÜRK, Doç. Dr. (Anadolu Üniversitesi – Türkiye)
Elvan ATAMTÜRK, Dr. Öğr. Üyesi (Kocaeli Üniversitesi – Türkiye)
Mehmet Zafer DANIŞ, Prof. Dr. (Sakarya Üniversitesi – Türkiye)
Lambert K. ENGELBRECHT, Prof. Dr. (Stellenbosch Üniversitesi – Güney Afrika)
Esin KARACAN, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi – Türkiye)
Sami KARACAN, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi – Türkiye)
Golam M. MATHBOR, Prof. Dr. (Monmouth Üniversitesi – A.B.D.)
Figen PASLI, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi – Türkiye)
Scott D. RYAN, Prof. Dr. (University of Texas at Arlington – A.B.D.)
Fatih ŞAHİN, Prof. Dr. (Manisa Celal Bayar Üniversitesi – Türkiye)

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ | TURKISH LANGUAGE EDITOR

Muhammet KUZUBAŞ, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ | ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Abigail ORNELLAS, Dr. (Stellenbosch Üniversitesi – Güney Afrika)

İSTATİSTİK EDİTÖRÜ | STATISTICS EDITOR

Canan BAYDEMİR, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)

YAYIN KURULU SEKRETERLERİ | SECRETARY

Cihan ASLAN, Arş. Gör. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Ayşe Şeyma TURGUT, Arş. Gör. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)

YÖNETİM | MANAGEMENT

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/spshcd> | spsh@kocaeli.edu.tr

Telefon: +90 (262) 303 47 01 Fax: +90 (262) 303 47 03

Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
Umuttepe Batı Yerleşkesi 41001 İzmit – Kocaeli / TÜRKİYE

Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi (SPSHÇD) yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli ve açık erişimli bir dergidir. Dergide yayınlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazar(lar)ına aittir. 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre dergide yayınlanan yazılara kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Journal of Social Policy and Social Work Studies (JSPSWS) is an international refereed journal which is published twice a year and it is open access. The responsibility related to the scope, content, and essence of the published papers in the journal adheres to the author(s). According to the Law of Intellectual and Artistic Works (5846), the papers published in the journal cannot be cited without showing reference.

SOSYAL & SOSYAL POLİTİKA & HİZMET ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK STUDIES
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI

e-ISSN 2757-6663

DANIŞMA-HAKEM KURULU | ADVISORY-REVIEWERS BOARD

Hakan ACAR, Prof. Dr. (Liverpool Hope Üni. – Birleşik Krallık)
Emrah AKBAŞ, Prof. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Sena Dilek AKSOY, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Maksut Görkem AKSU, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Hande ALBAYRAK, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Yusuf ALPER, Prof. Dr. (Uludağ Üniversitesi)
Kamil ALPTEKİN, Prof. Dr. (KTO Karatay Üniversitesi)
Taner ARTAN, Prof. Dr. (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Hüsnünur ASLANTÜRK, Doç. Dr. (Anadolu Üniversitesi)
İshak AYDEMİR, Prof. Dr. (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Hüseyin BATMAN, Doç. Dr. (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Yüksel BAYKARA ACAR, Prof. Dr. (Arden Üni. – Birleşik Krallık)
Sema BUZ, Prof. Dr. (Hacettepe Üniversitesi)
Ömer Faruk CANTEKİN, Doç. Dr. (Gazi Üniversitesi)
Gökçe CEREV, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Michael S. CRONIN, Doç. Dr. (Monmouth Üniversitesi – ABD)
Gülsüm ÇAMUR, Prof. Dr. (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Esra ÇALIK VAR, Prof. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Ayşin ÇETİNKAYA BÜYÜKBODUR, Doç. Dr. (Muş Alparslan Ü.)
Işıl ÇOKLAR OKUTKAN, Dr. Öğr. Üyesi (Altınbaş Üniversitesi)
Mehmet Zafer DANIŞ, Prof. Dr. (Sakarya Üniversitesi)
Nurdan DUMAN, Prof. Dr. (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Veli DUYAN, Prof. Dr. (Ankara Üniversitesi)
Lambert ENGELBRECHT, Prof. Dr. (Stellenbosch Üni. – G. Afrika)
Aysun ERGÜL TOPÇU, Doç. Dr. (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Beyza ERKOÇ, Doç. Dr. (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Maria Lúcia GARCIA, Prof. Dr. (Uni.Fed. Esprito Santo - Brezilya)
Rıza GÖKLER, Prof. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Özden GÜNEŞ, Dr. (Bağımsız Araştırmacı)
Fahimeh HOSSEINNEZHAD HENDVARI, Dr. Öğr. Üyesi (İst. Aydın Ü.)
Tawanda HUBBARD, Doç. Dr. (Rutgers Üniversitesi – ABD)
Vassilis IOAKIMIDIS, Prof. Dr. (Essex Üniversitesi – Birleşik Krallık)
Arzu İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN, Prof. Dr. (Başkent Üniversitesi)
Mücahit KAĞAN, Prof. Dr. (Erzincan Binali Yıldırım Üni.)
Esin KARACAN, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Sami KARACAN, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Ferda KARADAĞ, Doç. Dr. (Sağlık Bilimleri Üniversitesi)
Kasım KARATAŞ, Prof. Dr. (Hacettepe Üniversitesi)

Abdullah KARATAY, Prof. Dr. (Üsküdar Üniversitesi)
Ayten KAYA KILIÇ, Doç. Dr. (Akdeniz Üniversitesi)
Derya KAYMA, Doç. Dr. (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Aşkın KESER, Prof. Dr. (Uludağ Üniversitesi)
Esra KILIÇ CEYHAN, Doç. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Mehmet KIRLIOĞLU, Doç. Dr. (Karabük Üniversitesi)
Sibel KÜÇÜK, Doç. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Sayra LOTFI, Dr. Öğr. Üyesi (Medipol Üniversitesi)
Golam M. MATHBOR, Prof. Dr. (Monmouth Üniversitesi – ABD)
Abigail ORNELLAS, Dr. (Stellenbosch Üniversitesi – G. Afrika)
Remzi OTO, Prof. Dr. (Dicle Üniversitesi)
Sena ÖKSÜZ, Dr. Öğr. Üyesi (Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Selma ÖNCEL, Prof. Dr. (Akdeniz Üniversitesi)
Bülent ÖNGÖREN, Doç. Dr. (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Cengiz ÖZBESLER, Prof. Dr. (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Özge ÖZGÜR, Doç. Dr. (Bartın Üniversitesi)
Figen PASLI, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Gonca POLAT, Prof. Dr. (Ankara Üniversitesi)
Scott D. RYAN, Prof. Dr. (University of Texas at Arlington – ABD)
Doğa Başar SARIİPEK, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Semra SARUÇ, Prof. Dr. (Anadolu Üniversitesi)
PK SHAJAHAN, Prof. Dr. (TATA Enstitüsü – Hindistan)
Shani Sainaba SHAJAHAN, Dr. Öğr. Üy. (Apollo Tıbbi Bil.Ens. – Hindistan)
Fatih ŞAHİN, Prof. Dr. (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Bülent ŞEN, Doç. Dr. (Avrasya Üniversitesi)
Abdülkadir ŞENKAL, Prof. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Fatih ŞİMŞEK, Dr. Öğr. Üyesi (Sakarya Üniversitesi)
Şahika Gülen ŞİŞMANLAR, Doç. Dr. (Kocaeli Üniversitesi)
Nuray TAŞTAN, Prof. Dr. (Kırıkkale Üniversitesi)
İlhan TOMANBAY, Prof. Dr. (İstinye Üniversitesi)
Gökhan TOPÇU, Doç. Dr. (Hacettepe Üniversitesi)
Tarık TUNCAY, Prof. Dr. (Hacettepe Üniversitesi)
Bilge TÜRKOĞLU, Doç. Dr. (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Gülcan URHAN, Dr. Öğr. Üyesi (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Umut YANARDAĞ, Doç. Dr. (Burdur Mehmet Akif Üniversitesi)
Ronald YESUDHAS, Dr. Öğr. Ü. (Nirmala Niketan Ens. – Hindistan)
Tuncay YILMAZ, Prof. Dr. (Sakarya Üniversitesi)
Talip YİĞİT, Doç. Dr. (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

SOSYAL & SOSYAL POLİTİKA & HİZMET ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK STUDIES
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI
e-ISSN 2757-6663

BU SAYININ HAKEMLERİ | REVIEWERS OF THIS ISSUE

Taner ARTAN, Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Mehmet Zafer DANIŞ, Prof. Dr.
Sakarya Üniversitesi

Abdullah KARATAY, Prof. Dr.
Üsküdar Üniversitesi

Fatih ŞAHİN, Prof. Dr.
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İsmet Galip YOLCUOĞLU, Prof. Dr.
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Mira ASADI, Doç. Dr.
İstanbul Aydın Üniversitesi

Ayşin ÇETİNKAYA BÜYÜKBODUR, Doç. Dr.
Muş Alparslan Üniversitesi

Beyza ERKOÇ, Doç. Dr.
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Cemil Bülent ŞEN, Doç. Dr.
Bağımsız Araştırmacı

Bilge TÜRKOĞLU, Doç. Dr.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Zilan UĞURLU, Doç. Dr.
Başkent Üniversitesi

Elif DEMİRBAŞ, Dr. Öğr. Üyesi
Tarsus Üniversitesi

Gülbaşak DİKTAŞ YERLİ, Dr. Öğr. Üyesi
Sakarya Üniversitesi

Hatice Selin IRMAK YAŞAR, Dr. Öğr. Üyesi
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Melike YALÇIN, Dr. Öğr. Üyesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Güngör ÇABUK, Dr.
Bağımsız Araştırmacı

Aykut Can DEMİREL, Dr.
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Muammer SALİM, Dr.
Süleyman Demirel Üniversitesi

YER ALDIĞIMIZ DİZİNLER | INDEXED BY

YAYIM TARİHİ | PUBLICATION DATE

30 HAZİRAN | JUNE 2025

Hosted by **DergiPark** Ev Sahipliğinde
AKADEMİK

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Ömer AVCI Fatih ŞAHİN	YOKSULLUK ALANINDA YAPILMIŞ OLAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ BİBLİYOGRAFİK ANALİZİ <i>A Bibliographic Analysis of Graduate Thesis Studies in The Field of Poverty</i>	1-14
--------------------------	---	-------------

Selda GEYİK YILDIRIM Sedriye TEKER	ERKEN EVLİLİKLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN AKTARIMI: KAĞIZMAN ÖRNEĞİ <i>Transmission of Gender Roles in Early Marriages: Example of Kağızman</i>	15-34
---------------------------------------	--	--------------

Mahmut Sami KÖKTAŞ	TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU İLE İLGİLİ AKADEMİK TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK BİR DERLEMESİ <i>A Bibliographic Compilation of Academic Theses on Post-Traumatic Stress Disorder</i>	35-52
--------------------	---	--------------

İsmail KURUHALİL Meryem EROL	SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DEMANS BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ İ <i>Examination of Dementia Knowledge Levels among Students of Faculty of Health Sciences</i>	53-64
---------------------------------	--	--------------

DERLEME | REVIEW

İsmet Galip YOLCUOĞLU Fatma Türkan ÖZIRMAK	SOSYAL KORUMA SİSTEMİNİN SOSYAL YARDIMLARLA ETKİLİ YÖNETİMİ: SORUNLAR VE STRATEJİLER <i>Effective Management of the Social Protection System through Social Assistance: Challenges and Strategies</i>	65-80
---	---	--------------

Gizem ÇELİK ÖZKAN	“SÜPER AKILLI” TOPLUMDA SOSYAL HİZMET: TOPLUM 5.0 PARADİGMASININ GETİRDİKLERİ <i>Social Work in a “Super Smart” Society: The Implications of the Society 5.0 Paradigm</i>	81-104
-------------------	---	---------------

Süheyla ERİKLİ SELEK

**YAŞLILARA YÖNELİK UZUN SÜRELİ BAKIM HİZMETLERİNİN DURUMU:
OECD ÜLKELERİNE BAKIŞ**

105-122

Status of Long-Term Care Services for The Elderly: A Look At OECD Countries

Ali Rıza YAVRUTÜRK

AKRAN ZORBALIĞININ PSİKOLOJİK TEMELLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

123-144

Psychological Basis of Peer Bullying and Solution Suggestions

Avcı, Ö. ve Şahin, F. (2025). Yoksulluk alanında yapılmış olan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyografik analizi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 1-14.
 10.61861/spshcd.1580191

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Başvuru: 06/11/2024

Kabul: 15/04/2025

YOKSULLUK ALANINDA YAPILMIŞ OLAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ BİBLİYOGRAFİK ANALİZİ

Bibliographic Analysis of Graduate Theses Conducted in the Field of Poverty

Ömer AVCI¹

Fatih ŞAHİN²

¹ Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD,

 omeravci078@gmail.com 0000-0003-3729-2417

² Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

 fatih.sahin@cbu.edu.tr 0000-0002-6025-0576

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de sosyal hizmet disiplininde yoksulluk alanında yürütülen yüksek lisans ve doktora tezlerinin üniversite, yayınlanma yılı ve araştırma yöntemine ilişkin özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, yoksulluk konusunun hangi örneklem yöntemleri ve gruplarıyla ele alındığı da incelenmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Mayıs 2024-Temmuz 2024 tarihleri arasında, YÖK Tez Merkezi veri tabanında "sosyal hizmet" ve "yoksulluk" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda elde edilen yüksek lisans ve doktora tezleri betimsel analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda, nitel, nicel ve karma yöntemlerle yürütülmüş toplam 25 tez çalışması tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin karma yöntemle kıyasla daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Ayrıca, çalışmaların 11 farklı üniversitede yoğunlaştığı ve en çok 2019 yılında gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, çalışmalarda en sık sosyal destek alan birey ve ailelerin örneklem olarak seçildiği görülmektedir. Sonuç olarak, araştırmalarda kullanılan örneklemelerin genellikle yardım alan bireyler, aileler ve sivil toplum kuruluşları ile sınırlı kaldığı ve yoksulluk alanının politikalar, kurumlar, ekonomik ve çevresel faktörler gibi diğer dinamiklerinin yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Ayrıca, yapılan çalışmalarda karma yöntem araştırmasının kullanımının yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Oysa karma araştırma yöntemi, yoksulluğun karmaşık ve çok boyutlu doğasını anlamak için zengin ve kapsamlı veriler sağlayabilir. Bu noktada, yoksulluk olgusunu oluşturan etmenlerin derinlemesine incelenmesi, sebep-sonuç ilişkilerinin ortaya konulması ve bu sebep ve sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik uygulamaların oluşturulması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, sosyal hizmet, lisansüstü tez, betimsel analiz

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the characteristics of master's and doctoral theses on poverty in the field of social work in Turkey in terms of university, year of publication and research method. It also analyses the sampling methods and the groups with which poverty is addressed. It also analyses the sampling methods and the groups with which the issue of poverty is addressed. The study used qualitative research methods and purposive sampling. Between May 2024 and July 2024, the master's and doctoral theses found in the database of the YÖK Thesis Centre as a result of the search with the keywords "social work" and "poverty" were subjected to a descriptive analysis. As a result of the analysis, a total of 25 dissertation studies using qualitative, quantitative and mixed methods were identified. The research results show that quantitative and qualitative research methods are preferred over mixed methods. Furthermore, it was found that the studies were concentrated in 11 different universities and were mostly conducted in 2019. However, it is seen that individuals and families receiving social support are most often selected as the sample in the studies. As a result, the samples used in the studies are generally limited to individuals, families and NGOs receiving assistance, and other dynamics of poverty such as policies, institutions, economic and environmental factors are not sufficiently addressed. In addition, it was found that the use of mixed methods research is not widespread in the studies conducted. However, mixed methods research can provide rich and comprehensive data to understand the complex and multidimensional nature of poverty. At this point, it is important to examine in depth the factors that make up the phenomenon of poverty, to identify the cause-and-effect relationships and to establish practices to eliminate these causes and consequences.

Keywords: Poverty, social work, graduate, thesis, descriptive analysis

GİRİŞ

Geçmişten bu yana yoksulluk dünya üzerinde temel bir sorun olarak varlığını sürdürmekle birlikte başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin çözmekle uğraşı gösterdiği temel bir sosyal sorundur (Cerev, 2018). Özellikle küreselleşmenin beraberinde getirdiği neoliberal politikalar, devletlerin refah hizmetlerinin sunumu noktasında sosyo-ekonomik hayattan elini çekmesine neden olmuş bu durum yoksulluğun toplumda daha da artmasına ve derinleşmesine neden olmuştur (Şenkal, 2017). Genel olarak yoksulluğa bakıldığında asgari düzeyde yaşam standartlarına ulaşabilmek amacıyla gerekli olan ihtiyaçları karşılayamama durumu olarak tanımlanabilmektedir (Ören, 2021). Yoksulluğun anlamlı olarak ilk tanımını S. Rowentree tarafından 1901 yılında, toplam kazançların, biyolojik olarak varlığın devamını sağlayabilecek gıda, giyim vb. asgari standartlardaki ihtiyaçları karşılayamama durumu şeklinde yapılmıştır (Alcock, 1997).

Yoksulluk kavramı kendi içerisinde farklı türleri barındırmaktadır. Bu türler farklı ülke ve toplumlarda farklı şekillerde ve sayılarda ele alınabilmektedir (Bulduk, 2022).

Bunlar;

Mutlak Yoksulluk: Objektif olarak tanımlanmış mutlak asgari düzeyden daha azına sahip olmaktır (Hagenaars ve Vos, 1988; Arabacı Yüksel, 2020).

Görelî (Nispi) Yoksulluk: Yoksul hane halkı ya da bireyle birlikte içinde bulunulan toplumda yaşamını sürdüren ve mevcut şartlara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı ya da birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki farkı ifade etmektedir (Akt. Aktan ve Vural, 2002).

İnsani Yoksulluk: İnsani yoksulluk, okur-yazar olma, yeteri kadar beslenememe, yaşam süresinin kısa olma durumu, anne-çocuk sağlığının yetersiz olması, önlenmesi mümkün olan hastalıklara yakalanmak gibi temel insani becerilerden/kapasiteden yoksun olma şeklinde tanımlanmaktadır (UNDP, 1997; Özsoy, 2019).

Tüm bu tanımlar ışığında değerlendirildiğinde yoksulluğun tek bir boyutu veya belirleyicisi yoktur. Aksine, birkaç karmaşık faktörün bir arada ortaya çıkması yoksulluğa katkıda bulunmaktadır. Bunlar arasında düşük veya negatif ekonomik büyüme, uygun olmayan makroekonomik politikalar, yetersiz büyümeye neden olan işgücü piyasasındaki eksiklikler, kayıt dışı sektörde düşük üretkenlik ve düşük ücretler ile insan kaynaklarının gelişimindeki gecikme sayılabilmektedir (İncedal, 2013). Bununla birlikte yaşam standartlarındaki düşüşe katkıda bulunan ve yoksulluğun yapısal nedenleri veya belirleyicileri olan diğer faktörler arasında suç ve şiddette artış, çevresel bozulma, çalışanların işten çıkarılması, güvenlik ağlarının gerçek değerindeki düşüş ve aile yapılarındaki değişiklikler yer almaktadır (Ajakaiye ve Adeyeye, 2001).

Yoksulluk ve Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet, uygulama temeline dayanan bir meslek olmakla birlikte sosyal değişimi ve gelişmeyi, sosyal uyumu, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini teşvik eden akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk, farklılık ve çeşitliliğe saygı ilkeleri sosyal hizmetin merkezinde yer almaktadır. Çok boyutlu, multidisipliner bir meslek olan sosyal hizmet, yaşam koşullarını ve oluşan zorlukları ele almak ve bireylerin, ailelerin ve toplumun refahını arttırmayı amaçlamaktadır (IFSW, 2014; Duyan, 2010). Bu amaç doğrultusunda sosyal hizmet, dezavantajlı bireylerle birlikte hareket ederek yoksulluğu azaltmak ve ortadan kaldırmak için çalışmaktadır (Tuncay ve Tekin, 2021). Yoksulluk olgusu ile sosyal hizmet mesleğinin ortaya çıkışı ve mesleğin yoksulluk ile ilişkisi aynı hat üzerine hizalanmıştır. Bununla birlikte sosyal hizmet mesleği ve disiplininin ortaya çıkışının temel nedenlerinden birinin yoksulluk olgusu olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal hizmet mesleği ve disiplininin yoksulluk olgusu ile ilişkisi XIV. yüzyılda hayırseverlik organizasyonları ve yerleşim evi hareketleriyle kurulduğu aktarılabilmektedir. Belirtilen bu oluşumların yoksulluğa bakış açısı ile sosyal hizmet mesleğinin yoksulluğa bakış açısı arasında oldukça net bir farklılık gözlemlenmektedir (Weiss, 2003). Bahsedilen bu oluşumlar yoksulluğu hayırseverlik ve yardım temelinde ele alırken sosyal hizmet mesleği yoksulluk olgusunu insan hakları, eşitlik ve sosyal adalet temelinde değerlendirmektedir. Sosyal hizmet mesleği bu bakış açısı doğrultusunda yoksullukla mücadele eden bireylerin tecrübelerini ve baş etme stratejilerinin nasıl olduğunu anlamlandırmaya çalışmaktadır (Becker, 1997, s. 159; Davis ve Wainwright, 2005, s. 263).

AMAÇ

Yoksulluk olgusu sosyal hizmet meslek ve disiplininin ortaya çıkış noktasında yer almaktadır. Günümüz dünyasında yaşam biçimlerinin değişmesi, ihtiyaç ve isteklerin farklılaşması sosyal hizmet mesleğinin odağının ve uygulama alanlarının da değişmesine neden olmuştur. Meslek ve disiplin olarak sosyal hizmetin odağında meydana gelen bu değişim yoksulluk olgusunu yeniden değerlendirme ve konumlandırmayı gerektirmektedir. Bu noktada sosyal hizmet alanında yoksulluğun nasıl ve hangi

açılardan ele alındığını ortaya koyma amacını gütmekle birlikte, Türkiye’de sosyal hizmet anabilim dalında yoksulluk alanıyla ilgili yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının gerçekleştirildiği üniversite, yıl ve yöntem özelliklerini, yoksulluk alanıyla ilgili kapsamın hangi özelliklerle ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı ise yoksulluk ve sosyal hizmet ilişkisini ortaya koyma noktasında yoksulluk alanında ele alınmayan konuları gün yüzüne çıkarmak ve bundan sonraki süreçte üretilecek bilimsel araştırmalara ışık tutmaktır.

YÖNTEM

İlgili araştırmada nitel araştırma yönteminden faydalanılmakla birlikte örneklemin belirlenmesi için kriter örnekleme tekniği kullanılmış ve betimsel analiz yöntemi çerçevesinde yapılandırılmış olup Sosyal Hizmet disiplinin yoksulluk alanında gerçekleştirilen yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını incelemektedir. Betimsel analiz, önceden belirlenmiş bir konu çerçevesinde ele alınan, yayınlanmış ya da yayınlanmamış, tüm çalışmaların ele alınıp bakış açılarının ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalardır (Ütay vd.,2021). Bir diğer açıdan, nitel ve nicel tüm çalışmaların incelenmesiyle ilgili alandaki bakış açısının ortaya konması şeklinde tanımlanabilir. Böylece, araştırma yapılan alanda ve/veya konuda halihazırda çalışma yapan ya da yapmak isteyen araştırmacılara genel eğilimin hangi yönde olduğu gösterilmektedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007).

Çalışma Grubu

Çalışma kapsamında 2010-2024 yılları arasında YökTez veri tabanında “Sosyal Hizmet/ler” konu başlığı ve “yoksulluk” kelimesi kriter alınarak tarama yapılmış olup yirmibeş (25) çalışmaya ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Elde edilen örneklem Sözbilir, Kutlu ve Yaşar (2012) tarafından geliştirilen “Makale Sınıflama Formu” kullanılarak betimsel analize tabi tutulmuştur. İlgili form, altı farklı bölümden oluşmaktadır. Formun A bölümünde araştırmanın künyesi hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. B bölümünde araştırmanın konusuna yönelik bilgiler yer almaktadır. C bölümünde araştırmanın yöntemine ve desenine yönelik bilgiler bulunmaktadır. D bölümü veri toplama araçlarına yönelik bilgilere yer verirken E bölümünde örneklem grubu ve örneklem büyüklüğüne ilişkin bilgiler yer almaktadır. Son bölüm olan F bölümünde ise elde edilen verilerin analizinde kullanılan yöntemlere ve tekniklere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında aşağıda yer alan araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. Çalışmaların araştırma türüne göre dağılımı nasıldır?
2. Çalışmaların üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
3. Çalışmaların enstitülere göre dağılımı nasıldır?
4. Çalışmaların örneklem dağılımı nasıldır?
5. Çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
6. Çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
7. Çalışmaların araştırma desenlerine göre dağılımı nasıldır?

8. Çalışmaların örneklem tekniğine göre dağılımı nasıldır?
9. Çalışmaların veri toplama tekniğine göre dağılımı nasıldır?
10. Çalışmalarda kullanılan veri analiz tekniğine göre dağılımı nasıldır?

Veri Toplama Süreci

Çalışma kapsamında ele alınan tezler YÖKTEZ veri tabanında “sosyal hizmet” ve “yoksulluk” anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilmiş olup araştırmacılar tarafından daha önce oluşturulmuş olan dâhil edilme kriterleri üzerinden değerlendirilmiştir. Dâhil edilme kriterleri şu şekildedir: Araştırmaya 2010-2024 yılları arasındaki yüksek lisans ve doktora tezleri dâhil edilmektedir. Çalışma sadece Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yoksulluk alanında yapılan tezleri kapsamaktadır. Bunların aksine araştırmaya, Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yoksulluk alanı dışındaki tez çalışmaları dâhil edilmemiştir. Ayrıca tam metinlerine ulaşılamayan tezler de çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

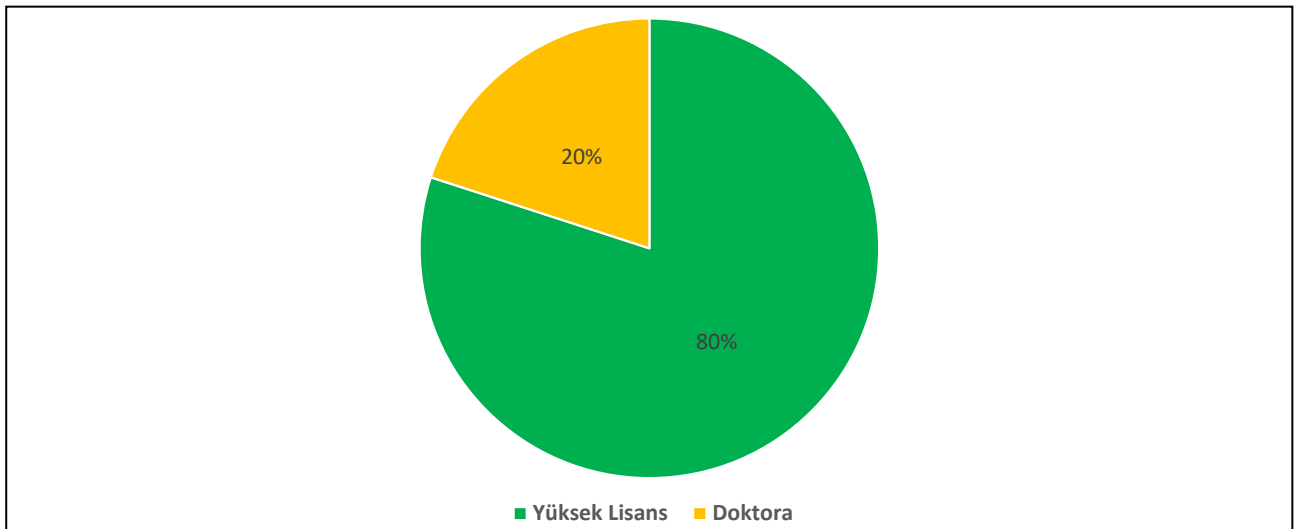
Türkiye’de sosyal hizmet anabilim dalında ve yoksulluk alanında yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının araştırma türü, çalışmaların üniversitelere göre dağılımı, enstitülere göre dağılımı, örneklem grupları, yayınladığı yıl, araştırma yöntemleri, araştırma desenleri, kullanılan örneklem tekniği, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri şeklinde 10 tema olarak bulgular başlığı altında sunulmuştur. Elde edilen verilere daha önce oluşturulmuş araştırma soruları sayesinde ulaşılmış ve betimsel analize tabii tutulmuştur.

BULGULAR

Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Sosyal hizmet disiplini içerisinde yoksulluk alanıyla ilgili yapılan çalışmaların türlerine bakıldığında yüksek lisans (n= 20) ve doktora (n=5) şeklinde yapıldığı görülmektedir (Grafik 1).

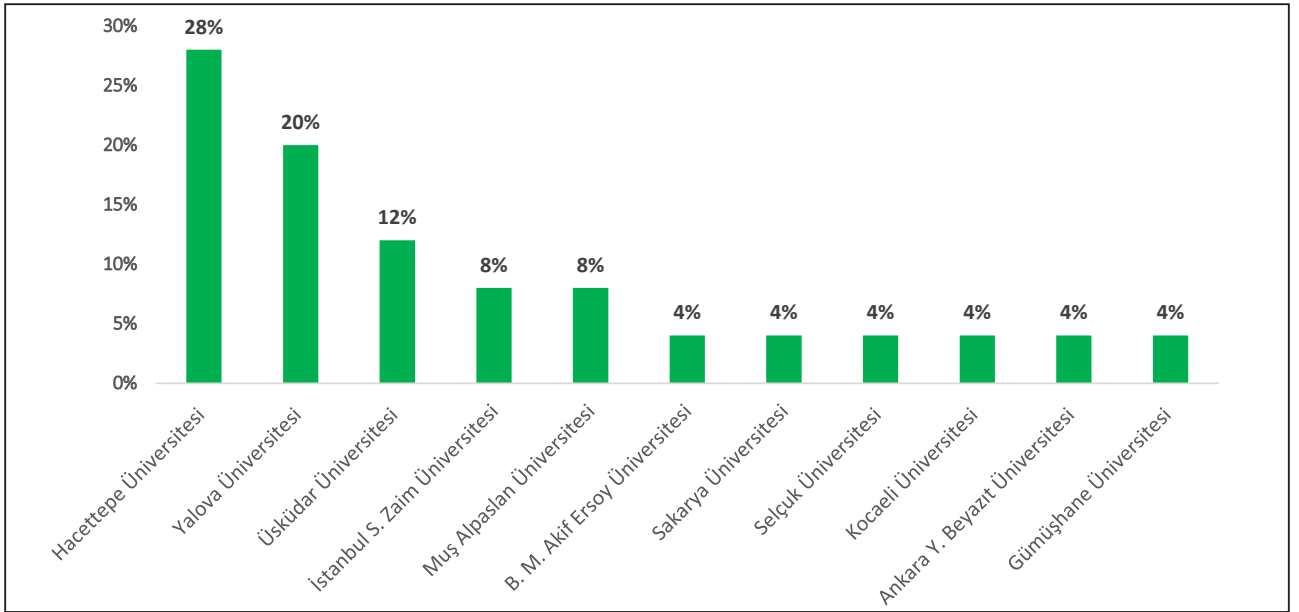
Grafik 1. Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Araştırma sonucunda elde edilen veriler neticesinde yapılan araştırmaların Hacettepe Üniversitesi (n=7), Yalova Üniversitesi (n=5), Üsküdar Üniversitesi (n=4), İstanbul S. Zaim Üniversitesi (n=2), Muş Alpaslan Üniversitesi (n=2), B. M.Akif Ersoy Üniversitesi (n=1), Sakarya Üniversitesi (n=1), Selçuk Üniversitesi (n=1), Kocaeli Üniversitesi (n=1), Ankara Y. Beyazıt Üniversitesi (n=1) ve Gümüşhane Üniversitesi (n=1) şeklinde 11 farklı üniversitede gerçekleştiği görülmektedir.

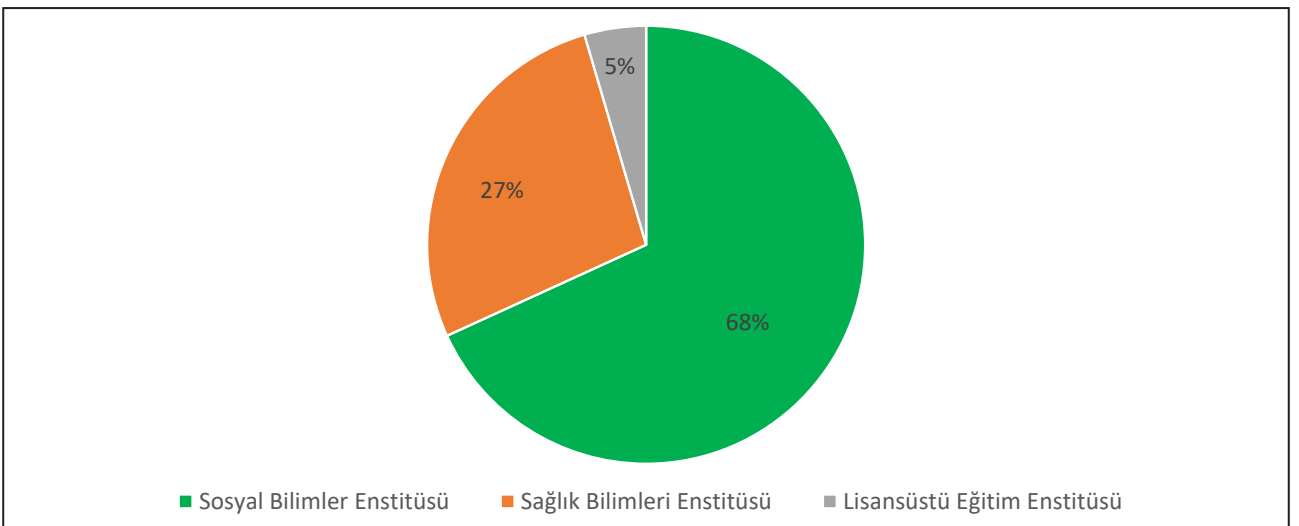
Grafik 2. Çalışmaların Üniversitelere Göre Dağılımı

Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde bu çalışmaların 11 farklı üniversitede bünyesinde sosyal bilimler enstitüsü (n=15), sağlık bilimleri enstitüsü (n=6) ve lisansüstü eğitim enstitüsü (n=4) 'nde gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır (Grafik 3.).

Grafik 3. Yapılan Çalışmaların Enstitülere Göre Dağılımı

Çalışmaların Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Yapılan çalışmalar incelendiğinde örneklem grubu olarak yoksullukla ilgili sosyal yardım alan birey ve ailelerin daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte bu sosyal yardımın sunumunda görev alan sivil toplum örgütleri ve çalışanlarının da çalışmaların örneklemine dahil olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

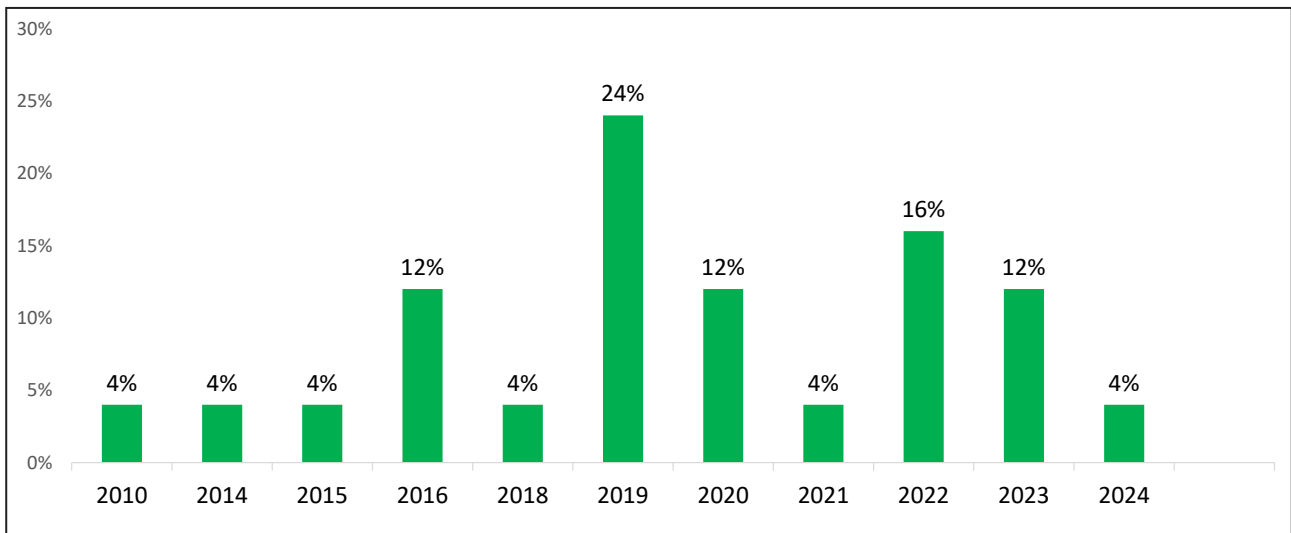
Tablo 1. Çalışmaların Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

	f	%
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Birey ve Aileler	8	30%
Sivil Toplum Örgütlerinde Çalışan Meslek Elemanları	4	15%
Yerel Yönetimlerde Çalışan Meslek Elemanları	1	4%
Farklı Etnik Gruplara Mensup Bireyler	1	4%
65+ Bireyler	2	8%
Yoksul Bireyler	2	8%
Hasta ve Hasta Yakını Bireyler	2	8%
Engelli Bireyler	1	4%
Kadınlar	2	8%
Yoksullukla İlgili Yöntem ve Politikalar	3	11%
TOPLAM	26	100

Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında elde edilen yüksek lisans ve doktora çalışmalarının 2010 ile 2024 yılları arasında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmalar 2010 (n=1), 2014 (n=1), 2015 (n=1), 2016 (n=3), 2018 (n=1), 2019 (n=6), 2020 (n=3), 2021 (n=1), 2022 (n=4), 2023 (n=3) ve 2024 yılında (n=1) şeklinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Ayrıca en çok çalışmanın ise 2019 yılında yapıldığı görülmektedir (Grafik 4).

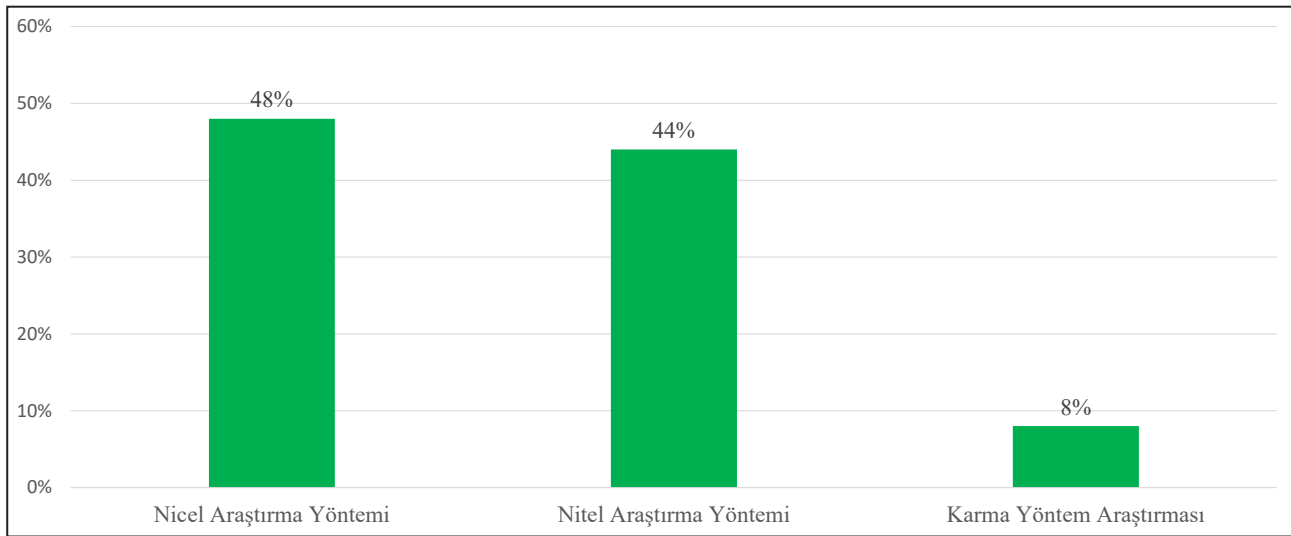
Grafik 4. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Çalışmaların Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma sonucunda incelenen çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımına bakıldığında nicel araştırma yöntemi (n=12), nitel araştırma yöntemi (n=11) ve karma yöntem araştırması ise (n=2) şeklinde dağılım göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışmalar incelendiğinde diğer yöntemlere göre karma yöntem araştırmasının daha az tercih edildiği ortaya çıkmaktadır (Grafik 5).

Grafik 5. Çalışmaların araştırma yöntemlerine göre dağılımı

Çalışmalarda Kullanılan Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

Yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırma desenleri içerisinde en çok tarama modelin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte incelenen çalışmaların %64'ünde araştırma desenine ilişkin bilgilerin yer almadığı saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Çalışmalarda kullanılan araştırma desenlerine göre dağılımı

	f	%
Tarama Modeli	3	12%
İlişkisel Tarama Modeli	2	8%
Tekil Tarama Modeli	1	4%
Fenomenolojik Desen	3	12%
Belirtilmeyen	16	64%
TOPLAM	25	100

Çalışmalarda Kullanılan Örneklem Tekniğine Göre Dağılımı

Yapılan çalışmalarda 6 farklı örneklem belirleme yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmalarda en fazla basit rastgele örneklem tekniği kullanılmış olup 9 çalışmada ise örneklem belirleme tekniğine ait veri belirtilmemiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Çalışmalarda Kullanılan Örneklem Tekniğine Göre Dağılımı

	f	%
Basit Rastgele Örneklem	6	24%
Kartopu Örneklem	5	20%
Kota Örneklem	1	4%
Uygun Örneklem	1	4%
Rastlantısal Olmayan Örneklem	1	4%
Amaçsal Örneklem	2	8%
Belirtilmeyen	9	36%
TOPLAM	25	100

*Birden fazla örneklem tekniği kullanılan çalışma bulunmaktadır.

Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Araştırma verileri incelendiğinde 9 farklı veri toplama aracı kullanılmış olup bu araçların arasında en çok görüşme formu ve anket yöntemiyle çalışmaların verilerinin toplandığı görülmektedir. Bu araçların yanı sıra ölçek ve soru formunun da araştırmalarda kullanıldığı saptanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

	f	%
Görüşme Formu	13	39,4%
Anket	8	24,2%
Ölçek	4	12,1%
Soru Formu	2	6%
Kişisel Bilgi Formu	2	6%
Literatür Tarama	2	6%
Doküman İnceleme	1	2%
Gözlem	1	2%
Kaynak Tarama	1	2%
TOPLAM	34	100

*Birden fazla örneklem tekniği kullanılan çalışma bulunmaktadır.

Çalışmaların Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen yüksek lisans ve doktora çalışmalarında kullanılan veri analiz yöntemlerine bakıldığında tanımlayıcı istatistik ve yine nicel araştırmalarda kullanılan Bağımsız T Testi ile One Way Anova testinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitel yöntem kullanılan araştırmalarda ise betimsel analiz yönteminin tercih edildiği saptanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5- Çalışmaların Kullanılan Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

	f	%
Bağımsız T Testi	7	15,9%
One Way Anova	7	15,9%
Betimsel Analiz	5	11,2%
İçerik Analizi	4	9%
Ki-Kare	4	9%
SWOT Analizi	1	2,2%
Korelasyon	2	5%
Tanımlayıcı İstatistik	8	18%
Tematik Analiz	1	2,2%
Anlatı Analizi	1	2,2%
Tukey Testi	1	2,2%
Belirtilmeyen	3	7%
TOPLAM	44	100

*Birden fazla örneklem tekniği kullanılan çalışma bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yoksulluk olgusu, toplumsal, ekonomik, sosyal açıdan toplumların yapısını yaşam biçimlerini etkilemekle birlikte dünya üzerinde gittikçe derinleşmektedir. Bu noktada başta sosyal hizmet disiplini olmak üzere diğer disiplinlerin de bilimsel anlamda araştırdığı bir konu olarak ele alınmaktadır. Yoksulluğu sosyal hizmet açısından değerlendirebilmek için varolan değişimin anlaşılması, toplumsal ihtiyaçların tespit edilmesi ve ihtiyaçlara yönelik politika uygulamalarını ortaya koymak amacıyla yoksulluk alanında sosyal hizmet anabilim dalında yapılmış olan lisansüstü tezlerin oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu noktada Türkiye’de sosyal hizmet anabilim dalında yoksulluk alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının betimsel olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik yapılan araştırma sonrasında 25 çalışmaya ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde çalışmaların daha çok yüksek lisans düzeyinde (n=20) gerçekleştirildiği doktora düzeyi çalışmaların ise (n=5) olduğu görülmektedir. Geçmişten bu yana dünya üzerinden gittikçe artan ve derinleşen yoksulluk olgusunun doktora düzeyinde oldukça az ele alındığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, yoksulluğun daha derinlemesine araştırılması, toplumsal istek ve ihtiyaçların tespiti ve bu tespitlere yönelik uygulamaların hayata geçirilmesi açısından doktora düzeyinde daha fazla çalışma gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yapılan lisansüstü çalışmaların 2010-2015 yılları arasında benzer oranda yapıldığı görülürken küreselleşme ile dünya üzerinde artan yoksulluk nedeniyle 2016 yılı sonrasında özellikle 2019 yılında lisansüstü çalışmalara daha fazla konu edildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında yoksulluğun önlenmesi ve azaltılması bakımından çalışmalardaki artış oldukça önemlidir.

Ayrıca bu çalışmaların 11 farklı üniversite bünyesinde gerçekleştirildiği bu üniversiteler içerisinde ise en çok çalışmanın Hacettepe Üniversitesi (n=7)'nde yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmalar 3 farklı enstitü bünyesinde gerçekleştirilmekle beraber en fazla sosyal bilimler enstitüsü çatısı altında çalışma yapılmıştır.

Yöktez veri tabanı aracılığıyla sosyal hizmet anabilim dalı altında yoksulluk alanında yapılan araştırmalara ulaşılmış olup elde edilen bulgular incelendiğinde yüksek lisans ve doktora çalışmalarının en çok 2019 yılında gerçekleştirildiği saptanmıştır. Ayrıca yapılan araştırmalarda nicel ve nitel araştırma yönteminin birbirine yakın oranda kullanıldığı görülmektedir. Karma yöntem araştırması ise sadece 2 çalışmada kullanılmıştır. Yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olması ve çeşitli nedenlerinin bulunması sebebiyle yoksulluk olgusunun sebep ve sonuçlarının daha derinlemesine incelenmesi ve ortaya konulması "neden, nasıl ve ne şekilde" gibi soruların sorulduğu ve niceliksel anlamda genellenebilirliğinin ortaya konulduğu karma yöntem araştırmalarının lisansüstü araştırmaların özellikle doktora boyutunda kullanılması oldukça önemlidir.

Çalışmanın bulguları araştırma desenleri, örnekleme yöntemi açısından incelendiğinde; yapılan çalışmaların çoğunun tarama modeli ile gerçekleştirildiği ve bu çalışmalarda basit rastgele ve kartopu örnekleme yönteminin diğer örneklem yöntemlerine göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Elde edilen 25 çalışmanın 16'sında araştırma desenin, 9'unda örneklem tekniğinin, 3'ünde ise veri analiz yönteminin belirtilmediği görülmektedir. Çalışmaların yöntemine yönelik kısıtlı bilgilerin yer alması, ilgili alanda yapılan araştırmaların yöntem sorunlarının olduğunu göstermektedir (Güloğlu, 2021).

İncelenen çalışmalarda 10 farklı örneklem grubu ile çalışma gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda en çok yoksulluk alanında sağlanan hizmetlerden faydalanan bireylerin örneklem grubu olarak baz alındığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Veri toplama yöntemi olarak görüşme formu ve anket yöntemlerinin diğer yöntemler göre daha yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmalarda analiz yöntemi olarak tanımlayıcı istatistik, bağımsız t testi ve one way anova testlerinin daha fazla kullanıldığı nitel araştırma yöntem ile gerçekleştirilen çalışmalarda ise betimsel analiz yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak; Sosyal hizmet alanında yoksulluk alanı ile sosyal hizmet meslek ve disiplininin içinde bulunan toplumun ihtiyaçlarına yönelik çalışmaların yapılması ve mevcut çalışmalar ışığında bu çalışmaların arttırılması, lisansüstü eğitim boyutunda ise doktora düzeyinde yapılan tez çalışmalarının arttırılması, yapılan çalışmaların örneklem gruplarının arttırılması ve çeşitliliğin sağlanması, karma yöntem araştırması ile çalışmaların gerçekleştirilmesinin sosyal hizmet mesleğinin yoksulluk alanında sorunların tespiti ve bu sorunlara yönelik daha iyi ve daha güçlü uygulamalar gerçekleştirmesine ve sürecine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Çalışmada canlı insan veya hayvan deneklere yer verilmediği için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajakaiye, D. O., Adeyeye, V. A. (2002). Concepts, Measurement and Causes of Poverty. *CBN Economic and Financial Review*. 39 (4), 1-25.
- Alcock, P. (1997). *Understanding Poverty*. U.K., Macmillan Education.
- Aktan, C.C., ve Vural, İ. Y., (2002). Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri Aktan C.C., (Ed.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Arabacı Yüksel, R. (2020). Yoksulluk, Kavram, Ölçüm, Mücadele. Bursa. Dora Yayıncılık.
- Becker, S. (1997). *Responding to Poverty Politics of Cash and Care*. London: Longman.
- Bulduk, M.F., (2022). Refah Devletinden Sosyal Yatırım Devletine: Seçilmiş Refah Modeli Ülkelerinin Yoksullukla Mücadelede Sosyal Politikaları Üzerine Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Burdur M. Akif Ersoy Üniversitesi.
- Cerev, G., (2018). Türkiye’de Yoksulluğun Boyutu. G. Cerev ve B. Yenihan (Ed.). Yoksulluk Farklı Boyutlarıyla. (1. Baskı). İçinde (225-259). Bursa. Dora Yayıncılık.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. (6th Edition). New York: Routledge.
- Davis, A., & Wainwright, S. (2005). Combating Poverty and Social Exclusion: Implications for Social Work Education. *Social Work Education: The International Journal*, 24(3), 259-273.
- Güloğlu, M. F. (2021). Nitel desenli göç araştırmalarında yöntem sorunları. *Ortadoğu ve Göç*, 11(2), 292-331.
- Hagenaars, A. ve Vos, K. (1988). The Definition and Measurement of Poverty. *The Journal of Human Resources*, 23(2), 211-221. <https://doi.org/10.2307/145776>
- International Federation of Social Workers Erişim Tarihi: 31.04.2024 <https://www.ifsw.org/>
- İncedal, S. (2013). “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları”. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>
- Ören, K. (2021). *Sosyal Politika*. Ankara. Nobel Yayıncılık.
- Özsoy, D. (2019). Türkiye’de Yoksullukla İlgili Sosyal Politikalar: Bir Değerlendirme Çalışması. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, G.F. (2019). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara. Anı Yayıncılık.
- Sözbilir, M., Kutu, H. & Yaşar M. D. (2012). Science education research in Turkey. A content analysis of selected features of papers published. In J. Dillion & D. Jorde (Eds). *The world of Science Education. Handbook of Research in Europe*, 1-35.

- Şenkal, A. (2017). Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika. Kocaeli. Umuttepe Yayınları.
- Tuncay, T. ve Tekin, H.H. (2021). Sosyal Hizmetin ABC'si. Ankara. Nika Yayınevi.
- UNDP (1997). Human Development Report. New York: Oxford University Press.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (10), 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Weiss, I. (2003). Social work students and social change: On the link between views on poverty, social work goals and policy practice. *International Journal of Social Welfare*, 12(2), 132-141.

Geyik Yıldırım, S. ve Teker, S. (2025). Erken evliliklerde toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımı: Kağızman örneği. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 15-34.
doi 10.61861/spshcd.1703202

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Başvuru: 20/05/2025

Kabul: 29/06/2025

ERKEN EVLİLİKLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN AKTARIMI: KAĞIZMAN ÖRNEĞİ

Transmission of Gender Roles in Early Marriages: Example of Kağızman

Selda GEYİK YILDIRIM¹

Sedriye TEKER²

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Kağızman Meslek Yüksekokulu, Terapi ve Rehabilitasyon Bölümü,

✉ seldagykyldrm@gmail.com 0000-0002-4277-6048

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı,

✉ tekersedriye@gmail.com 0009-0003-8765-1550

ÖZ

Bu çalışma erken evlilik deneyimi yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımlarını incelemektedir. Çalışmanın amacı erken evlilik deneyimi olan kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin edindikleri düşünce ve pratiklerin yeni kuşaklarda nasıl karşılık bulunduğunu ve erken evliliklerin döngüsel mi dönüşümsel mi olduğunu tespit etmektir. Türkiye’de erken evliliklerin oranı geçmiş dönemlere kıyasla düşmüş olsa da günümüzde karşılaşılan sosyal sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Türkiye’de erken evliliklerin görüldüğü iller arasında yer alan Kars’ta erken evliliklerin gerçekleştiği ilçelerden biri de Kağızman’dır. Bu çalışmada Kağızman’da yaşayan ve erken evlilik deneyimi olan kadınlar özelinde derinlemesine görüşmeler aracılığıyla kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımlarına ilişkin veriler elde edilmiş, verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre erken evlilik deneyimi olan kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımları hem geleneksel hem de modern özelliklere sahiptir. Bununla birlikte erken evlilikler dönüşümsel bir sürece evrilmiştir ancak döngüsellik niteliğini de kaybetmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken evlilik, toplumsal cinsiyet, cinsiyet rolleri aktarımı, kadın deneyimleri

ABSTRACT

This study examines the transmission of gender roles among women who have experienced early marriage. The aim of the study is to determine how the gender attitudes and practices acquired by women who have experienced early marriage resonate with new generations, and whether early marriage is cyclical or transformational. Although the rate of early marriage in Turkey has decreased compared to the past, it is still one of the social problems faced today. Kağızman is a district in Kars, one of the provinces in Turkey, where early marriages take place. In this study, data on women's gender role transmission were obtained through in-depth interviews

with women living in Kağızman who had experienced early marriage, and a descriptive analytical approach was used to analyse the data. According to the data from the study, the gender role transmission of women who have experienced early marriage has both traditional and modern characteristics. However, while early marriages have evolved into a process of transformation, they have not lost their cyclical character.

Keywords: Early marriage, gender, transmission of gender roles, women's experiences

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet kavramı Amerikalı feministler tarafından cinse dayalı olarak yapılan ayrımların temelinde toplumsal unsurların olduğu iddiası ile ortaya çıkmıştır (Scott, 2010:113). Toplumsal yaşam içerisindeki kadın ve erkeğe toplumsal kurumlarca atfedilen roller, statüler, güç, hak ve sorumluluklar olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet, sosyalleşme sürecinde edinilen kadın ve erkeğe yüklenen cinsiyet kimliğine de işaret eder (Ecevit, 2021:9). Sosyalleşme sürecinde mevcut yapının kültürel özellikleri ve normları toplumsal cinsiyeti şekillendirmekte ve toplumsal cinsiyet farklılaşmasını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet hiyerarşisindeki temellerin sorgulanmasında ilk olarak kültür eksenli çözümlemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Erdoğan,2008:76). Kültürel yapının belirleyici özellikleri beraberinde toplumsal cinsiyete yüklenen rolleri, kadın ve erkekten beklenen davranışları da ortaya çıkarmaktadır. Erken evliliklerde kız çocuklarının evlilik oranları, deneyimleri, profilleri, mevcut durumları bunun somut göstergelerinden yalnızca birisidir.

20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. Maddesine göre *"çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır."* Bu evrensel kabul uyarınca on sekiz yaşın altında olan evlilikler çocuk evliliği ve erken evlilikler kapsamına girmektedir. 1985 tarihli evlendirme yönetmeliğine göre Türkiye'de bireyler on sekiz yaşını doldurmuşlarsa bireysel tercihleriyle, on yedi yaşını tamamlayanlar aile ya da vasi izniyle, on altı yaşını tamamlayanlar ise hâkimin izniyle evlenebilmektedirler. Ancak on sekiz yaş altı bireyler evrensel kabuller çerçevesinde çocuk olarak nitelendirildikleri için bu yaş altı gruptaki bireylerin evlilikleri tartışmalı bir alan niteliği taşımaktadır. Çünkü erken evlilikler çocuk yaşta yapılan evlilikler olması nedeniyle bireyleri psikolojik ve sosyal boyutta çok yönlü ve olumsuz etkileyen, etkileri bireysel yaşamlarla sınırlı kalmayan bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığını, sosyal ve akademik gelişimlerini engelleyen erken evlilikler, bu neticeleriyle her şeyden önce çocukların haklarına yönelik ciddi ihlaller barındırmaktadır.

UNICEF (2018) tarafından hazırlanan çocuk evliliği raporunun verilerine göre günümüzde erken evlilik deneyimi olan yaklaşık 650 milyon kadın yaşamaktadır. Ancak bu oran dünya genelinde azalmaya devam etmiş, son on yılda çocuk yaşta yapılan evliliklerin oranı ise %15 azalmıştır. Erken evliliklerin en yaygın olduğu bölgeler ise Güney Asya ve Sahra Altı Afrika olarak sıralanmaktadır. (UNICEF, 2018:3). UN Women ve TÜİK (2024) tarafından hazırlanan rapora göre Türkiye'de 16-17 yaş aralığında evlenen kız çocuklarının en yüksek olduğu üç il, Ağrı (%2,1), Gaziantep (%2,3) ve Kilis'tir (%3,1). 2011'de 42.700 kız, 1.860 erkek; 2015'te 31.337 kız, 1483 erkek; 2019' da 17.058 kız, 940 erkek; 2024'te ise 9.354 kız, 617 erkek çocuğu 16-17 yaş aralığında evlenmiştir. Bu grup da yer alan

evliliklerin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı ise 2002’de %7,3 iken 2024’de %1,6 olmuştur. Bu oranların azalmasındaki en önemli faktör şüphesiz kadın hakları alanında yaşanan gelişmelerdir ve bu hak arayışlarında kadın hareketlerinin önemli bir payı bulunmaktadır. Kadınlar sorunsuz bir yaşam alanına bugünde sahip değillerdir ancak geçmişe kıyasla sosyal ve ekonomik yaşamda daha fazla yer edinmeye başlamışlardır. Bugün geçmişe kıyasla daha fazla kız çocuğu okula gitmekte, daha fazla sayıda kadın iş yaşamına katılmakta ve göreceli olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin daha fazla politika oluşturulmaktadır.

Türkiye’de çocuk yaşta, erken ve zorla evliliklerde yoksulluk ve düşük eğitim düzeyi en önemli faktörler olarak karşımıza çıkmakta ve bölgelere göre farklılaşmaktadır. Yapılan çalışmalarda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde daha yaygın olduğu tespit edilmiştir (Ergöçmen vd.,2020:21). Bu bölgelerde yer alan Kars erken evliliklerin yaşandığı kentlerden birisidir. TÜİK verilerine göre 2024 yılında Kars’ta evlenen 1493 çiftten 4 erkek, 89 kız çocuğu; 2023 yılında evlenen 1531 çiftten 4 erkek, 78 kız çocuğu 16-17 yaş aralığında yer almaktadır. Bu yaş aralığında 2022’de 108, 2021’de 138, 2020’de ise 120 kız çocuğu evlenmiştir. 2019’da başlayıp 2021 yılında tamamlanan Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklerin Önlenmesi projesinde Kars’ta yer almış, bu projenin devamı olarak Kadın Dostu Kentler Projesi başlatılmış ve seçilen illerden biri de Kars olmuştur (Arslan, 2021).

Türkiye’de erken evlilikler üzerine yapılan çok sayıda teorik ve uygulamalı nitelikte çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların çoğunluğu bilimsel makale ve tezlerden oluşmaktadır. Mevcut çalışmaların çoğu erken evliliklerin toplumsal, ekonomik ve kültürel kaynaklarına yönelik yapılan saha çalışmalarını içermektedir. Bazı çalışmalar bu tür evliliklerin hem yerel hem de küresel görünümüne, bazıları medyadaki karşılıklarına, bazıları ise yasal çerçeveye odaklanmıştır (Sezer vd.2024; Yılmaz ve Emül, 2024; Çelebi ve Piyal, 2022; Özmen, 2022; Demir vd.,2022; Şahutoğlu Üregen 2021; Yıldız ve Poyraz, 2020; Çetin,2020; Şimşek, 2019; Yorgun, 2019; Cenk,2019; Uysal vd.2019; Tuğrul, 2018; Doğan Gökse, 2018; Bütün, 2018; Subaşı Kırıkçı, 2018; Kıran, 2017; Anık ve Barlın, 2017; Diyaşlıoğlu vd., 2017; Yıldırım vd.,2015; Yiğit,2015; Kaynak-Malatyalı, 2014; Kara, 2015; Boran vd., 2013; Özcebe ve Biçer, 2013;Çakır, 2013; Orçan ve Kar,2008).

Erken evlilikler, söz konusu evliliği deneyimleyen kadınların bireysel yaşamlarında çoklu etki ve neticeleri ortaya çıkarmakta, bu deneyim kadınların psikolojik ve sosyal süreçlerini, annelik pratiklerini ve yaşam düzeylerini her yönüyle etkilemektedir. Bununla birlikte erken evlilikler sosyal bir sorun olarak ülkemizin toplumsal yapısını etkilemekte, kamu politikalarını şekillendirmekte ve kız çocuklarının geleceklerinin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenledir ki erken evlilikler konusunda öznel deneyimlerin aktarım süreçleri özellikle çocuk sahibi olan kadınlarda ayrıca ele alınması gereken konu başlıklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada erken yaşta evlenen kadınların deneyimleri ve değerlendirmeleri incelenmiş, erken evliliklerin sosyal karşılıklarına ve kaynaklarına yönelik olası unsurlara odaklanılarak toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımlarının nasıl olduğu sorusuna yanıt aranmıştır.

Erken evlilikler konusunda literatürde yer alan çalışmaların birçoğu sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerin etkisini ortaya koymakla birlikte, toplumsal cinsiyetin bu süreçlerdeki etkisine ilişkin değer-

lendirmeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu çalışma öncelikle bu türdeki çalışmaların sayısının artmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca erken evliliklerin yaygın olarak görüldüğü yerlerden biri olmasına karşılık ve erken evlilikler konusunda kamu kuruluşları tarafından yapılan bilgilendirme seminerleri, toplumsal farkındalık çalışmaları ve projelere rağmen ilgili konuda Kağızman özelinde toplumsal cinsiyet perspektifinde yapılmış bir bilimsel çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışma grubu için Kağızman tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın araştırma problemi olan “erken evlilik deneyimi olan kadınlarda toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımı nasıl gerçekleşmektedir” sorusundan hareketle araştırmanın metodolojisi planlanmıştır. Kağızman’da ikamet eden ve erken evlilik deneyimi bulanan, evli, çocuk sahibi olan kadınların toplumsal cinsiyet rollerini nasıl aktardıkları, erken evliliklerin döngüsel mi dönüşümsel mi olduğu, bu sürecin erken evlilik deneyimi olan kadınların çocuklarında nasıl karşılık bulduğu bu çalışmanın ortaya koymak istediği temel tespitler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Kağızman çalışma grubu özelinde gerçekleştirilen bu çalışmanın literatüre özgün bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

2. AMAÇ

Çalışmanın temel amacı erken yaşta evlenen kadınların erken evliliklere ilişkin deneyimleri sonrası toplumsal cinsiyete ilişkin düşünce ve yaşantılarının yeni kuşaklara aktarımının nasıl olduğunu tespit etmektir. Çalışmanın alt amaçları ise şu şekildedir:

1. Erken yaşta evlenen kadınların erken evlilikler konusundaki deneyimleri nelerdir?
2. Erken evlilik deneyimi olan kadınların erken evliliğe yönelik yaklaşımları nasıldır?
3. Erken evlilik deneyimi olan kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin düşüncelerinin ebeveynlik pratiklerine etkisi nasıldır?
4. Erken evliliği deneyimleyen kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımları nasıldır?

Geleneksel erken evlilik deneyimlerinin günümüzde değişen ve dönüşen yapısal özellikleri dikkate alındığında bu tür evliliklerin önlenmesine yönelik verilen çabalarda toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımı da önemli bir işleve sahiptir. Bu çalışma erken evlilik deneyimi olan kadınların bu deneyimlerinin kendi çocuklarında nasıl karşılık bulduğu, erken evliliklerin sürdürülebilirliğinin nasıl engellenebileceği ve toplumsal cinsiyet rollerinin aktarım süreçlerinin nasıl gerçekleştiği sorusuna yanıt aramakta ve pratikteki görünümelerini de tespit etmeye çalışmaktadır. Ortaya konulacak tespitlerin erken evlilik konusuna çözüm arayan kamusal ve yerel politikalara katkı sunacağı beklenmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yönteminden hareketle olgubilim desenine uygun olarak hazırlanmıştır. Nitel araştırmalarda olaylar ve olgular doğal ortamında ve bütüncül olarak ortaya konulur. Sosyal olay ve olguların kendi şartları içerisinde araştırıldığı ve anlamanın/anlamlandırmanın öncelikli kılındığı bir yaklaşım tarzı (Yıldırım ve Şimşek, 2013) olan nitel araştırmalar insana ve topluma ait problemleri bireylerin/grupların onlara yükledikleri anlamları araştıran ve anlamlandırmaya çabalayan bir yak-

laşımdır (Creswell, 2017). Erken evlilikler konusunun hassas içeriklere sahip olması nedeniyle ve bu konuda detaylı anlatılara ulaşılabilmesi amaçlandığından söz konusu metodolojik yaklaşımler tercih edilmiştir.

3.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu Kağızman özelinde, kartopu örnekleme ile ulaşılan 11 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Kağızman'da erken evlilikler geçmişe kıyasla azalsa da bu tür evliliklerin az sayıda da olsa devam ediyor olması ve ilgili konuda yapılmış bilimsel bir araştırmanın olmaması çalışma grubunun belirlenmesinde etkili olmuştur.

3.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada derinlemesine görüşmelerde sıklıkla kullanılan yarı-yapılandırılmış soru formu tercih edilmiş, kapalı ve açık uçlu olmak üzere toplam 40 adet soru yer almıştır. Soru formunda yer alan ilk 17 soru katılımcıların ve eşlerinin sosyo-demografik özelliklerine, erken evlilik süreçlerine ilişkin (evlilik yaşı, evlilik kararı, eş ile akrabalık durumları ve benzer türde) sorulardan; kalan sorular ise erken evlilik konusunda yaşanan deneyimlerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımlarının daha detaylı analizlerini mümkün kılacak ve araştırmanın amaç ve problemine yanıt bulunabilecek soru içeriklerinden oluşmaktadır.

Soru formu oluşturulmadan önce ön çalışma yapılmış sonrasında soruların hazırlanması aşamasına geçilmiştir. Bu süreçte literatürde yer alan çalışmaların verilerinden yararlanılmakla birlikte bu çalışmanın özgünlüğüne uygun soruların oluşturulabilmesi amacıyla erken yaşta evlenen bir kadın katılımcı ile çalışmanın uygulama aşamasından önce detaylı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu süreçler sonrasında soru formunun son şekli verilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Çalışma grubunun yer aldığı ilçede erken evlilik deneyimi olan kadın katılımcı aracılığıyla, kartopu örnekleme yoluyla, diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Derinlemesine görüşme öncesinde katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilmiş ve sözlü onayları alınmış, verilen yanıtlar yazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerin süresi katılımcıların yaşlarına göre değişkenlik göstermiş ancak her bir görüşme ortalama olarak 40-90 dakika aralığında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Haziran-Temmuz 2024 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Görüşmeler öncesi 08.05.2024 tarihli 58 Sayılı toplantı tarihli, Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından ilgili çalışmanın etik kurul raporu alınmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmada derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiş, sosyo-demografik bilgiler tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Görüşme formunda yer alan yanıtların çözümlenmesinde ilk olarak veriler ayıklanmış sonrasında işlevsel veriler kodlanmış ve elde edilen or-

tak bulgular aynı kategori içerisinde değerlendirilerek yorumlanmıştır. Betimsel analiz yaklaşımının temel özelliği olan doğrudan alıntılara da çalışma içerisinde sıklıkla yer verilmiştir. Araştırmanın katılımcıları K-1, K-2, K-3... şeklinde kodlanmış, her bir kodda yer alan kadın katılımcının sosyo-demografik özellikleri tabloda; görüşme detayları ise yine aynı kodlarla betimsel analiz yaklaşımı çerçevesinde ve veri azaltımı sürecinde oluşturulan temalar çerçevesinde sunulmuştur. Bu temalar üç ana başlık ve bu başlıklara ait toplam yedi alt tema altında toplanmıştır.

Birinci tema, “Erken Evliliklere İlişkin Katılımcı Görüşleri: Geleneğin Tahakkümü”, alt tema ise “Erken Evliliklerin Yaygınlığı: Kültürel Miras Deneyiminden Kültürel Dönüşüme”; ikinci tema “Erken Evliliği Deneyimleyen Kadınların Toplumsal Cinsiyet Odaklı Ebeveynlik Pratikleri”, alt temaları ise “Kız ve Erkek Çocuklara Karşı Tutumlar: Örtülü “Cinsiyetçi” Yaklaşım, Kızlarının Erken Yaşta Evlenmelerine Yönelik Tutumlar: Deneyimlerden Modern Öğretilere, Kadın ve Erkek Arasındaki Farklılıklara İlişkin Görüşler: Kültürel Kabullerin Sürdürülmesi”; üçüncü tema “Erken Evliliği Deneyimleyen Kadınların Çocuklarına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları”, alt temaları ise “Kız Çocuklara Yönelik Söylemler: Korumacı ve Kısıtlayıcı Öncelikler, Erkek Çocuklara Yönelik Söylemler: Koruyuculuk Vazifesi ve İtibarın Temsili, Kız ve Erkek Çocukların Özgürlük Alanları: Özel ve Kamusal Alan Ayrımı” şeklinde kategorize edilmiştir.

4.BULGULAR

Tablo 1. Sosyo-demografik Özellikler

Katılımcılar	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Aylık Gelir ¹	Evlilik Yaşı	Çocuk Sayısı	Eşinin Eğitim Durumu	Eşinin Mesleği	Anne Olma Yaşı	Evlilik Kararını Veren Bireyler
K-1	80	Okur-Yazar değil	Ev Hanımı	9000 TL-11000 TL	13	11	Okur-Yazar değil	Çiftçi	14	Ailesi
K-2	65	Okur Yazar	Ev Hanımı	15000 TL-17000 TL	16	6	İlkokul	Esnaf	17	Ailesi
K-3	76	Okur-Yazar değil	Ev Hanımı	9000 TL-11000 TL	14	7	İlkokul	Çiftçi	16	Ailesi
K-4	54	Okur Yazar	Ev Hanımı	18000 TL-20000 TL	16	5	İlkokul	Çiftçi	17	Ailesi
K-5	85	Okur-Yazar değil	Ev Hanımı	18000 TL-20000 TL	16	9	İlkokul	Çiftçi	17	Ailesi
K-6	46	İlkokul	Ev Hanımı	8000 TL ve altı	16	4	İlkokul	Serbest Meslek	17	Babası
K-7	46	İlkokul	Ev Hanımı	9000 TL-11000 TL	16	5	İlkokul	Esnaf	17	Annesi
K-8	36	İlkokul	Ev Hanımı	9000 TL-11000 TL	16	3	Ortaokul	Serbest Meslek	17	Kendisi

1 Gelir bilgisine dair olan veriler 2024 yılı Haziran-Temmuz ayları içerisinde elde edilen bilgileri kapsamaktadır.

K-9	24	Lise	Ev Hanımı	9000 TL-11000 TL	17	1	Üniversite	Serbest Meslek	21	Kendisi
K-10	38	Ortaokul	Ev Hanımı	15000 TL-17000 TL	16	4	İlkokul	Serbest Meslek	17	Ailesi
K-11	30	Ortaokul	Ev Hanımı	21000 TL ve üstü	17	4	Lise	Serbest Meslek	18	Amcası

Katılımcıların sosyo-ekonomik özelliklerine baktığımızda çoğunluğu düşük eğitim ve gelir profiline sahiptir. Kadınların hiçbirinin mesleki deneyim tecrübesi bulunmamaktadır. İki kadın katılımcı dışında çoğunluğunun ilk evlilik yaşı 16-17 yaş aralığındadır. Erken yaşta evlilikler beraberinde erken yaşta anne olma deneyimini de getirmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun kendi iradeleri dışında ve genellikle aile bireyleri tarafından evlilik kararları alınmıştır. Erken evliliklerde sıklıkla görülen durumlardan birisi de budur: geleneksel kültürel normların ve ataerkil yapının sürdürülmesi kadınların bireysel seçimlerinde faillik durumlarının sınırlı olmasına neden olmaktadır. Bu durum katılımcıların karar alma süreçlerinde de benzer şekilde karşımıza çıkmakta, aile içi karar alma mekanizmalarında “ataerkil” yapının daha etkin olduğu görülmektedir.

Çalışmanın diğer verilerine göre katılımcılar genellikle kendilerinden yaşça büyük erkeklerle evlenmişlerdir. Bu yaş farkı da erken evliliklerde sıklıkla karşılaşılan durumlardan birisidir. Katılımcılar ile eşlerinin eğitim düzeyleri birbirlerine yakın profildedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun eşiyle akrabalık bağı bulunmamaktadır. Katılımcılardan sadece 3 kişinin eşiyle akrabalık bağı bulunmaktadır.

Erken evlilik deneyimi olan katılımcıların çoğunluğu erken yaşta evlenme konusuna yönelik olumsuz bir yaklaşıma sahiptir. Erken yaşta evlenmemiş olmayı ister miydiniz? sorusuna on katılımcı evet yanıtını vermişlerdir. Katılımcıların kız/erkek çocuklarının evlilik yaşlarına ilişkin bilgilerde ise katılımcıların 16-19 yaş grubunda evlenen kız çocukları (toplam 10 kişi) söz konusu iken erkek çocuklarda bu yaş aralığında yapılan evlilikler bulunmamaktadır. Bu durum erken evlilikler konusunda kız çocuklarının toplumsal cinsiyet rolleri ile şekillenen geleneksel tutumların devam ettiğini göstermektedir.

4.1. Erken Evliliklere İlişkin Katılımcı Görüşleri: Geleneğin Tahakkümü

Katılımcıların tümü erken evliliğe yönelik olumsuz bir tutum sergilemekte, bu durumu bireysel gelişimi engelleyen, pişmanlık ve travma yaratan bir süreç olarak tanımlamaktadırlar. Katılımcılar kendi yaşanmışlıkları doğrultusunda erken evliliğin psikolojik ve sosyal açıdan yıkıcı etkiler bıraktığını belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, geleneksel değerler ve aile baskısı, bu olumsuz tutumları şekillendiren temel etkenler olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak veriler, erken evliliğin bireylerde olgunlaşmadan büyük bir sorumluluk yüklenmesine neden olduğunu ve bu durumun toplumsal normlar çerçevesinde hâlâ bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu konudaki görüşlerin bazıları şu şekildedir:

(K-1): Erken evlendirme iyi değildi tabi benim açımdan çünkü 13 yaşında aile sözüyle evlendirilip 14 yaşında anne olmayı kim isterdi. O zamanın şartları işte...

(K-2): Hiç uygun bulmuyorum.

(K-3): ... erken evlilikte daha 16, 17 yaşındaki kızlar daha çocukken evlerine nasıl bakacaklar. Onlar için zaten bir oyun gibi gelir, her hatasında yüzüne vurulacak çok ezilecek o yüzden hoş görmüyorum.

(K-4): Bakış açım iyi değil daha kendini bile bilmeyenden yuva kurulmasını beklenilmemelidir. ...eskiden kaynanaya kaynataya söz edemezdin ettiğin an dayak.

(K-5): Hayır kız çocukların geç evlenmesi istiyorum. Erken kız gitti mi başı ezilir. Ama oğlan çocukları öyle değil.

(K-6): Erken evlilikte yıpranıyor insan...

(K-7): İyi değil erken evlilik, çok ezilmek demektir. Biraz olgunlaşması lazım.

(K-8): Bakış açım kötü. Erken evlilik demek cahillik demektir. Cahildim evlilik nedir bilmiyordum. O yüzden geç evlilik her zaman daha iyidir.

(K-9): Çok yanlış, erken evlilik pişmanlıktır.

(K-10): Karşıyım çünkü başımdan geçtiği için.

(K-11): Yani gerçekten insan o yaşta bir şey bilmiyor anne babanın senin adına karar vermesi bunla zor şeyler bu yüzden başımdan geçtiği için soğuk bakıyorum başkasının da başından geçmemesini istiyorum.

Erken evliliğin bireyleri yaşam boyu sürecek sorumluluklarla karşı karşıya bıraktığını, aile içinde ve sosyal çevrede güçsüz bir konuma ittiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, bireyin kişilik gelişimini tamamlamadan çocuk yaşta evlenmesini, uzun vadede travmatik sonuçlara yol açabileceğini vurgulamış ve kız çocukları üzerindeki yıkıcı etkilere dikkat çekmişlerdir. Katılımcıların deneyimleriyle edindikleri pişmanlık bilinç düzeyinde bir dönüşüm yaratmış ve bu durum ifadelerinde sıkça belirlenmiştir.

4.1.2. Erken Evliliklerin Yaygınlığı: Kültürel Miras Deneyiminden Kültürel Dönüşüme

Elde edilen bulgularda, katılımcıların büyük çoğunluğunun ailelerinde erken evliliklerin yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, ailelerdeki evlilik geleneğinin ve toplumsal normların nesiller arasındaki aktarımını ve zaman içerisindeki değişimini ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadelerinden, erken evliliklerin aile geleneği olarak algılanması, cinsiyet temelli farklılıklar, kuşaklar arası değişim ve istisnaların varlığı gibi farklı temalar ortaya çıkmaktadır. Bu farklı bulgular, toplumsal yapıdaki dönüşüm süreçlerini ve aile kurumundaki değişen algıları da yansıtmaktadır. Bu konudaki görüşlerin bazıları şu şekildedir:

(K-1): Evet bu gelenek haline gelmiştir. Kızların özellikle erken evlenmesine herkes normal karşıladı.

(K-5): Evet yaygındı eskiden ama şimdi torunlarım geç yaşta evleniyor hepsi de okuyor meslek sahibi oluyorlar...

(K-7): Evet yaygın ama çocuklarımda değil.

(K-3/K-4/K-6/K-8): Evet.

(K-9): Yaygındı.

(K-10): Evet, yaygındır ben ve benden küçük kardeşim...

4.2. Erken Evliliği Deneyimleyen Kadınların Toplumsal Cinsiyet Odaklı Ebeveynlik Pratikleri

4.2.1. Kız ve Erkek Çocuklara Karşı Tutumlar: Örtülü “Cinsiyetçi” Yaklaşım

Elde edilen bulgularda, katılımcıların çocuk yetiştirme süreçlerinde farklı tutumlar sergilediği ve bu anlamda görüşlerinin farklı kategorilerde şekillendikleri görülmektedir. Bu bulgular, katılımcıların tutumlarının farklı değişkenlere bağlı olarak çeşitlendiğini ve toplumsal normların ebeveynlik pratiklerine olan etkisini ortaya koymaktadır. Katılımcıların çoğu eşitlikçi bir tutum sergilediğini, çocuklarına cinsiyet ayrımı yapmadan eşit şekilde davrandıklarını ifade etmiş, bazı katılımcılarda ise özellikle ev işleri gibi konularda geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin sürdürüldüğü belirlenmiştir. Şefkat ve annelik rolü ön planda olan katılımcılar, daha duygusal ve destekleyici bir ebeveynlik anlayışını ortaya koymaktadırlar. Bu katılımcılar, çocuklarına duygusal destek sağlamaya öncelik verirken, eğitim odaklı katılımcıların ise çocuklarını daha çok akademik başarıya yönlendirmeye çalıştığı saptanmıştır. Bu farklı bulgular, ebeveynlik pratiklerinin toplumsal normlar, bireysel deneyimler, kültürel faktörler ve çocuk yetiştirme anlayışlarına bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Katılımcıların bu konudaki bazı ifadeleri şu şekildedir:

(K-3): ...kız ve erkek çocuklarıma aynı davranırım...

(K-6): Eşit şekilde davranırım yalnız ev işleri konusunda eşit değilimdir erkek çocuklarım iş yapmaz ama kızlarım yapar.

(K-11): ...tüm çocuklarımı eşit derecede tutarım...

(K-2): ...çok şefkatliyim, elimden geldikçe yardımcı olurum...

(K-8): ...çocuklarımda daha iyi bir yere gelmeleri için hep çabalar ve ona göre davranırım...

(K-11): kız çocuklarımda eğitim konusunda üzerlerine düşerim...

(K-10): ...eğitimlerine gelince çok uğraştım okumaları için ama okumadılar...”

4.2.2. Kızlarının Erken Yaşta Evlenmelerine Yönelik Tutumlar: Deneyimlerden Modern Öğretilere

Erken yaşta evlilik konusundaki tutumlar, bireysel deneyimler, toplumsal normlar, aile içi dinamikler ve eğitim gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Görüşmeler sonucunda, katılımcıların çoğunun erken yaşta evliliğe karşı çıktığı ancak bazı durumlarda toplumsal baskılar ve aile içindeki güç dengeleri nedeniyle bunu engelleyemedikleri görülmüştür. Erken yaşta evliliğe karşı çıkan bireyler, genellikle kendi yaşadıkları zorluklardan ders çıkararak çocuklarının eğitime öncelik vermeye çalışırken, bazıları aile içinde yeterince etkili olamadıkları için bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu veriler ataerkil yapının ve eril tahakküm biçimlerinin erken evliliklerde ne denli baskın olduğunu gösteren

diğer bileşen olarak okunabilir. Kızının/kızlarının erken yaşta evlenmelerine yönelik katılımcı görüşlerini şu şekilde kategorize edebiliriz:

Toplumsal baskı ve aile içindeki güç dengesi nedeniyle erken yaşta evliliği onaylamak zorunda kalan katılımcılar: Bu gruptaki katılımcılar erken yaşta evliliğe olumlu bakmamalarına rağmen, ailedeki karar alma süreçlerinde kadının pasif konumda olmalarından dolayı erken evlilik kararında etkili aktör olamamıştır.

Erken yaşta evliliğe kesin bir şekilde karşı çıkan katılımcılar, genellikle bireysel haklar, özgürlükler ve çocuklarının geleceğine duydukları derin kaygılarla hareket etmektedirler. Bu kategorideki katılımcılar için erken yaşta evlilik, sadece bireysel bir karar değil, aynı zamanda çocuklarının özgürlüklerini, potansiyellerini sınırlayan ve kendi yaşam deneyimlerini göz önünde bulundurarak erken yaşta evliliği kız çocuklarının geleceği için büyük bir engel olarak görmektedirler. Katılımcılar, eğitimin erken yaşta evlilik gibi pratiklere bir alternatif sunduğuna inanmaktadırlar.

Kendi deneyimlerinden hareketle erken evliliğe karşı olan katılımcılar kendi erken yaşta evlendirilme deneyimlerinin zor olduğunu belirterek, kızlarının aynı şeyi yaşamaması için mücadele ettiklerini ifade etmişlerdir. Böylelikle kendi yaşam deneyimleri, katılımcıların tutumlarını şekillendiren en güçlü unsurlardan biri olmuştur. Bu, kişisel deneyimlerin çocukların hayatında değişim yaratma potansiyeline işaret eden bir durumdur. Bu tür deneyimler, bireyler için hem bir itici güç hem de bilinçli bir farkındalık kaynağı olmuştur. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

(K-1): Kızım 16 yaşında bastığında görücü usulüyle evlendirdim. O zamanın şartları işte kızlar 16-17 yaşına gelir gelmez büyük, olgunlaşmış sayılırdı herkesin gözünde. Benim elimde değildi yani kısaca kızımın o yaşta evlenmesini istemezdim ama evin içerisinde benim sözüm geçmezdi eşimin sözü geçerdi.

(K-2): Kızımın erken yaşta evlenmesini olumlu karşılamam. Kızlarım okusun diye kocamdan bile dayak yedim. Kızlarım ahırda samanların arkasında saklar onlar orada ders çalışır ben de işimi yapardım...

(K-3): Anne olarak vermiyordum 16 yaşında evlenen kızım için kaç hafta ağladım ama babası verdi kızım da istiyordu.

(K-4): Kızımı erken yaşta evlendirmem asla. Bilirim daha o çocukken nasıl eve bakacak. Ben ergenliğime yeni girmişken evlendirildim. Daha eş nedir, ev nedir bilmeden evlendirildim. Kızım 19 yaşında evlendi 17 yaşında vermek istediler ben ortalığı yıktım vermedim.

(K-5): Hiçbirini vermiyordum, çok zekilerdi okuyorlardı. Baba zoru ile evlendirildiler.

(K-8): Karşı çıkarım çünkü ben ezildim çocuklarımda ezilmesin.

4.2.3.Kadın ve Erkek Arasındaki Farklılıklara İlişkin Görüşler: Kültürel Kabullerin Sürdürülmesi

Katılımcılara yöneltilen “Kadın ve erkek arasındaki farklılıklar sizce nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlarda: toplumsal cinsiyet normları ve kültürel kabullerin cinsiyet algıları üzerindeki etkisini ortaya koyarken, geleneksel rolleri yeniden üreten ifadeler kadar toplumsal eşitsizliklere eleştirel yaklaşan

tutumlar da dikkat çekmektedir. Katılımcıların çoğunluğu kadın ve erkek arasındaki farkları toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden tanımlamış, güç algısı, iş bölümü ve kadının dezavantajlı konumu öne çıkan temalar olmuştur. Bu konudaki katılımcı görüşleri şu ise şekildedir:

(K-1): Erkeğin her şeyi özgür yapması cinsiyetine bağlı kadınların ise ev hanımı olup, çoluk çocuğa bakması.

(K-3): Kadın evde eşine bakar erkek ise dışarıda çalışıp evine para getirir.

(K-4): Güç, erkek her zaman kadından üstündür. Çocuk doğunca bile ilk kız mı erkek mi diye bakıldı.

(K-5): Güç.

(K-7): Erkek kadın arasında çok fark var. Erkeğin gücü her şeye yeterken kadının gücü hiçbir şeye yetmiyor. Toplum karşısında hep eziliyor.

(K-8): Erkeğin özgür olması. Kadının da kısıtlanmasıdır.

(K-9): Güç, erkek işe gider gelir. Kadın ev işi bulaşık çocuklar ev işi kadının boynunun borcu gibi.

(K-10): Kadınlar annedir...

(K-11): Kadın her şeye susar, hayat şartları yüzünden tüm zorluklarla mücadele eder...

Kadın ve erkek arasındaki temel fark geleneksel iş bölümü üzerinden tanımlanmıştır. Kadının ev içi sorumlulukları üstlenmesi, erkeğin ise ekonomik üretimde yer alması gerektiği yönündeki görüşler geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını yansıtmaktadır. Geleneksel aile yapısına dayanan bu bakış açısı, kadınların daha çok ev içinde konumlandırıldığını, erkeklerin ise daha bağımsız olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri ataerkil normların halâ içselleştirildiğini ve cinsiyete göre iş bölümü anlayışının yaygın olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların çoğunda erkek güçlü, kadınsa güçten yoksun olandır. Kadınların ezilen taraf olduğu yönünde de bir algı mevcuttur. Bu durum kadın olmakla birlikte beliren toplumsal cinsiyet algısının katılımcılarda yerleşik hale geldiğini göstermektedir.

4.3. Erken Evliliği Deneyimleyen Kadınların Çocuklarına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları

4.3.1. Kız Çocuklara Yönelik Söylemler: Korumacı ve Kısıtlayıcı Öncelikler

Elde edilen bulgulara toplumsal değerlerin ve aile içi dinamiklerin ebeveyn-kız çocuk ilişkisine olan etkisini ortaya koyduğu görülmektedir. Katılımcıların söylemlerinde eğitim ve ekonomik bağımsızlık vurgusu yapanlar olduğu gibi, koruma ve kontrol odaklı yaklaşım sergileyen katılımcılar da bulunmaktadır. Ayrıca itaat ve terbiye temasını ön plana çıkaran, duygusal bağ vurgulayan ve kişisel gelişime odaklanan farklı yaklaşımlar da dikkat çekmektedir. Bu farklı bulgular, ebeveynlerin değer yargıları, toplumsal beklentiler ve kız çocuklarına yönelik algılarla şekillenen çocuk yetiştirme anlayışlarını yansıtmaktadır. Bazı katılımcılar kız çocuklarına yönelik söylemlerinde eğitimin ve ekonomik bağımsızlığın önemini vurguladıkları görülmektedir.

Koruma ve kontrol odaklı söylemleri olan katılımcılarda kız çocuklarını dış tehditlerden koruma ve hareketlerini kontrol etme kaygısını daha belirgindir. Kız çocuklarının hareketlerinin kısıtlanması ve sürekli gözetim altında tutulması eğilimini göstermektedir. Bu söylemler, toplumsal yapıda kız çocuklarına yönelik korumacı yaklaşımın ve aile “namusu” kavramının etkisini yansıtmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde, kız çocukların davranışlarının toplumsal değerlendirmeye tabi tutulduğu ve bu nedenle kontrol altında tutulması gerektiği düşüncesi baskındır.

İtaat ve terbiye odaklı söylemlerde bulunan katılımcılarda kız çocuklarının ebeveyn otoritesine itaat etmesi ve terbiyeli olması beklentisi daha baskındır. Bu söylemler, geleneksel aile yapısında kız çocuklarının ebeveyn otoritesine koşulsuz itaatının beklendiğini ve «akıllı olma» kavramının sıklıkla kurallara uyma ve söz dinleme anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca katılımcılarda “beni üzme” ve benzer içeriklerin çocuklarına karşı kullanılması, kız çocuklarının davranışlarının ebeveynlerin duygusal durumuna etkisinin vurgulandığını ve bu yolla bir duygusal sorumluluk yüklendiğine işaret etmektedir. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri ise şu şekildedir:

(K-1): *Kızıma benden habersiz bir yere çıkmamasını söyledim. Başına bir şey gelir korkusu vardı, ya da bir yerlere gider birisiyle konuşursa adına söz gelir diye.*

(K-2): *Okuyun hayatınızı kurtarın. Altın bilezik devlet kapısı.*

(K-3): *Terbiyeli olun. Akıllı olun. Sözümünden çıkmayın.*

(K-4): *Dizimden ayrılma.*

(K-5): *Dışarıya çıkmayın. Yanımda oturur saygı, sevgi öğrettirdim. Kızlarım benim sözümünden dışarı asla çıkmazdı. Ev işlerimde her konuda yardımcı olurlardı.*

(K-6): *Okuyun meslek sahibi olun. Erkek çocuğundan çok kız çocuğumun okuyup iş sahibi olmasını isterim.*

(K-8): *Oku mesleğini kazan.*

(K-11): *Kızlarıma okuyun sözünü çok sık söylüyorum. Kendi ayaklarının üzerinde durmalarını özellikle söylerim.*

4.3.2. Erkek Çocuklara Yönelik Söylemler: Koruyuculuk Vazifesi ve İtibarın Temsili

Elde edilen bulgulara, erkek çocuklara yönelik söylemlerde ahlaki değerler ve toplumsal itibar, eğitim ve ekonomik bağımsızlık, davranış kontrolü ve disiplin, arkadaş seçimi ve sosyal çevre, aile sorumluluğu ve zaman yönetimi temalarının ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu temaların ağırlığı ve ifade ediliş biçimleri katılımcılar arasında farklılık göstermekle birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin izleri ve değişen toplumsal dinamiklerin etkileri de gözlenmektedir. Özellikle erkek çocuklarının aile itibarını temsil etme, ekonomik sorumluluk üstlenme, disiplinli olma, bilinçli sosyal ilişkiler kurma ve aile birliğini koruma gibi rollere hazırlanmasına yönelik beklentiler, katılımcıların söylemlerinde oldukça belirgindir. Katılımcıların bu konudaki bazı ifadeleri şu şekildedir:

(K-1): *... kardeşlerinize ve kız kardeşlerinize sahip çıkın söyledim.*

(K-4): *... Oğlum akıllı ol, kimsenin aklıyla yol alma.*

(K-5): ... Evine sahip çık. Paranın değerini bil.

(K-7): Eve geç gelme.

(K-10): ... Büyük oğluma evinde dur, geç vakitlere kadar gezme, evine çalış gibi söylüyorum. Ama nafile dinlemiyor, kendi bildiğini yapıyor...

4.3.3. Kız ve Erkek Çocukların Özgürlük Alanları: Özel ve Kamusal Alan Ayırımı

Elde edilen bulgulara, toplumsal cinsiyet rollerinin ve güvenlik kaygılarının ebeveynlerin çocuklarına yönelik davranışlarını şekillendirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların ifadelerinden hareketle, kız ve erkek çocukların eve geliş saatlerine ilişkin belirgin olarak güvenlik ve itibar odaklı kısıtlama, ebeveyn refakati şartı, sosyal kontrol mekanizmaları, iş ve eğitim odaklı tutumlar temaları ön plana çıkmıştır. Bu temaların ağırlığı ve ifade edilmiş biçimleri katılımcılar arasında farklılık göstermekle birlikte, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin izleri ve sosyal çevrenin beklentilerinin etkileri oldukça nettir. Özellikle kız çocuklarının dış mekân ve zaman kullanımına getirilen kısıtlamalar, erkek çocuklara tanınan görece özgürlük alanları ve bunların gerekçelendiriliş biçimleri, katılımcıların tutumlarına belirgin biçimde yansımıştır. Katılımcıların bu konudaki bazı ifadeleri şu şekildedir:

(K-1): Hayır, kız ve erkek çocuklarımı özgürlük konusunda eşit tutmadım. Kızımı istediği yere yalnız başına gönderemedim. Çünkü başına bir şey gelir diye ama oğullarım istediği yere gidebiliyordu...kızım benden habersiz bir yere gitmezdi. Her yere beraber gidiyorduk oğullarıma gelince onların eve geliş saatleri belli olmuyordu...

(K-3): Evet aynı eşit düzeyde ama dışarı konusunda değil. Kızlar dışarıya çıkmazdı. Kapıdan bile gözükmezdi. Kızların yanında ben olduğum sürece çıkardık...

(K-4): Kızım evden hiç çıkmaz. Oğlum istediği saatte çıkabilir. Kızın başına bir iş gelir, söz çıkar gece vakti ne işi var dışarıda...

(K-5): ...gece erkek çocuklar dışarıda ama kızlarım çıkmazdı... Kızlarım evden bensiz dışarıya bile çıkmazdı...

(K-7): Kız çocuklarımız erkek arasında fark var memleketten kaynaklı. Erkek çocuklarımız daha özgürken kızlarım değil... Erkek çocuğu gece 12 de gelirken kız çocuklarımız hiç çıkmazlardı evden. Kız çocuklarımızın gece başlarına bir iş gelir diye.

(K-8): Kızım evden hiç çıkmaz. Erkek kız ayrımı olduğu için gece vakti kızıma zarar gelmemesi için.

(K-11): ...kız çocuklarımı özgürlük kısmın da zaman zaman kısıtladığım oldu. Ama hep iyilikleri için...

Elde edilen bulgulara, katılımcıların kız ve erkek çocuklarına tanıdıkları özgürlük düzeyi konusunda farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmüştür. Katılımcıların bir kısmı kız ve erkek çocuklarına eşit özgürlük tanıma eğilimindeyken, çoğunluğunun ise cinsiyet temelli ayrımlar yaptığı gözlemlenmiştir. Özellikle dış mekân kullanımı, ev dışı alan ve gece dışarıda kalma konularında cinsiyet ayrımının belirginleştiği, bu ayrımın genellikle güvenlik kaygılarıyla gerekçelendirildiği görülmektedir. Bu tutumlar geleneksel cinsiyet rollerine yönelik beklentilerin sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Ayrıca kız çocuklarının özgür hareket etme konusunda katılımcıların çoğunluğunda beliren "... başına bir iş

gelir...” ifadesi toplumsal cinsiyete yüklenen geleneksel anlamlar ve beklentilerle yakından ilişkilidir. Benzer şekilde “... evden çıkmaz... bensiz çıkmaz...” ifadeleri de aynı oranda toplumsal cinsiyete yüklenen rolleri yansıtmakta, kız olmalarından dolayı ebeveyn gözetimine zorunlu mahkumiyetleri sosyal bir meşrulaştırma aracı durumuna getirilmektedir.

5. TARTIŞMA

Türkiye’de erken evlilikler üzerine yapılan çok sayıda bilimsel çalışmalar mevcut olmakla birlikte yapılan incelemelerin çoğu erken evliliklerin toplumsal, ekonomik ve kültürel kaynaklarına yöneliktir. Yapılan çalışmaların çoğu, erken evliliklerin yaygın olarak görüldüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma da Doğu illeri arasında yer alan Kars’ın Kağızman ilçesi özelinde bir çalışma grubuyla gerçekleştirilmiştir ancak diğer çalışmalardan ayrılan özgün nitelikleri mevcuttur. Bunlardan biri bu çalışma erken evliliklerin sosyo-ekonomik kaynaklarını doğrulayan ya da test eden bir yaklaşımla değil, bu evliliği deneyimlemiş kadınların yaşantılarıyla ebeveynlik pratikleri arasında kurulan ilişkileri sorgulayarak, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini sonraki kuşaklara nasıl aktardıklarını odak noktası yapmıştır. Çalışmanın bulgularına göre erken evliliği deneyimlemiş kadınlar erken evlilikleri onaylamamakta ve kız çocuklarının erken evlenmelerini engelleyici bireysel, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimlerini teşvik edici bir yaklaşım tarzını benimsemektedirler.

Çalışmanın bulgularına göre erken evliliği deneyimlemiş kadınlar bir açıdan erken evlilikleri engelleyici en önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, erken evliliği kendi iradesi dışında gerçekleştiren kadınlar kendi kız çocuklarının erken evlilik pratiğine karşı çıkan birincil aktörler olmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen erken evlenen kadınların uzun yıllar içerisinde yer aldıkları kültürel etkilerden tam anlamıyla arınmış bir sosyal yaşam pratiği mümkün olamadığı için örtülü de olsa kadınlara yüklenen bazı toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürüldüğü ve bunları çocuklarına aktardıkları tespit edilmiştir. Erken evlilik deneyimi olan kadınlar hem modern bir dönüşüm sürecine evrilen hem de gelenekselliğin bazı unsurlarının da devamlılığını sağlayan aktörler olarak çalışmamızın bulgularında yer almışlardır. Katılımcıların erken evlilikleri onaylamamaları modern bir yaklaşım tarzı iken kız çocuklarının babaları tarafından erken evlendirilmelerine karşılık annelerin ikincil/görünmez konumda olmaları da geleneksel yaşam tarzlarının devamlılığı olarak okunabilir. Yani katılımcılar modern bakış açısına sahip olmalarına rağmen içerisinde bulundukları ataerkil yapı bazı geleneksel normların gönülsüz olarak sürdürülmesine neden olmaktadır.

Erken evlilikler konusunda yapılan çalışmalarda çoğunlukla benzer değişkenlerin- eğitim, sosyal çevre, gelenekler, aile yapısının- bu tür evliliklerde etkili olduğu tespit edilmiştir (Sezer vd., 2024; Özmen, 2022; Şahutoğlu Üregen, 2021; Şimşek, 2019; Yorgun, 2019; Uysal vd., 2019; Bütün, 2018). Bu çalışmaların bazıları da bu tür evliliklerin kadınlar üzerindeki psikolojik ve sosyal neticelerine odaklanılmıştır, sosyo-ekonomik güçlenme vurgusu hemen hemen bütün çalışmalarda yer bulmuştur. Bazı çalışmalarda da yalnızca sosyo-demografik faktörlerin değil akrabalık, huzur, sorumluluk, aşk ve namus gibi faktörlerin de etkisine de vurgu yapılmıştır (Yıldız ve Poyraz,2020).

Çetin'in (2020) toplumsal cinsiyet algısı ve ataerkil yapıya ilişkin benzer tespitleri bu çalışmada da yer bulmuştur. Kıran da (2017) toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıklardan biri olarak erken evlilikleri incelemiş, çocuk gelinleri toplumsal cinsiyet açısından ele almıştır. Bu çalışmada da toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşımdan hareket edilmiştir ancak toplumsal cinsiyetin erken evliliklerdeki belirleyiciliği üzerine değil, erken evliliği deneyimlen kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımının sonraki kuşaklarında nasıl karşılık bulduğu ile ilgilenilmiştir. Diyaşlıoğlu, Yıldırım ve Puruçcuoğlu (2017) erken evlilikler konusundaki sorumluluk sahibi paydaşların genişletilmesi gerektiğini, kadınlar ve aileleri ile sınırlı bir yaklaşım yerine erkekleri de bu süreçte dahil edilmesi konusunda bir tartışma ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada da bu tür önerileri destekleyici bulgulara ulaşılmıştır zira ataerkilliğin bu tür evliliklerin sürdürülmesinde oldukça belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Cenk (2019) tarafından Kilis özelinde yapılan çalışmada ise eril tahakküm sorununa dikkat çekilmiş ve bu çalışmada da eril tahakküm önemli bir sosyal sorun olarak karşılık bulmuştur.

Erken evlilikler ilgili literatürde düşük eğitim ve gelir düzeyi, yoksulluk, dini referanslar, aile baskısı, aşiret tipi sosyal yapılanmalar, gelenekler, kültürel normlar, karar alma mekanizmaları gibi değişkenler üzerinden sıklıkla incelenmiştir. Dolayısıyla erken evliliklerde sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin belirleyici olduğunu doğrulayan ve destekleyen çok sayıda teorik ve uygulamalı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların işlevselliğini arttıracak yeni alan araştırmalarının artması, ilgili literatürdeki boşlukların tespiti bu tür bir sosyal sorunla mücadele de daha fazla etkili olacaktır. Bu çalışmanın bulgularından elde edilen bir diğer önemli detay ise erken evliliklerin devamlılığında "erkeklerin" rolünün daha baskın olduğudur. Politikaların üretilmesinde ataerkil yapının ve eril tahakkümün formlarının da erken evliliği deneyimlemiş kadınların modern dönüşüm süreçleri gibi benzer bir evrimi tecrübe etmelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Zira erken evliliği bizatihi deneyimlemiş kadınlar çocuklarının erken evliliğine rıza göstermemekle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin aktarım süreç ve pratiklerinde erken evlilik konusuna geleneksel bakış açısıyla yaklaşmamaktadır. Ancak ataerkil yapı bu yaklaşım tarzının pratiğe dönüşmesini engellemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyalleşme sürecinde edinilen toplumsal cinsiyet rolleri, içerisinde yer aldığı kültürel zeminde şekillenmektedir ancak bu yapı zamanla dönüşebilmektedir. Bu çalışmanın neticesinde ortaya çıkan en net bulgulardan biri budur. Geleneksel normların baskın olduğu kültürel yapılarda sosyalleşme süreçlerini deneyimleyen ve erken evlilik deneyimi olan kadınların erken evliliğe şiddetle karşı çıkan birincil aktörler olduğu tespit edilmiştir. Yine de bazı geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin de devam ettirildiği ve aktarıldığı gözlenmiştir. Örneğin kız çocuğunun erken yaşta evlenmesinin beraberinde getireceği travmatik sonuçları, sosyal yaşamdaki karşılıklarını deneyimlemesi sebebiyle bu tür evliliklerin kendi çocukları tarafından tecrübe edilmemesi için eğitim odaklı modern bir ebeveyn yaklaşımı söz konusu iken diğer taraftan kadınların ev içi alanla özdeşleştirildiği türden gelenekselci bir ebeveyn yaklaşımı da söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan erken evlilikleri onaylamayan katılımcılarımız ataerkil yapının belirleyiciliği altında çocuklarının erken evliliklerine gönülsüz rıza göstermişlerdir.

Bu çalışmanın bulgularına göre erken evlilik deneyimi olan kadınlar, erken evliliğe ilişkin geleneksel yaklaşım tarzını terk etmişlerdir. Erken evlilik deneyimi olan kadınların bu deneyimlerinin kültürel miras yoluyla kendilerine aktarıldığı ancak kendi çocuklarına yönelik aktarımlarının ise modern nitelikler taşıdığı söylenebilir. Erken evlilikler konusundaki geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini kız çocuklarına aktarmama konusunda modern yaşam yaklaşım savunulsa da diğer toplumsal rollerin aktarımlarının (ev içi işler, özgür hareket edememe, bağımsız karar verememe vb.) sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Katılımcılarda erken evliliklerin dönüşümsel bir sürece evrildiğine dair çeşitli emareler söz konusu olsa da döngüsellik niteliğine dair bazı bulgular da tespit edilmiştir. Erken evliliği onaylamamasına rağmen erken evliliği deneyimleyen kız çocuk sahibi katılımcılarda (ataerkilliğin katı formunun devamlılığının bir sonucu olarak) bu tür evliliklerin devam ettiği görülmüştür. Toplumsal cinsiyet rollerinde kadınlar modern yaklaşımın savunucuları olsalar da içinde bulundukları geleneksel yapının kültürel formları ve sosyal inşa ürünlerinin bir sonucu olarak kız çocukları bu tür geçmiş dönem uygulamalarıyla hâlâ karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmadaki bir diğer çarpıcı bulgu ise bir katılımcının (K-7): “Oğullarım da kızlarım da yardım eder. Oğullarım kız gibidirler, her işime yardımcı olurlar.” ifadesinde saklıdır esasında ve bu ifade iki şekilde yoruma açıktır. Birincisi toplumsal cinsiyet rollerinin değişime uğradığının bir göstergesi olarak, zira erkek çocuğunun da ev işi yapabileceği fikri söz konusudur. İkincisi ise “kız gibidir” ifadesiyle geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin örtülü olarak sürdürülmeye devam ettiğidir.

Bu çalışmada erken evlilik deneyimi olan kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımında çağdaş eğitim sisteminin öneminin bilindiği, toplumsal cinsiyet eşitliğinin öncelikli kılındığı, kız çocuklarının eğitimde, istihdamda ve sosyal yaşamın diğer alanlarında da var olması gerektiği öğretisiyle hareket eden; kız çocuklarının okullaşma oranlarının arttığı, eğitim hayatına ve ekonomik alana katılmalarının mümkün kılındığı gibi kamusal reformların yaygınlaştığı modern dönüşümlerle birlikte geleneksel yaklaşım tarzının terkedildiği ve tüm bunların cinsiyet ayrımı yapmaksızın, kadına yüklenen geleneksel roller yerine modern ebeveynlik pratiklerinin içselleştirildiği ve sonraki kuşaklara bu öğretilerin aşılandığı tespit edilmiştir.

Erken evliliklerin önlenmesine yönelik çeşitli uygulamalar söz konusu olsa da bu konuda yapılması gereken somut adımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Çocuklara yönelik proaktif koruyucu önleyici hizmetlerin artırılması gerekmektedir. Zorla ve erken evlendirilen kız çocuklarının koruma altına alınması ya da erken evlilikler konusunda toplumsal farkındalık eğitimleri, toplumsal bilinçlendirme çalışmaları önemlidir ancak çocukları bu tür evliliklerle karşı karşıya bırakmayacak türde caydırıcılığı yüksek hukuki yaptırımlar ve onların sosyo-ekonomik güçlenmelerini olanaklı kılacak pratik politikalar gereklidir.
2. Kamu politikalarında sıklıkla toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine teoride söylem sıklığı ve pratikte de çeşitli faaliyetler söz konusu olsa da toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla somut adımlar atılması gerekmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik atılacak işlevsel adımlarla kız çocuklarının ve kadınların görünmezliklerini azaltıcı uygulamalar erken evlilikler gibi sosyal sorunların önlenmesine de katkı sağlayacaktır.

3. Doğu bölgelerinde kadının istihdamı konusunda yaşanan sorunlar bugün de devam etmektedir. Kadın yoksulluğuna yönelik çözümler hâlâ yeterli düzeyde değildir. Bu bölgelerde kadınların iş yaşamına katılımlarının artırılması, ekonomik güçlenmelerinin sağlanması sosyal sorunların aşılabilmesinde kilit bir konumdur.
4. Erken evliliklerin hiç gerçekleşmemesi için kamu kuruluşlarının ve politika yapıcılarının bu tür evlilikler konusunda “erkek” odaklı sosyal politika çalışmalarının sayısını arttırmaları gerekmektedir. Zira erken evliliklerde baskın ve katı ataerkil kültürün oldukça belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca erken evlilikler bir yönüyle “eril tahakkümün” cisimleşmiş alt bileşenlerinden biri haline dönüşmüştür.
5. Kültürel ve ataerkil yapının modern nitelikler taşıması erken evlilikler için önleyici olabilir, bu tür yapıların dönüşümleri için de özellikle kadınların ekonomik güçlenmelerini, akademik eğitimlerini tamamlamalarını ve çalışma yaşamında yer almalarını sağlayacak kamu politikalarının artırılması gerekmektedir. Kadının ekonomik “bağımlılığı” onu aile içinde ikincil konuma itmekte ve karar mekanizmalarında görünmez kılmaktadır. Kadınların bağımsızlıklarını arttırıcı somut politikalar bu konuda işlevsel olacaktır.

Erken evlilik deneyimi olan kadınların çoğu kendi iradeleri dışında ataerkil kültürün ve geleneksel aile yapısının karar vericileri tarafından gönülsüzce çocuk yaşta evlilik kurumunun bir üyesi olmuş, bu deneyimin beraberinde getirdiği psikolojik ve sosyal zorlukları ise tek başına üstlenmek zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak erken evlilik deneyimi olan kadınların tümü kendi kız çocuklarının erken yaşta evlilik yapmalarına karşı çıkarken mevcut kültürel yapı ve ataerkil düzen bu tür evliliklerin devamlılığına neden olmuştur.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

08.05.2024 tarihli 58 Sayılı toplantı tarihli, Kafkas Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından ilgili çalışmanın etik kurul raporu alınmıştır.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Anık, M., ve Barlı, R. (2017). Türkiye’de çocuk gelinler sorunu: Balıkesir örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1827-1841.
- Arslan, H. (2021) Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklere İlişkin Mücadele Programı, Erişim Adresi <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/ceze-raporpdf.pdf>
- Bingöl, E. ve Paslı, F. (2024). Çocuk yaşta evliliklerin yazılı basında yer alış şeklinin incelenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 5 (1), 66-83. 10.61861/spshcd.1389733
- Boran, P., Gökçay, G., Devocioğlu, E., ve Eren, T. (2013). Çocuk gelinler, *Marmara Medical Journal*, 26(2), 58-62.
- Burcu, E., Yıldırım, F., Sırma, Ç. S. ve Sanıyaman, S. (2015). Çiçeklerin kaderi: Türkiye’de kadınların erken evliliği üzerine nitel bir araştırma. *Bilig*, (73), 63-98.
- Bütün, Y. (2018). Sosyokültürel ve ekonomik faktörler çerçevesinde erken evlilikler: Bingöl ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cenk, K. K. (2019). Yarım kalan çocukluk: Kilis örneğinde çocuk gelinler, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Creswell, J. (2017b). Araştırma Deseni & Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çakır, H. (2013). Sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler çerçevesinde erken evlilikler: Ankara Pursaklar örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, M., & Piyal, B. (2022). Çocuk yaşta erken ve zorla yapılan evlilikler. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 16(3), 632-638.
- Çetin, M. (2020). Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Çocuk Gelin Kavramı, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (5), 107-122.
- Demir, Y., Özel, C., Sütçü, S. (2022). Erken yaşta evliliklerin bireysel ve toplumsal sonuçları. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 49-62.
- Diyaplıoğlu, M., Yıldırım, F., Purutçuoğlu, E. (2017). Kız Çocuklarının Erken Evliliklerini Önlemede Erkeklerin Rolü, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(38), 95-114.
- Doğan Göksel, P. (2018). Çocuk gelinlerin erken evlilik süreçleri ve erken evliliklerin önlenmesine ilişkin görüş ve düşüncelerin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ecevit, Y. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II . Ankara: CEİD Yayınları
- Erdoğan, T. (2008). Nancy Chodorow’un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 73-82.

- Ergöçmen AB, Keskin F, Kaptanoğlu İ. (2020) Türkiye’de Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evlilikler, 1993-2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları Veri Analizi, Nüans Kitapevi.
- Kara, B. (2015). Değişen Aile Dinamikleri Açısından Erken Yaşta Evlilikler Sorunu ve Toplumsal Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 59-72.
- Kaynak-Malatyalı, M. (2014). Türkiye’de ‘çocuk gelin’sorunu. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 2(03), 27-38.
- Kıran, E. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Türkiye’de çocuk gelinler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, (ICOME 2017 ÖZEL SAYISI), 1-8.
- Orçan, M., & Kar, M. (2008). Türkiye’de erken yaşta yapılan evlilikler ve risk algısı: Bismil örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 97-112.
- Özcebe, H., & Biçer, B. K. (2013). Önemli bir kız çocuk ve kadın sorunu: Çocuk evlilikler. *Türk Pediatri Arşivi*, 48(2), 86-93.
- Özmen, V. A. (2022) Erken Evlilik Yapmış Kadınların Evlilik Deneyimleri ve Erken Evliliklerin Önlenmesine İlişkin Düşünceleri: Şırnak İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Scott, Joan W. (2010). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. çev. Derya Demirel-Fahriye Dinçer. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar* 12, s. 112-138.
- Sezer, S., Durdu, Z., Şahin, İ., Arslan, S., Korkmaz, H., Üçdağ, Ö. (2024). Erken Yaşta Evlilik Deneyimi Olan Kadınlar: Muğla Örneği, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-35.
- Subaşı Kırıkçı, E. (2018) Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kız çocuklarının erken yaşta evlilikleri ve din algısı: Şanlıurfa örneği, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahutoğlu Üregen, D. (2021). Sosyo-Kültürel Bir Problem Olarak Erken Evlilikler: Hatay/Samandağ Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşek, E. (2019). Sosyo-kültürel açıdan çocuk gelinler ve sesin mahremiyeti:(Doğubayazıt örneği), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğrul, Y. G. (2018). Erken yaşta evlendirilen kadınların evlilik süreçleri, deneyimleri ve sonraki yaşamları üzerine nitel bir çalışma. *Sosyoloji Notları*, 2(1), 2-38.
- TÜİK (2024) Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2024, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Boşanma-İstatistikleri>
- UNICEF (2018) Child Marriage: Latest trends and future prospects, Erişim Adresi: <https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2018/06/Child-Marriage-data-brief.pdf>
- UN Women ve TÜİK (2024) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve UN Women Türkiye ortak yayınıdır. Türkiye’de İstatistiklerle Kadın: 2024, Erişim Adresi: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/istatistiklerle_kad%C4%B1n2024.pdf
- Uysal, M. T., Eren, G. T., & Şimşek, E. (2019). Sosyo-kültürel özellikler bağlamında erken evlilikler: Ağrı örneği. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(1), 349-375.

- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları,9. Baskı.
- Yılmaz, D.V., & Emül, A.Ç., (2024). Evrensel Bir Kadın Sorunu Erken Yaş Evlilikler, *The Journal of Social Sciences*, (46), 83-95.
- Yıldız, D., & Poyraz, T. (2020). Sosyo-demografik ve sosyo-kültürel bağlamda erken evlilikler: Çocuk gelinler ve çocuk damatlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (32), 159-186.
- Yiğit, T. (2015). Feminist sosyal hizmet yaklaşımı bağlamında ataerkil ideoloji ve erken evlilikler, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yorgun, E. (2019). Erken Evlilikler ve Çocuk Yetiştirmede Karşılaşılan Problemler: Ardahan İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köktaş, M.S. (2025). Travma sonrası stres bozukluğu ile ilgili akademik tezlerin bibliyografik bir derlemesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 35-52.
 10.61861/spshcd.1725768

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Başvuru: 23/05/2025

Kabul: 28/06/2025

TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU İLE İLGİLİ AKADEMİK TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK BİR DERLEMESİ*

A Bibliographic Compilation of Academic Theses on Post-Traumatic Stress Disorder

Mahmut Sami KÖKTAŞ¹

¹ Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Çınarcık Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü,
 mskoktas@yalova.edu.tr 0000-0002-0595-1425

ÖZ

Bu çalışmada travma sonrası stres bozukluğu konusunda literatürde yer alan tezler incelenmektedir. Çalışmanın amacı, ikincil travma, travma sonrası stres bozukluğu (tssb) kavramlarının yer aldığı tezlerin düzeyleri, yayımlandıkları yıllar, tezlerin yazıldığı disiplinler, yazıldıkları kurumlar, yazıldıkları diller olmak üzere beş farklı değişken üzerinden incelenmesidir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden belge taraması sağlanarak yapılmıştır. Bu araştırmaya göre travma sonrası stres bozukluğu Türkiye’de 20. yüzyılın sonunda akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır. 1995-2024 yılları arasında travma sonrası stres bozukluğu konusunda en az tez 1995-1999 yılları arasında beş tez ile %1 oranında yazılmış; en çok ise 190 tez ile %51 oranında dağılımla 2020-2024 yılları arasında yazılmıştır. Türkiye’deki 208 üniversitenin 35’sinde ikincil travma, travma sonrası stres bozukluğu (tssb) konulu tez çalışması yapılmış olup en çok tez 37 tez ile Sağlık Bilimleri Üniversitesinde (GATA dahil) üretilmiştir. En yüksek oranda tez yüksek lisans seviyesinde %54 ile yazılmış, en düşük oranda yazılan tez derecesi %10 ile doktora düzeyindedir. Travma sonrası stres bozukluğu konusunu en çok çalışan disiplin %43 oranı ile psikoloji disiplini. Lisansüstü yapılan çalışmalarda yazılan tezlerin %5’inin sosyal hizmet disiplini yazıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: TSSB, travma sonrası stres bozukluğu, ikincil travma, bibliyografik, sosyal hizmet

ABSTRACT

This study examines theses in the literature on post-traumatic stress disorder. The aim of the study is to examine the theses that include the concepts of secondary trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) based on five different variables: the levels, years they were published, the disciplines in which the theses

* Bu makale, sözlü sunum olarak “ICSAS 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL WORK MARCH 7 - 9, 2025 İZMİR/TÜRKİYE” konferansında sunulan “A Bibliographic Review of Postgraduate Theses on Post-Traumatic Stress Disorder” başlıklı sözlü sunumun geliştirilmiş halidir.

were written, the institutions in which they were written, and the languages in which they were written. The study was conducted by providing document scanning from qualitative research methods. According to this study, post-traumatic stress disorder began to be a subject of academic studies in Türkiye at the end of the 20th century. Between the years 1995-2024, the least theses on post-traumatic stress disorder were written between the years 1995-1999 with a rate of 1% with five theses; and the most were written between the years 2020-2024 with a rate of 51% with 190 theses. Secondary trauma and post-traumatic stress disorder (PTSD) theses were conducted in 35 of the 208 universities in Türkiye, and the most theses were produced in the Health Sciences University (including GATA) with 37 theses. The highest number of theses were written at the master's level (54%), while the lowest number of theses were at the doctoral level (10%). The discipline that studies the subject of post-traumatic stress disorder the most is psychology (43%). It is seen that 5% of theses written in postgraduate studies are written in the social work discipline.

Keywords: PTSD, post-traumatic stress disorder, secondary trauma, bibliographic, social work

GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamda çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar sadece kendi yaşadığı zorluklar değil aynı zamanda başka insanların karşılaştıkları zorlukları öğrenme yolu ile de gerçekleşebilmektedir. Yangın gibi bazı afetler bazen insan eliyle bazen doğal olarak meydana geldiği gibi sel, çığ, tayfun, deprem gibi bazı doğal afetler veya tecavüze uğrama, işkence, trafik kazaları, terör savaş gibi insan eliyle üretilen afetlerden de insanlar etkilenmektedir (Serim Yıldız vd, 2023). İnsanların karşılaştıkları bu zorluklar, insanların akıl sağlığı üzerinde negatif bir etki bırakmaktadır. Bu negatif etkinin süresi insandan insana değişmektedir. Bu etkinin üstesinden gelme biçimleri de farklılık göstermektedir. İnsanoğlu olumsuz yönde etkilendiği durumlardan kurtulmak için ya önceki deneyimlerine dayalı olarak bu etkilenmeyi aşmaktadır veya yeni baş etme becerileri edinerek etkilenmesini aşmaktadır. İnsanoğlunun yaşadığı bu olumsuz etkilenme tiplerinden birine de ikincil travma denilmektedir. İkincil travma, diğer insanların tek başlarına üstesinden gelemeyeceği kadar yoğun yaşadığı psikolojik etkileri de ön planda olan bireysel veya toplumsal olaylardır (Ruppert, 2016). İkincil travma gerek insan eli ile üretilen afetler gerekse doğal afetler yolu ile insan üzerinde bireysel, ekonomik ve sosyal açıdan yıkıcı etkiler bırakan olaylardır (Tonak ve Kitiş 2019).

Travma, insanların kendi deneyimleri ile sahip oldukları yetkinliklerin karşılaştıkları zorlu durumlar söz konusu olduğunda baş etme becerilerinin yetersiz kalması (Demircioğlu, 2020) nedeni ile karşı karşıya kaldıkları durumdur. Travma durumunda aynı olay karşısında bireysel farklılıklar nedeniyle, insanlar aynı olaya farklı tepki geliştirirler. Bu bireysel farklılıklar içsel ilişkiler (Weiss, 2022) üzerinden yürür. Travma; karmaşık bir sürecin zararlı nedeni, birden ortaya çıkan içsel olarak yaralanma, çaresizlik, dehşete düşme, bunalma, aniden beliren hasar gibi özelliklere sahiptir. Bu özellikler suya düşen devasa damlaların dalga dalga yayılması sonrası ulaştığı çevreye verdiği zararları tanımlamak gibidir. Travma; savaşlar, soykırım, işkence, tecavüz, çocukluk çağı cinsel istismarı, erken ebeveyn kaybı, ihmal ve istismar gibi durumları içerirse de temelde öznel durumlara işaret eder (Liu ve Kashou, 2025). Travma, bireyin ruhsal temsil kapasitesini aşan, ıstırap çekmesine neden olan, sanki boğuluyormuş gibi kaygı hislerini yoğun yaşamasına neden olan ve akıl sağlığını bozan (Levine, 2022) özelliklere sahiptir.

Travma, mikro olarak bireysel düzeyde, mezzo düzeyde bir grubun maruz kalabileceği şekilde veya makro düzeyde bir topluluğun maruz kalabileceği şekilde gelişir. Travmaya maruz kalanlar deneyimledikleri travmalarla mücadele sürecinde ya içsel yetkinliklerine başvururlar ya da kendi kaynaklarına bağımlı olarak baş etme becerilerinin yetersiz kaldığını düşündükleri durumlarda, travmatik deneyeime bağlı zararların en aza indirilebilmesi için dış destek alarak yaşadıkları zorlukların üstesinden gelebilmelerine ihtiyaç duyarlar. Bu dışsal ihtiyacın karşılanması, travmadan kurtulmak isteyenlere destek olan profesyonellerin çalışmalarına başvurmak yoluyla mümkündür. Bir travma tedavisinde, sadece travmayı yaşayanların değil, ilgili travmaya maruz kalanlara destek olanların da bu travma sürecinden etkilenmeleri de mümkündür. Travmaya müdahale eden profesyonellerin yaşadığı bu travma türüne ikincil travma denir. Travma doğrudan travmatik olaylara maruz kalma şeklinde gerçekleştiğinde birincil travma; travma tedavisine veya travmaya maruz kalan kişilere müdahale eden kişilerde gerçekleştiğinde ikincil travma gibi gruplandırılırken travmaya maruz kalma durumuna bağlı olarak travma sınıflandırması üçüncül ve dördüncül travma şeklinde de gelişebilmektedir.

TRAVMA VE TRAVMA TİPLERİ

Travma, bireyin yaşadığı olay ya da olaylar sonrası özyeterliliğini kullanarak yaşadığı durum ile baş edememesidir. Birey, kendi özyeterliliğini kullanarak çözüme kavuşturamadığı sorununu bir uzman desteği ile çözer. Bireyin psiko-sosyal iyilik hali, olaylar karşısındaki dirayeti ve bireyin iyi oluş hali gibi durumlar bir olaya veya duruma verilen tepkinin eşiğini belirler. Bir olaya veya duruma yönelik verilen tepkiler kişiden kişiye değişir. Bir olay veya durum karşısında bir kişi yoğun etki altında kalırken aynı olay/durum karşısında bir başka kişi içsel/psikik yetkinliklere bağlı olarak aynı etki altında kalmayabilir. Bu da bireyin travmetize olup olmadığını belirler.

Olaylardan etkilenme şartlarına bağlı olarak travma tipleri gruplandırılmıştır. Ancak travma tipleri konusunda literatürde görüş birliği sağlanmış değildir. Tip I (Travma, birincil travma) ve tip II (ikincil travma) olarak genel kabul gören travma tipleri olsa da ek olarak tip III [üçüncül travma] (Şar, 2017) ve dördüncül travma (Akdemir, 2024) kavramları da literatürde görülmeye başlanmıştır.

Travma

Travma kavramı Türkçe sözlükte ruhbilimi literatüründe sarsıntı; tıp literatüründe örselenme anlamına gelmektedir (Türk Dili, 2025). Travma kavramı köken olarak ise Eski Yunancaya dayanır. Deri bütünlüğünün bozulduğuna işaret eden yaralanma durumunu açıklar (Bayram vd, 2018). Travmanın temelde iki türü vardır: Fiziksel travma ve ruhsal travma. Fiziksel travma genellikle beden bütünlüğünün bozulmasına dayalı ortaya çıkan sonuçları açıklamak için kullanılır. Ruhsal travma ise akıl/ruh sağlığının bozulmasına neden olan durumları açıklamak için kullanılır. Travma kavramının bireyin akıl/ruhsal sağlığı veya bedensel yaralanması, örselenmesi durumunu açıklayan bir kavram olarak literatürde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da akıl/ruh sağlığı örselenmelerini açıklamak üzere kullanılmaktadır.

Travma, bireyin deneyimlediği zorlu yaşam durumlarının birey üzerindeki baskısını yönetemeyeceği düzeyde etkisi altına almasıdır. Bu baskı durumu hem beden sağlığı düzenini koruyamama ve deri bütünlüğünün bozulması gibi fiziksel sağlık sorunları yaşanması anlamında kullanılabilir hem de bireyin akıl sağlığını koruyamayacak düzeyde akıl/ruh sağlığının örselenmesi anlamında kullanılabilir. Trafik kazası sonrası yaralanma, yangın sonrası yaralanma, bir fiziksel saldırıya uğrayarak yaralanma, düşmeye bağlı yaralanma, işkenceye uğrama, terör saldırısına maruz kalma, deprem, sel, doğal afet sonrası yaralanma vb. fiziksel sağlığı tehdit eden bir travma olabileceği gibi ihmal ve istismara uğrama, tecavüz; bir trafik kazasında, sel sonrasında, deprem gibi doğal afet sonrası yakınlarını, sevdiklerini kaybetme durumunda da bireyler travma yaşarlar (Bayraktar, 2016).

Bireyler etkisi altında kalıkları durumlar sonrası bilişsel, duygusal, davranışsal, sosyal ve fiziksel olarak farklı tepkiler geliştirir. Bireyin sonucunu yönetemediği, kontrolünü sağlayamadığı, sonuçları üzerinde hakimiyet kuramadığı ve uzunca bir süre etkisinde kalarak uyku bozukluğu, yeme içme bozukluğu, cinsel işlev bozukluğu, çalışma düzeninin bozulması gibi hem bireysel gündelik yaşam becerilerini hem de ortak yaşam becerilerini olumsuz yönde etkileyen deneyimleri birey için travmadır. Travma durumu öznel bir durum olup kişiden kişiye değişir. Aynı olaya maruz kalan insanlarda bile, bireysel farklılıklar, kişisel özgeçmiş deneyimleri, baş etme becerilerinin farklılığı gibi sebeplerle aynı olay farklı etkiler bırakabilir. Bu durumda da aynı olaya maruz kalınmasına rağmen kimi insanlarda travmatik bir etki görünmez iken kimi insanlarda ise travmatik sonuçlar doğabilir. Bu durum, bireylerin olaylardan farklı şekillerle etkilenmesinin doğal bir sonucudur.

İkincil Travma

İkincil travma, travmaya maruz kalmış risk grupları ile çalışanlarda görülen travmaya verilen isimdir. İkincil travma, travmaya maruz kalmış bireylerin, grupların veya toplulukların yaşadıkları zorlu yaşam olayları sonrasında yaşadıkları zorlukların üstesinden gelme çabası, iyileşme arayışı, adalet alanında hak arama yolları, tedavi görme amaçlı gerçekleştirdikleri terapötik ilişki içinde bulundukları süreçte kendilerine destek olan sosyal hizmet uzmanları (Kranda, 2019), psikologlar (Çakıroğlu, 2018), psikiyatristler (Akdağ vd, 2024), tıbbi tedavi sürecinde doktorlar (Taşar, 2023), hemşireler (Yasal, 2018) gibi sağlık çalışanları, adalet alanında avukatlar (Akcanbas ve Keskiner, 2020), afet durumlarını haberleştiren medya mensupları olarak muhabirler (Gerginci, 2024; Gönde & Şafak, 2022) veya arama-kurtarma ekipleri (Erkaya, 2003) gibi profesyonel meslek grup çalışanlarında görülen travmadır. Yaşanan zorluğun üstesinden gelebilme adına baş etme becerisi geliştirmek için aranan çabalar, hak arama süreçlerindeki mağdurların beyanları, ruhsal rehabilitasyon sağlamak için geliştirilen terapötik ilişki süreçleri, fiziksel sağlığı kazanmak için yürütülen tedavi vb. süreçlerinden kaynaklanan aktarımlar profesyoneller için ikincil travmanın kaynağını oluşturur. Profesyonellerde ikincil travmanın gelişme nedeni, travma aktarımlarına çok uzun süre maruz kalarak olayların etkisinde kalınması ve travmaya maruz kalan mağdurların yaşadıkları deneyim aktarımlarına karşı profesyoneller için yetkinliklerini örseleyen maruziyetlere yönelik yeterli koruyucu-terapötik politikaların olmamasıdır.

Üçüncül Travma

Travma geliştirmeye neden olan durumlar hakkında görgü sahibi olarak olayların etkisinde kalındığında bireyde gelişen travma türüdür. Travmaya neden olan duruma şahit olma, görevi gereği ya da gönüllü olarak afet yerinde bulunmaya dayalı nedenlerle bireyde gelişen travma türüdür (Akdemir, 2024). Üçüncül travmanın oluşma sebebi, travmaya neden olan durumlar hakkında görgüye dayalı bilgi sahibi olunan durumların bireyin kendisinin de benzer durumu yaşayabileceğine dair geliştirdiği inanç ve kanaatten kaynaklı korku ve kaygı bozukluğudur. Üçüncül travma tipi literatürde yaygınlaşma aşamasındadır.

Bazı kaynaklarda afet zararlarına müdahale eden yardım çalışanları da bu gruba dahil edilmektedir (Serim Yıldız vd, 2023). Ancak afetlerde arama-kurtarma ekibi gibi yardım çalışanlarının bu gruba dahil edilmesinin uygun olmadığı düşünülmektedir. Çünkü arama-kurtarma faaliyetleri aynı zamanda profesyonel bir meslek uygulamasıdır. Dolayısı ile profesyonel meslek mensuplarının mesleki görevleri gereği gerçekleştirdikleri çalışmalarda maruz kaldıkları deneyimler mesleki çalışmalarının doğasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ikincil travma grubunun içinde yer almaları daha uygun olacaktır.

Dördüncül Travma

Travma ilişkili süreçleri haberlerden takip ederek etkilenen bireylerin yaşadığı travma olarak değerlendirilmektedir. Travmayı yaşamamış, travmadan etkilenen bireylerle doğrudan çalışmamış ancak travmaya neden olan konuların haberleştirilmesi ile uyarılan bireylerin yaşadığı kaygı durum bozukluğu olarak görülebilir. Ancak literatürdeki yaygınlığı üçüncül travma gibi gelişme aşamasındadır.

Travmanın Sonuçları

Hayatın olağan akışı içinde karşılaşılan bireyi zorlayıcı durumlara yönelik bireyler farklı tepkiler geliştirirler. Ancak bazen karşılaşılan durumların sonuçlarına yönelik geliştirilen tepkiler, bireylerin baş etme sistemlerinin yetersiz kalması nedeni ile bireyi istendik davranışın veya tutumun dışına iter. Bu, istemsizce meydana gelen bir durumdur. Travmanın uzun dönem süren etki göstermesi halinde bu durum travma sonrası stres bozukluğu olarak adlandırılır (APA, 2014). Bazen travmaya maruz kalmaktan kaynaklı durumlarda bireyler bu süreçten güçlenerek çıkarlar. Bu durum ise travma sonrası büyüme (Aykaç Kemik, 2020) olarak görülür.

TRAVMA SONRASI BÜYÜME

Travma yaşamak her zaman yıkıcı etkiler bırakmaz. Travma ile baş etmek zor olsa bile travma ile baş etmeyi başarmak mümkündür. Kişilik özellikleri, önceki deneyimler, hayata bakış açısı, güçlü sosyal destek sistemleri gibi değişkenler travma olarak yaşanan zorlu deneyimlerden bireylerin daha da güçlenerek çıkabildiğini göstermektedir (Akcan, 2018). “Yaşamın daha fazla kıymetinin bilinmesi, daha anlamlı kişilerarası ilişkiler, artan kişisel güç duygusu, değişen öncelikler ve daha zengin varoluşsal ve manevi hayat” (Duman, 2019; Arıcı Özcan ve Arslan, 2020) unsurları travma sonrası büyümenin sonuçları arasındadır.

TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU (TSSB)

Travma kavramının tanımlanması Amerikan Psikiyatri Birliği'nin DSM kriterlerinde kendini göstermektedir. TSSB kavramı, DSM kriterlerinde güncellenerek (Kokurcan ve Özsan Hüseyin, 2012) varlığını sürdürmektedir.

2013 yılında yayınlanan Amerikan Psikiyatri Birliği'nin yayınladığı DSM-5 kriterlerine göre (APA, 2014) travma sonrası stres bozukluğu dört başlık altında gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmaya göre travmatik olayın istem dışı yeniden deneyimlenmesi, yaşanan vakalarla ilgili uyarılardan kaçınma, travma sonrası duygudurum ve bilişsel değişimler ile artan uyarılmışlık ve tepkisellik belirtileri olarak gruplandırma yapılmıştır. Daha önceki versiyon olan DSM-4'teki tanı kriterlerinden olan olay anında yaşanan korku, çaresizlik ve dehşet yaşama maddeleri kriterlerden çıkarılmıştır çünkü yaşanan vaka sırasında oluşan duygusal küntlük nedeniyle hiçbir duygunun hissedilemediği, depersonalizasyon/derealizasyon gibi disosiyatif deneyimlerin yaşandığı ifade edilmektedir (Kring vd, 2015; Morrison, 2016; Carlson ve Dalenberg, 2000). Travma sonrası stres bozuklukları tanı ölçütleri için değerlendirme kriterleri (APA, 2014) 6 yaşından büyük çocuklar, gençler ve yetişkinler için uygulanmaktadır. 6 yaşından küçük çocuklar için tanı kriterleri ise farklı düzenlenmiştir.

DSM-5'e göre travma sonrası stres bozukluğu tanı kriterleri gruplandırması yazar tarafından bir yapay zeka uygulaması olan CHATGPT aracılığı ile (Kısa Bağlantı) gruplandırılarak Tablo 1'de görüleceği gibi düzenlenmiştir. Tablonun orijinal haline Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndaki 146-148. sayfa aralığından ulaşılabilir (APA, 2014).

Tablo 1. Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) DSM-5 Tanı Kriterleri Tablosu

Açıklama	
A. Travmaya Maruz Kalma	1. Doğrudan travmatik olay yaşama
	2. Başkasının başına gelen olaya tanıklık etme
	3. Yakın birinin travmatik olay yaşadığını öğrenme
	4. Travmatik olayların rahatsız edici detaylarına aşırı maruz kalma (iş ile ilgili olmadıkça sayılmaz)
B. Yeniden Deneyimleme Belirtileri	1. Travmatik olayın istemsiz ve sıkıntı veren anıları
	2. Travmayla ilgili sıkıntı veren rüyalar
	3. Geçmişe dönüşler (flashbacks)
	4. Travmayı hatırlatan uyarılara yoğun ruhsal sıkıntı
	5. Travma hatırlatıcılarına karşı fizyolojik tepkiler
C. Kaçınma Belirtileri	1. Travmatik olayla ilgili anılardan, düşüncelerden veya duygulardan kaçınma
	2. Travmayı hatırlatan dışsal uyarılardan kaçınma (insanlar, yerler, nesneler vb.)
D. Bilişsel ve Duygusal Değişiklikler (En az 2 belirti)	1. Travmatik olayın önemli bir yönünü hatırlayamama (disosiyatif amnezi)
	2. Kendisi, başkaları veya dünya ile ilgili olumsuz inançlar
	3. Sürekli kendini veya başkalarını suçlama eğilimi
	4. Sürekli olumsuz duygular (korku, öfke, suçluluk vb.)
	5. Önemli etkinliklere ilgi veya katılımında azalma
	6. Başkalarına yabancılaşma
	7. Olumlu duygular hissedememe

E. Uyarılma ve Tepkisellik Değişiklikleri (En az 2 belirti)	1. Öfke patlamaları, saldırgan davranışlar
	2. Kendine zarar verici veya sakınmasız davranışlar
	3. Sürekli tetikte olma hali
	4. Abartılı irkilme tepkisi
	5. Odaklanma zorlukları
	6. Uyku bozuklukları (uykuya dalma veya sürdürmede zorluk)
F. Süre	Belirtiler en az 1 aydır devam etmeli
G. İşlevsellik Kaybı	Günlük yaşamı, iş veya sosyal alanları etkileyen sıkıntı yaratmalı
H. Tıbbi veya Madde Kaynaklı Olmama	Semptomlar ilaç, alkol veya başka bir sağlık durumuna bağlı olmamalı

Yazar tarafından APA, 2014'e göre oluşturulmuştur.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kavramını Çalışan Bazı Disiplinler

Sosyal hizmet, psikoloji, çocuk sağlığı ve hastalıkları, psikiyatri, adli tıp, halk sağlığı, hemşirelik, aile hekimliği gibi disiplinlerin travma sonrası stres bozukluğu temalı akademik çalışmalara yer verdiği görülmektedir. Bu disiplinlerin ortak paydasının insanın fiziksel sağlığı, akıl sağlığı veya sosyal sağlığı ile ilgili çalışmalarıdır. Bu disiplinler dışında da travma sonrası stres bozukluğu çalışan akademik disiplinler vardır. Ancak disiplin olarak ya da üniversitesi bazında, bu çalışma kapsamında, beş adetten daha az eser üretenler çalışma grubu dışında kalmıştır. Başka çalışmalarda ya da ilerleyen yıllarda ikincil travma konusuna akademik ilgi arttıkça akademik çalışma sayısı artacak ve diğer disiplinlerin de daha görünür olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye’de üniversitelerde hazırlanan travma sonrası stres bozukluğu konulu çalışmaların incelenerek sistematik bir derlemesinin yapılmasıdır. Derleme çeşitlerinden birisi olan sistematik derleme; daha önce yapılmış olan çok sayıdaki araştırmanın hariç tutulma ve dahil edilme gibi belirli kriterler gözetilerek var olan bulguların sentezlenerek ortaya konmasıdır (Karaçam, 2013). Bu çalışma YÖKTEZ veri tabanında (Ulusal Tez Merkezi, 2025) 06 Mart 2025 tarihinde taramalar yapılarak gerçekleştirilmiştir. Hariç tutma ve dahil etme gibi bazı kriterler gözetilerek tarama yapılmış ve bu tarama sonuçları yeniden düzenlenmiştir. Çalışma sonucu elde edilen veriler belge analiz yöntemi kullanılarak işlenmiştir. Belge analizi yöntemi, araştırılması istenen bilgiler hakkındaki belgelerin yazılı kaynaklardan incelenmesini öngören bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Grubu

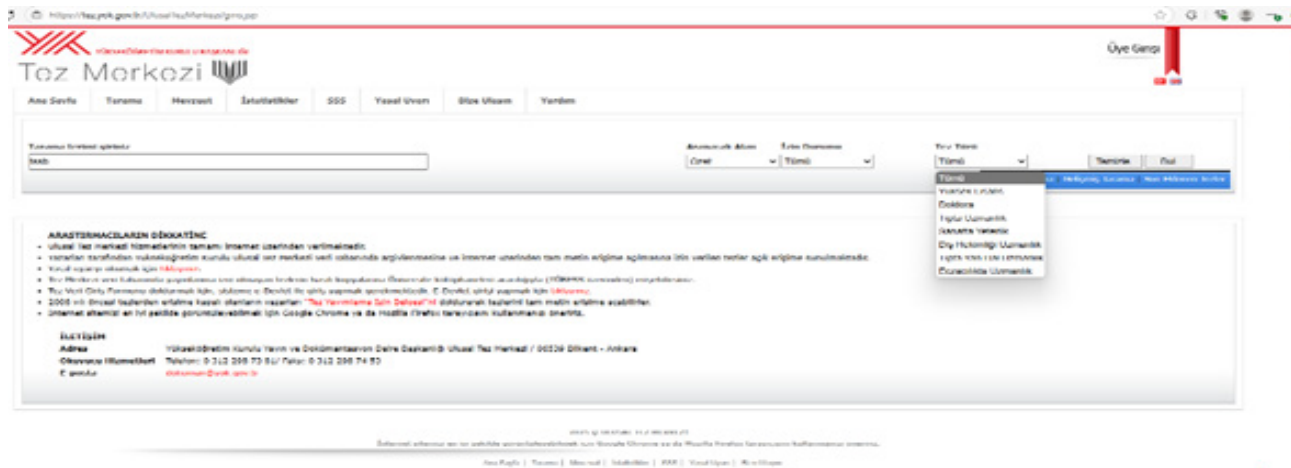
Araştırmanın çalışma grubunu travma sonrası stres bozukluğu, ikincil travma konularında 1995-2024** yılları arasında Türk üniversitelerinde üretilen ve YÖKTEZ’de yayınlanan tezler çalışma grubunu oluşturmaktadır. 208 üniversitedeki 376 tez çalışması çalışma grubunu oluşturmaktadır.

** YÖKTEZ veri tabanında konuya ilişkin ilk teze 1995 yılında rastlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama sürecinde YÖKTEZ-Ulusal Tez Merkezi (2025) sisteminin yer aldığı internet sitesi kullanılmıştır. YÖKTEZ-Ulusal Tez Merkezi (2025) adresinde yer alan ve Tablo 2’de görüleceği üzere tarama sayfasındaki “Aranacak Alan” sekmesi “Özet” ve diğer sekmeler “Tümü” seçilmek yoluyla kavramlar aratılmıştır.

Tablo 2. Ulusal Tez Merkezi Tarama Örneği

Çalışmada elde edilen veriler “YÖK Tez Merkezi Veri Kazıma Aracı” (Tunca, 2024) kullanılarak excel dosyası şeklinde indirilmiştir. Tez No, Tez ID, PDF İndirme Linki, Detay Sayfası Linki, Tez Adı (Orijinal), Tez Adı (Çeviri), Yazar, Danışman, Üniversite, Konu, Dizin, Tür, Dil, Yıl, Sayfa Sayısı, Özet Türkçe), Özet (İngilizce) gibi sekmelerden oluşan bir excel sayfası elde edilmiştir. Tablo 3’te gösterilmiştir. Bu excel dosyasından lisansüstü düzey, yazım dili, tezlerin üretildiği üniversite, yayımlanan yıl, konu sekmesinden elde edilen bilgilere göre disiplinlere göre dağılımı gibi değişkenler seçilmiş (diğer sekmeler hariç tutulmuş) ve tarama kategorileri ve değişkenleri belirlenmiştir.

Tablo 3. YÖKTEZ Veri Kazıma Tarama Sonucu Örneği

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	
1	Tez No	Tez ID	PDF İndirm	Detay Sayf	Tez Adı (O)	Tez Adı (Ç)	Yazar	Danışman	Üniversite	Konu	Dizin	Tür	Dil	Yıl	Sayfa Sayısı	Özet (Türk)	Özet (İngilizce)		
2	44771	1JEO	0ay7Duj	bsd96hr	https://tez	Felakete b		MİNE END		İstanbul Ü	Psikiyatri	=Kazalar	=A	Tıpta Uzm	Türkçe	1995	78 ÖZET	1993 SUMMARY Durin	
3	70784	SRdh1	1O124BA8	11r7n	https://tez	Günev d n b i		YFNFR BA	YRD. DOC.	Dicle Ü	Univ	Psikiyatri	=Göçler	=M	Tıpta Uzm	Türkçe	1998	48 ÖZET	1993 SUMMARY The a

Veri Toplama Süreci

Literatür taraması 06.03.2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Tarama kapsamında ikincil travma, ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) kavramları taranmıştır. 07.03.2025 ve 11.03.2025 tarihleri arasında taramalar sonucu tespit edilen tezler gruplandırılmış ve tez numaralarına göre sadeleştirilmiştir. Tarama kavramına bağlı olarak birden fazla grupta yer alan tezler ayıklanmıştır. Tüm tezlerin tek bir kez sayılmasına olanak sağlayıncaya kadar ayıklama devam etmiştir.

Verilerin Analizi

Literatür taraması sonrası ortaya 841 adet tez çıkmıştır. Araştırılan anahtar kavramların birden fazla olması ve araştırmacıların aynı tezde araştırılan kavramları ortak anahtar kelime olarak kullanması nedeni ile tezlerin farklı tarama sonuçlarında birden fazla yer aldığı değerlendirilmiştir. Birden fazla kez yer alan tezler, tezlerin sahip olduğu benzersiz bir numara olan “Tez No” dikkate alınarak ayıklanmıştır. Tez no’su dikkate alınarak elenen tezler böylece 515 adet teze kadar düşmüştür. 515 tezin dağılımı, araştırmacının oransal dağılımında dikkat dağınıklığına neden olacağı değerlendirildiğinden yeniden bir eleme yoluna gidilmiştir. İkinci elemelerde ise iki değerlendirme birlikte yapılmıştır. Bu değerlendirmede beş adetten daha az tez üreten üniversiteler ve beş adetten daha az tez üreten disiplinler değerlendirme dışı tutulmuştur. İkinci değerlendirme sonrası ulaşılan tez sayısı 376 olmuştur. Bu eleme sürecinde tek istisna uygulanmıştır. Araştırmacının çalışma alanı olan sosyal hizmet disiplini beş adetten daha az tez üreten üniversiteler ve disiplinler istisna tutulmuştur. Tarama sırasında elde edilen verilere göre “Konu” başlığında “sosyal hizmet”, “sosyal hizmetler” gibi kavram barındıran konu başlıkları araştırmaya dahil edilmiştir. 376 adet tez sayısına bu istisna dahil ulaşılmıştır.

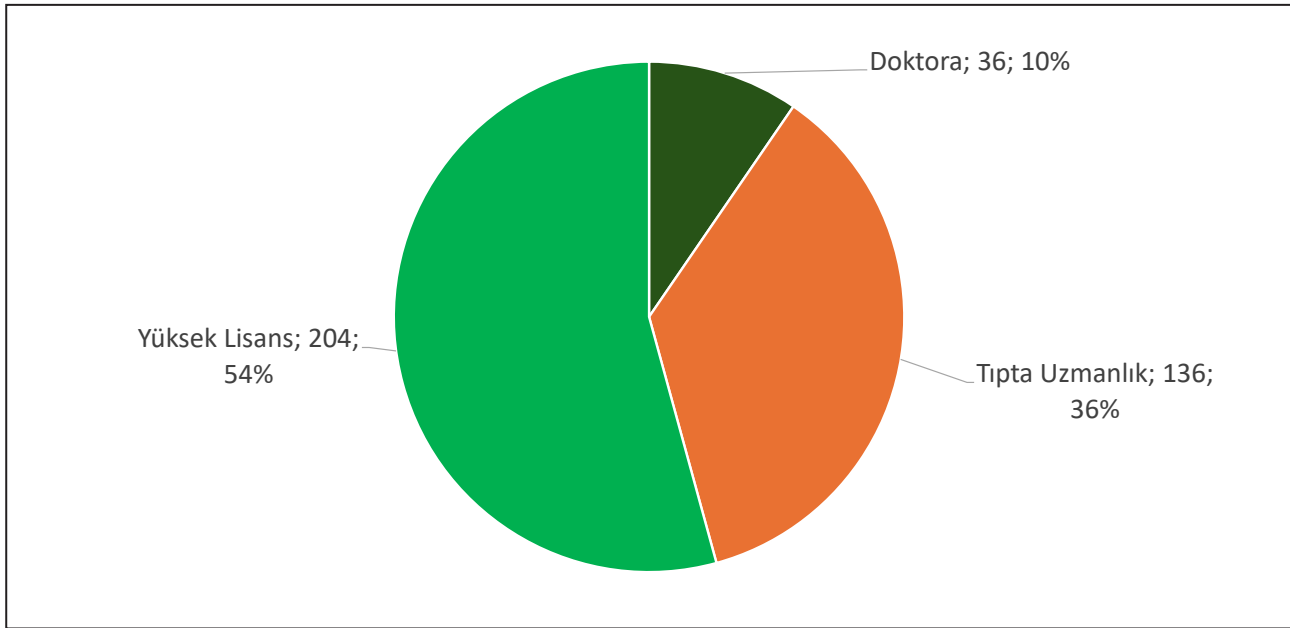
Tezler, yıllara göre beşer yıllık dönemlere ayrılmıştır. Araştırmaya konu kavrama ilk rastlanılan yıl olan 1995 yılı temel alınmış ve dönemler 1995-1999, 2000-2004, 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019, 2020-2024 yılı arasında dilimlendirilmiştir. Böylece hem beşer yıllık dönemler oluşturulmuş hem de tamamlanmış yıl olan 2024 yılı çalışmaya dahil edilmiştir. Tamamlanmamış olması nedeni ile 2025 cari yılı değerlendirme dışı tutulmuştur. Tezler yazıldıkları dillere, yıllara; üretildiği derecelere, disiplinlere ve üniversitelere göre Microsoft Excel 365 programı aracılığı ile tablolaştırılmıştır.

BULGULAR

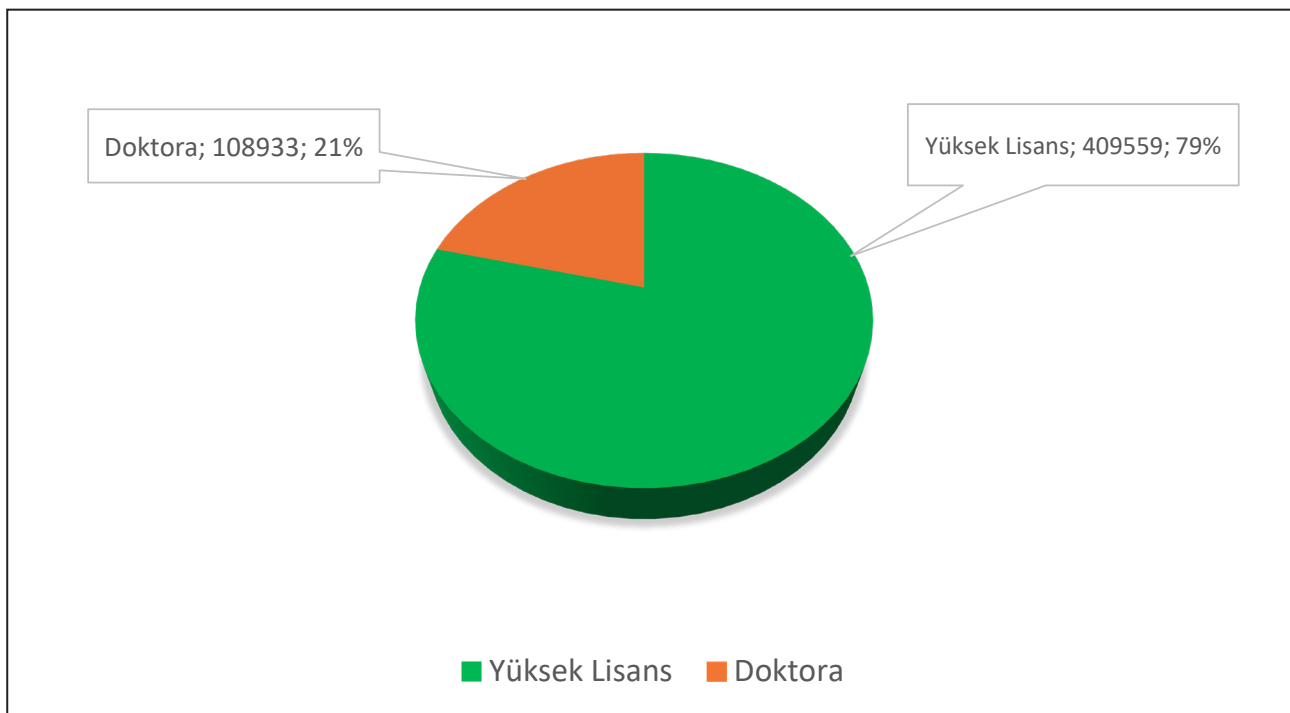
Beklenmedik zamanlarda meydana gelen doğal afetler, kazalar, istismarlar gibi yıkıcı sonuçlar doğuran olaylar sonrasında tetiklenebilmekte veya hayatın olağan akışı içinde gündelik yaşam mücadelesinde karşılaşılan zorluklar bireyleri yönetemeyecekleri düzeyde etkisi altına alabilmektedir. Bu durumda travma sonrası stres bozukluğu oluşmaktadır. Travma sonrası stres bozukluğu kavramı çerçevesinde araştırması gerçekleştirilen tezlerin derecelerine göre dağılımı, yayımlandıkları yıllar, hangi disiplinlerde üretildiği, hangi üniversitelerde ve ne kadar üretildiği ve yazım dili gibi değişkenler üzerinden araştırması gerçekleştirilen akademik çalışmalarla ilgili ortaya çıkan bulgu ve sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Üretilen Tezlerin Derecelerine Göre Dağılımı

Tezler, yüksek öğretim sisteminde yüksek lisans, tıpta uzmanlık, doktora, sanatta yeterlilik, diş hekimliği uzmanlık, tıpta yan dal uzmanlık, eczacılıkta uzmanlık gibi farklı derecelerde ve farklı amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilir. İkincil travma, TSSB gibi kavramların konu edinildiği tezlerin % 54’ü yüksek lisans düzeyinde; % 36’sı tıpta uzmanlık düzeyinde ve %10’u doktora düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Diğer disiplinlerde ya çalışma yoktur ya da kısıtlılığa uğradığı için liste dışı kalmıştır. Grafik 1’de öğretim derecelerine göre araştırma yürütülen konuda Türkiye’de yazılan tezlerin oransal dağılımı görülmektedir.

Grafik 1. Üretilen Tezlerin Derecelerine Göre Dağılım Oranları

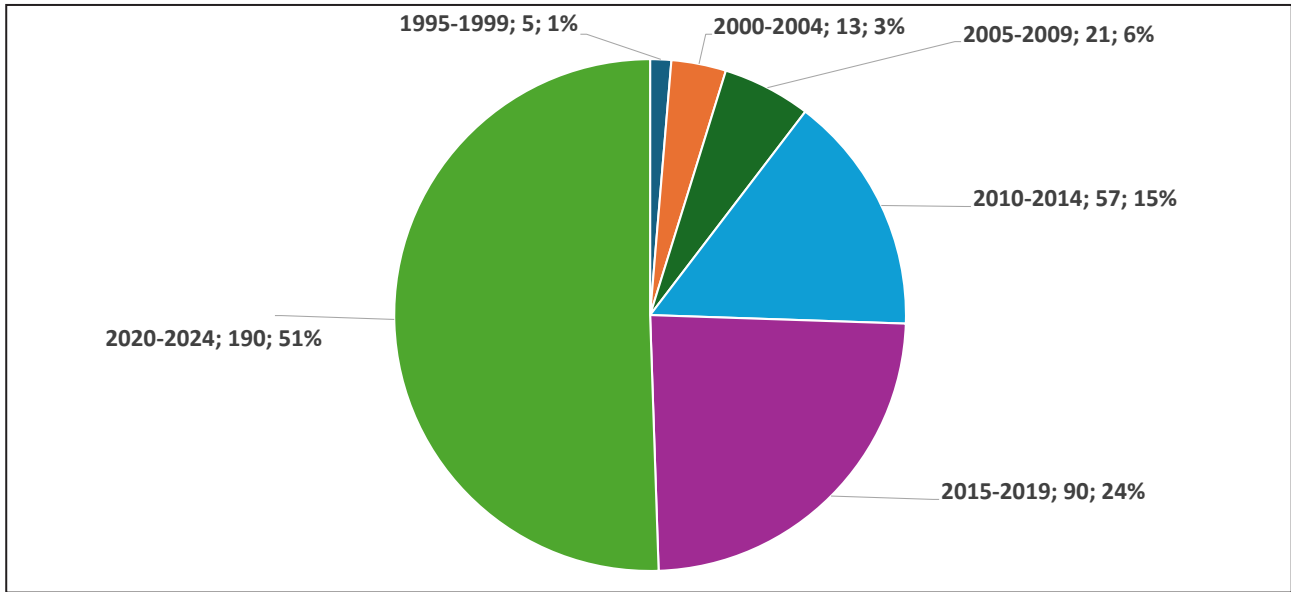
2023-2024 öğretim yılı verilerine göre Türkiye’de toplam lisansüstü öğrenci sayısı 518.492’dir (YÖK, 2025). Bu öğrencilerin %79’unu (409.559) yüksek lisans, %21’ini (108.933) ise doktora öğrencileri oluşturmaktadır. Bu dağılım, yüksek lisans ve doktora düzeyleri arasında belirgin bir oransal fark olduğunu göstermektedir. Çalışma örneklemi kapsamında incelenen tezlerin ise %10’u doktora düzeyindedir. Öğretim düzeyine göre toplam öğrenci sayısı ve dağılım oranı Grafik 2’de sunulmaktadır.

Grafik 2. 2023-2024 Öğretim Yılında Kayıtlı Yükseköğretim Lisansüstü Öğrenci Dağılımı ve Oranı

Üretilen Tezlerin Yayımlandıkları Yıllara Göre Dağılımı

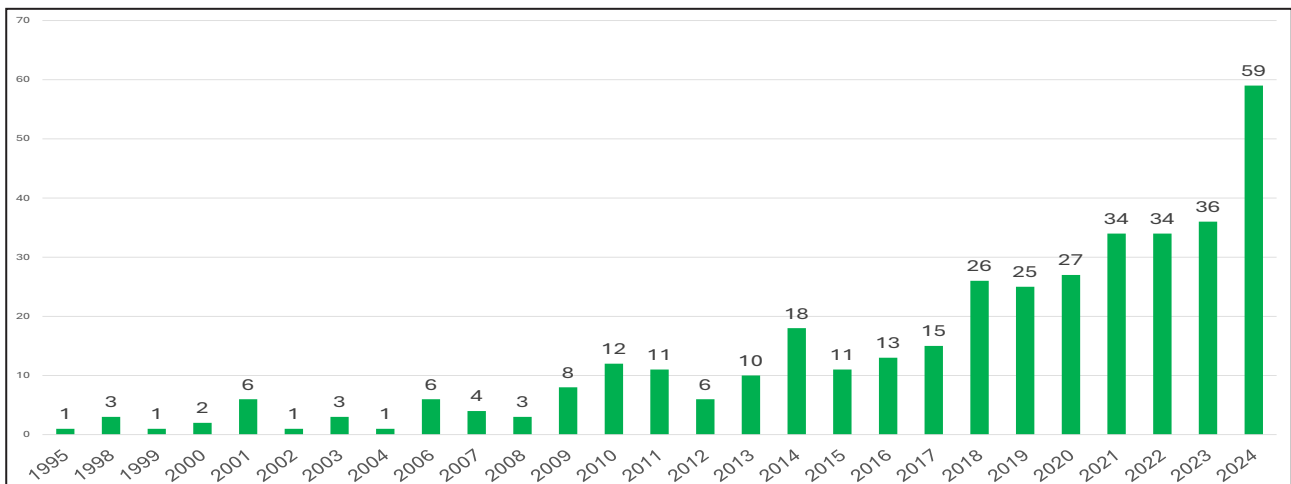
İkincil travma, TSSB konulu tezlerle yönelik ilk çalışma 1995 yılında üretilmiştir. 1993 yılı Nisan ayında İstanbul/Ümraniye’de Hekimbaşı çöplüğünde meydana gelen grizu patlaması sonrası 10 ev hasar görmüş ve 39 kişi hayatını kaybetmişti. TSSB konulu ilk çalışma da bu patlamada zarar görmüş kişiler ve onların yakınları ile çalışma olarak gerçekleştirilmiştir (Enderer, 1995). Grafik 3’te 1995 yılından 2024 yılına kadar üretilen tezlerin dönemlere göre dağılımları görülmektedir.

Grafik 3. Üretilen Tezlerin Yıllara Göre Dağılım Oranları

TSSB ve ikincil travma konulu akademik çalışmaların sıklığı Grafik 4’te gösterilmiştir. 1995 yılında yazılan ilk tezden 2024 yılına kadar çeyrek yüzyıllık dönemde gideren artan bir ilgi olduğu görülmektedir. Bu ilginin gelişimin kaynağı; ikincil travma konularına yönelen araştırma yürütmeye istekli akademik ilgi, üniversite sayısı ve öğrenci sayısının yükseköğretimde artış göstermesi olduğu düşünülmektedir.

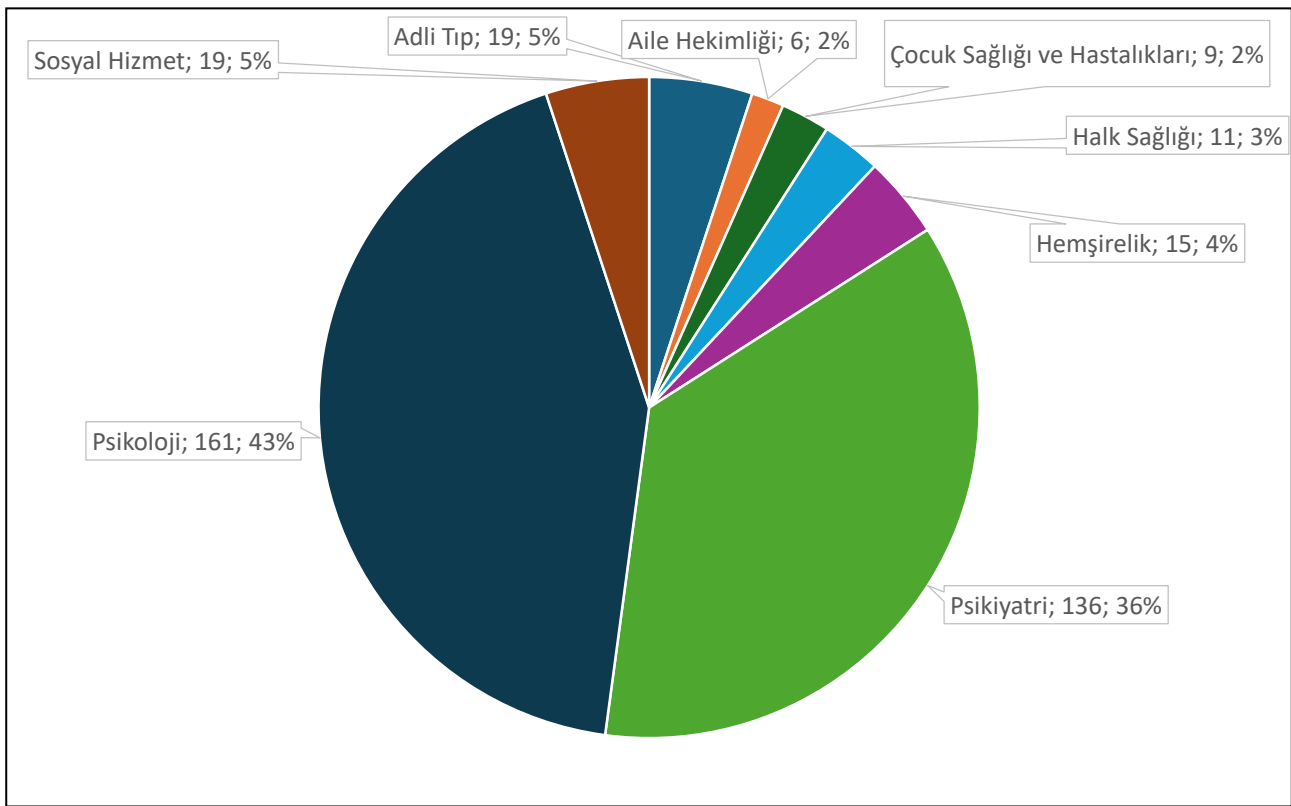
Grafik 4. Yıllara Göre Türkiye’de Üretilen Travma Sonrası Stres Bozukluğu Konulu Tez Sayıları (1995-2024)

Disiplinlerde Üretilen Tez Dağılımı

Travma sonrası stres bozukluğu (tssb) ve ikincil travma temalı çalışma konuları genellikle sağlık bilimleri ve sosyal bilimler alanındaki disiplinler içinde çalışılmaktadır. Travma sonrası stres bozukluğu (tssb) ve ikincil travma temalı araştırmaların % 5'i sosyal hizmet disiplininde, %5'i adli tıp disiplininde, %4'ü hemşirelik disiplininde, %3'ü halk sağlığı alanında %2'si aile hekimliği alanında, %2'si çocuk sağlığı ve hastalıkları disiplininde ve ağırlıklı olarak da %36 oranıyla psikiyatri disiplini ve %43 oranında psikoloji disiplini tarafından üretildiği görülmektedir. Grafik 5'te araştırma yürütülen konuda Türkiye'de yazılan tezlerin disiplinlere göre dağılımı görülmektedir.

Grafik 5. Üretilen Tezlerin Disiplinlere Göre Dağılım Oranları

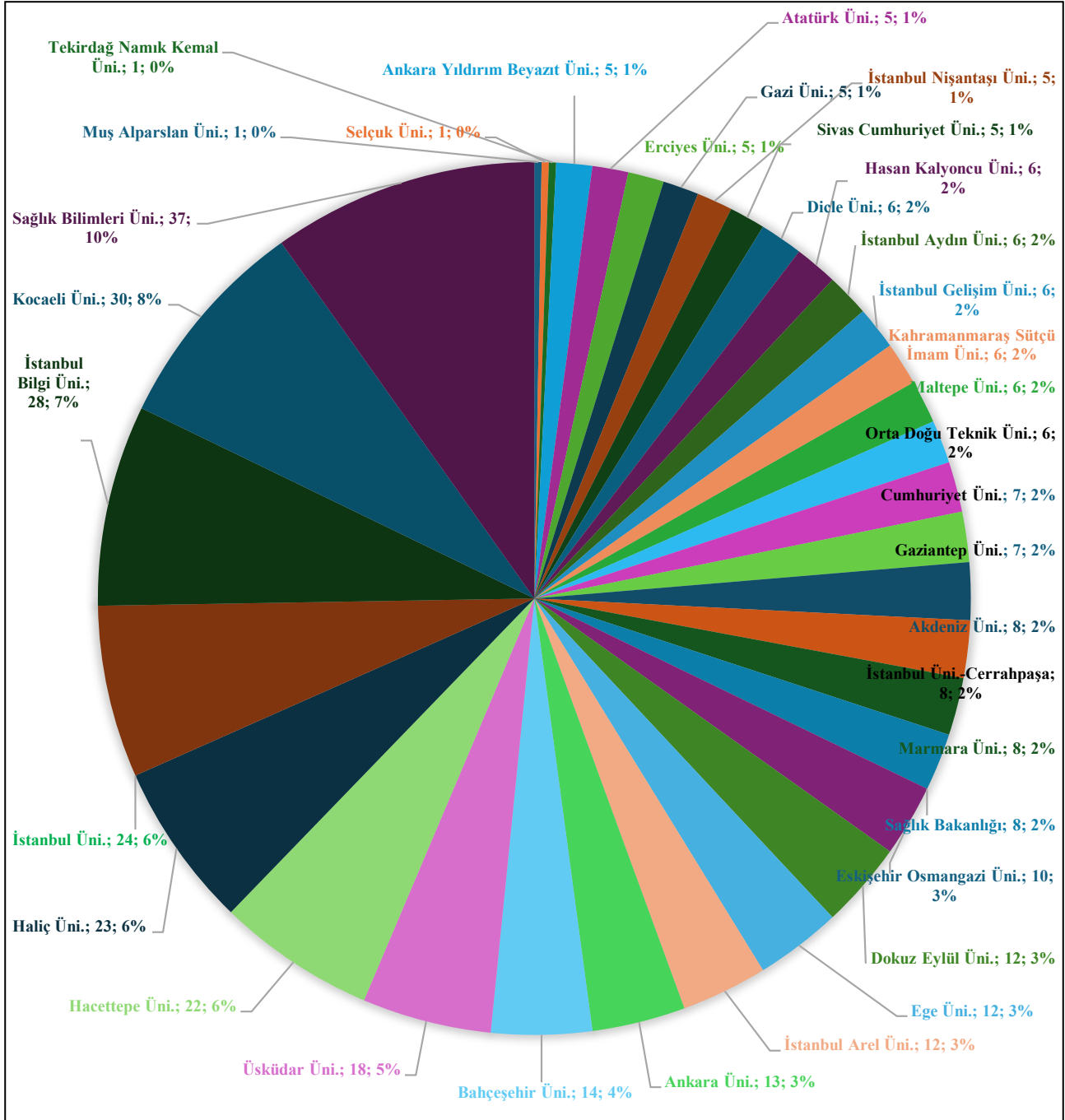

Üretilen Tez Sayıları ve Üniversite Sayıları Dağılımı

Üniversiteler, öğretim verdikleri bölümler, akademik personelin yetkinlikleri, öğrencilerin ilgileri, nicelikleri ve nitelikleri ile akademik performans gösterirler. Akademik ilgi ve çalışma alanları zaman zaman aktüel konulardan, popüler kültürden veya akademik ilgiden kaynaklanır. Örneğin bir afet olayı doğal yollarla oluşabilir veya insan eliyle gerçekleştirilebilir. Üniversiteler, bu olayların meydana geldiği yerleşim yerlerini, olaylardan etkilenen canlıları, insanları, çevreyi araştırır, bilimsel yöntemlerle inceler ve sonuç raporlarını açıklarlar. Travma sonrası stres bozukluğu konulu çalışmaları yürüten üniversitelere çalışmamız kapsamında bakıldığında 37 adet tez ile Sağlık Bilimleri Üniversitesi (GATA dahil) çalışmaların %10'unu, 30 tez ile Kocaeli Üniversitesi %8'ini, 28 adet tez ile İstanbul Bilgi Üniversitesi, %7'sini, 24 adet tez ile İstanbul Üniversitesi, 23 adet tez ile Haliç Üniversitesi ve 22 adet tez ile Hacettepe Üniversitesi %6'sını ve 18 adet tez ile Üsküdar Üniversitesi akademik çalışmaların %5'ine ev sahipliği yapmıştır. Diğer 28 üniversite 1 ila 14 adet arası toplam 194 adet tez üretmiş ve 194 adet

tez ile %52 oranında dağılımda yer almıştır. %5 ve üzeri dağılıma sahip üniversite sayısı 7 üniversitedir ve 182 araştırma ile çalışmaların %48'ine ev sahipliği yapmaktadır. Grafik 6'da araştırma yürütülen konuda Türkiye'de yazılan tezlerin sayıları ve üniversitelerine göre dağılım oranları görülmektedir.

Grafik 6. Üretilen Tezlerin Sayıları ve Üniversitelere Göre Dağılım Oranları

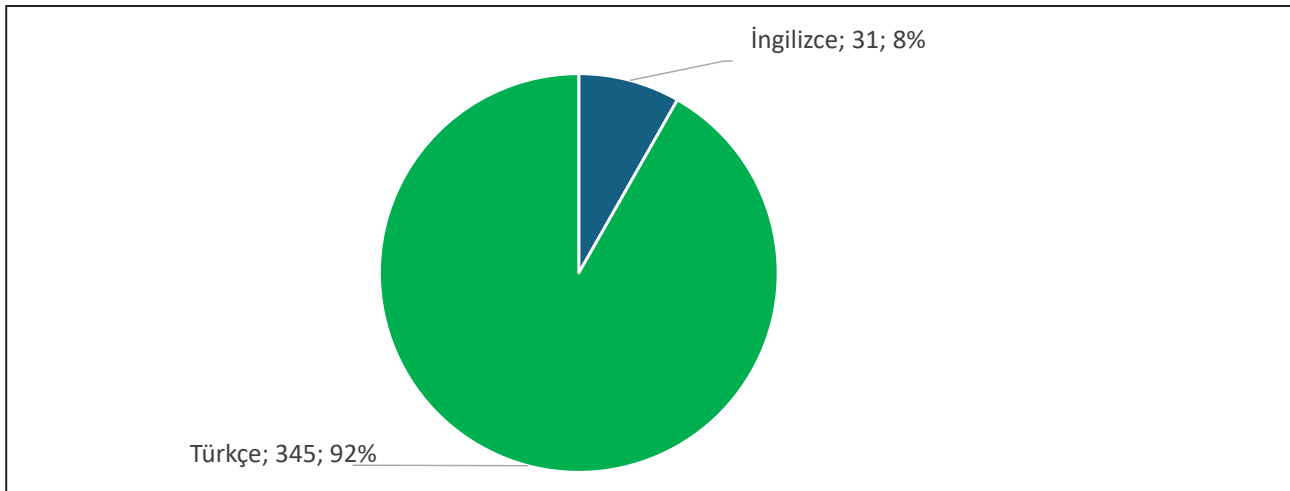

Üretilen Tezlerin Yazıldıkları Dillere Göre Dağılımı

Türkiye'de tezlerin Türkçe yazılması esastır. Bununla birlikte YÖK'ün (YÖK, 2023a) 2023 yılında aldığı bir kararla "öğretim dili Türkçe olan lisansüstü programlarda öğrencinin talebi danışmanın gerekçeli görüşü, Anabilim Dalı Kurul Kararı ve ilgili Enstitü Yönetim Kurulu'nun onayı ile tezlerin, tezin ¼'ün-

den az olmamak üzere geniş bir Türkçe özet verilmek kaydıyla, başka bir dilde de yazılabilmesi”ne izin verildiği görülmektedir. YÖK’ün farklı tarihlerde aldığı kararlarda yabancı bir dilde tez yazım politikası zaman zaman değişiklik gösterse de (memurlar.net; YÖK, 2023b) Türkçe dili dışında da yayın üretilebildiği görülmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu konulu tezlerin %92’sinin Türkçe yazıldığı, %8’inin ise İngilizce yazıldığı görülmektedir. Yazılan tez sayısı Türkçe’de 345 adet, İngilizce’de ise 8 adettir. Grafik 7’de araştırma yürütülen konuda Türkiye’de yazılan tezlerin yazıldıkları dillere göre oransal dağılımı görülmektedir.

Grafik 7. Üretilen Tezlerin Yazıldıkları Dillere Göre Dağılım Oranları

TARTIŞMA

Travma kavramının literatürde yaygınlık kazanması Amerikan Psikiyatri Birliği’nin (APA, 2014) DSM kriterlerine alması ile olmuştur. Tanım, zaman zaman değişime uğramaktadır. Gelişim süreci DSM kriterleri üzerinden takip edilebilir.

Bir durumun etkisi altında kalan bireyin travma yaşadığını anlamanın yolu travmaya maruz kalma süreci, travmayı yeniden deneyimleme belirtileri, kaçınma belirtileri, bilişsel ve duygusal değişiklikler yaşama, uyarılma ve tepkisel değişiklikler göstermesinin en az bir ay devam etmesi, yaşam becerilerini kısıtlaması ve yaşadığı bu durumun tıbbi ya da madde kaynaklı bir gerekçeyle oluşmaması ile ilişkilidir.

Türkiye’de travma sonrası stres bozukluğu kavramına ilişkin ilk akademik çalışmalar tez düzeyinde 20. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. İlk tez 1995 yılında İstanbul üniversitesinde yazılmıştır (Enderer, 1995). 1995’ten 2024’e doğru çeyrek asırda giderek artan bir ilgi olduğu görülmektedir. 1995-1999 arası beş tez yazılmış iken 2020-2024 arası 190 tez üretilmiştir. Toplumsal etkisi yüksek deprem, göç, terör, salgın hastalıklar gibi olaylar sonrası travma sonrası stres bozukluğu temalı çalışmalar dönemlik artış göstermektedir. Deprem veya göç gibi hem anlık hem de dönemlik meydana gelen olaylar tekrarlanabilirlik durumunun belirsizliği nedeniyle hızlı bir şekilde hem akademik ilgiyi çekmekte hem de örneklemin değerlendirmesi noktasında hızlı bir karar vermeyi gerektirmektedir. Travma sonrası stres bozukluğu konusu da etki/tepkinin ortaya çıktığı belirli bir dönem içinde değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Bunun yanında süreğenliği devamlı olan ihmal ve istismar, sosyal dışlanma gibi konularda da travma sonrası stres bozukluğu temalı konular çalışılmaktadır.

Travma sonrası stres bozukluğu ve ikincil travma gibi kavramlar, disiplinler arası bir çerçevede ele alınmakta; özellikle sağlık bilimleri, psikoloji, psikiyatri ve sosyal hizmet gibi alanlar bu konulara yoğun ilgi göstermektedir. Fizyolojik, ruhsal ve sosyal sağlık arasındaki kesişim, bu temaların farklı disiplinler tarafından sahiplenilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, travma odaklı araştırmaların yalnızca ruh sağlığı ekseninde değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda da ele alınmaya başlandığı görülmektedir.

Çalışmada incelenen tezlerin %54'ünün yüksek lisans, %36'sının tıpta uzmanlık ve yalnızca %10'unun doktora düzeyinde olması, akademik ilginin ağırlıklı olarak uygulamaya dönük ve mesleki yeterlilik kazandıran programlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Disipliner dağılımda ise psikoloji (%43) ve psikiyatri (%36) tezlerinin baskınlığı dikkat çekmektedir. Sosyal hizmetin yalnızca %5 oranında temsil edilmesi, travma konusunun hâlâ büyük ölçüde klinik disiplinlerin çerçevesinde ele alındığını düşündürmektedir. Bu durum, sosyal hizmetin yapısal, toplumsal ve politik boyutlarını merkeze alan katkılarının henüz yeterince akademik üretime yansımadağını göstermektedir.

Yükseköğretimde yüksek lisans ve doktora kontenjanları arasındaki dengesizlik, lisansüstü eğitimdeki araştırma çıktılarının niteliğini ve yönünü doğrudan etkilemektedir. 2023-2024 verilerine göre lisansüstü öğrencilerin yalnızca %21'i doktora düzeyindedir (YÖK, 2025). Bu düşük oran, doktora düzeyindeki akademik üretimin sayısal olarak sınırlı kalmasına neden olabilir. Ancak örneklemimizde doktora tezlerinin toplam tezlerin %10'unu oluşturması, doktora öğrencilerinin çalışmaya konu edilen temaya yüksek düzeyde yöneldiğini göstermektedir. Bu durum, nitelikli araştırmanın nicelikten bağımsız olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir.

Tezlerin kurumsal dağılımına bakıldığında, üretimin belirli üniversitelerde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Yedi üniversite, tezlerin %48'ini üretmiş; özellikle Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Haliç Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Üsküdar Üniversitesi öne çıkmıştır. Bu durum, TSSB konusunda belirli üniversitelerin araştırma kapasitesi ve eğilimleri açısından daha etkin olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, 28 üniversite toplam tezlerin %52'sini üretmiş olsa da bu üretim daha dağınık ve düşük yoğunluktadır. Bu tablo, akademik üretimin belirli kurumlarda merkezileştigiğine, diğerlerinde ise daha sınırlı kaldığına işaret etmektedir. Bu dengesizlik, araştırma ortamlarının kurumsal kapasite ve destek yapılarıyla doğrudan ilişkili olabilir.

Tezlerin dil dağılımı da benzer şekilde dikkat çekicidir. Çalışmaya dahil edilen tezlerin %92'si Türkçe, yalnızca %8'i İngilizce olarak yazılmıştır. Başka bir dilde yazılmış tez bulunmamaktadır. Bu durum, alandaki akademik üretimin büyük ölçüde yerel dile ve bağlama odaklandığını göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Travma, insanın hayatında karşılaştığı zor durumlar söz konusu olduğunda bireysel baş etme becerilerinin yetersiz kaldığı durumlardır. Bazen insan eliyle oluşturulan zorlu durumlar bazen de doğadan kaynaklanan nedenlerden ötürü insan zorlu durumlarla karşılaşır. Her zorlu durum travma oluşturmaz ancak istismara uğrama, fiziksel veya psikolojik zarar görme durumları genellikle travma oluşturur.

Her travma her bireyde yıkıcı etki bırakmaz. Baş etme becerileri yüksek bireyler, başkası için travmatik olan bir olaydan etkilense bile etkilendiği olaydan güçlenerek çıkabilirler. Bu durum, travma sonrası büyüme olarak ifade edilir.

Travmaya maruz kalanlar bu travmanın etkisinden kendini kurtarmak ister. Bunun için destek arayışı içine girer. Bu destek arayışı bazen sağlık profesyonelleri gibi meslek gruplarına başvurarak olur. Bazen hak arayışı içinde hukuki destek aranır, bazen sesini duyurmak için kamuoyuna desteği aranır. Mağdurlar için mağdurlara destek sağlayan profesyonellerde travma yaşamış kişilerin deneyimlerinden etkilenirler. Böylece, profesyonellerde bir travma yaşarlar. İkincil travma veya travma sonrası stres bozukluğu kavramları bireyim yaşam deneyimlerinde başkasının baş etmekte zorlandığı, etkilendiği bir olay sonrası kendisinin de etkilendiği durumdan çok uzun süre kendini kurtaramadığı durumlardır.

Travma, bireyin etkilendiği zorlu durumlar; ikincil travma travmadan etkilenen bireylerin deneyimlerine maruz kalma yoluyla oluşan travma olarak tarif edilirken, gelişme aşamasında olan üçüncül travma, travmaya maruz olunma durumuna şahit olma gibi deneyimler ve gelişmekte olan bir başka kavram olarak dördüncül travma ise travmatik olayları uzaktan öğrenme, duyma, görme, işitme gibi yazılı veya görsel medya araçları ile uyarılma sonucu yaşanan kaygı durum bozukluğu olarak tarif edilebilir.

Travma, bireylerin etkilenme biçimleri ve maruz kalma durumlarına göre travma, ikincil travma, üçüncül travma ve dördüncül travma gibi sınıflandırmalara ayrılmaktadır. Yıllar içinde travmanın tarihi ve sınıflandırmasının değişiklik göstereceği öngörülmektedir.

İnsan sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak çalışan disiplinlerin travma sonrası stres bozukluğu temalı bilimsel çalışmalara önem verdiği görülmektedir. Sosyal hizmet, psikoloji, psikiyatri, aile hekimliği, çocuk sağlığı ve hastalıkları, adli tıp, hemşirelik, halk sağlığı gibi disiplinlerin diğer disiplinlere bakarak daha fazla çalışma yaptığı görülmektedir.

İnsanın akıl sağlığına verdiği önem, insan yaşamında travmaya neden olaylar ve yaşadığı deneyimlere yönelik farkındalığı arttıkça travma farklı yönleri ile araştırılmaya devam edilecektir. Travmaya yönelik farkındalık arttıkça farklı disiplinler tarafından travma konusu değerlendirmeye alınacak ve bu yönde akademik ilginin giderek artacağı öngörülmektedir.

Travma sonrası stres bozukluğu hem ruh sağlığının örselenmesine neden olması hem de insanın psiko-sosyal yönden iyilik halini azaltan öğelerden olmasına rağmen sosyal hizmet disiplininin yeterli kadar ilgi görmediği sonucuna varılmıştır. İnsanın iyilik halinin artırılmasına yönelik çalışmalar yürüten sosyal hizmet disiplininde travma sonrası stres bozukluğuna ilişkin araştırmaların artarak yürütülmesi önerilmektedir.

Günümüzde deprem, sel, yanardağ patlaması, pandemi, göç, savaş gibi giderek artan afetlerle ilgili olarak afetlerden etkilenen toplulukları mikro, mezzo ve makro düzeyde farklı disiplinlerdeki araştırmacıların çalışmasına ihtiyaç vardır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Derleme çalışması olması nedeniyle Etik Kurul onayına gerek yoktur. Araştırma genel araştırma etik standartlarına uygun olarak yapılmıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akcan, G. (2018). Travma sonrası büyüme: bir gözden geçirme. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 61-70.
- Akcanbas, M., & Keskiner, M. (2020). Travmatize olmuş mağdurları temsil eden avukatlarda ikincil travmatik stres oluşumu. *Ohs Academy*, 3(3), 162-182. <https://doi.org/10.38213/ohsacademy.777212>
- Akdağ, B., Bozduman Çelebi, S., & Kılıçaslan, F. (2024). Kahramanmaraş depremi sonrasında çocuk/ergen psikiyatristlerinde travma sonrası stres bozukluğu, ikincil travmatik stres ve tükenmişliğin incelenmesi. *Dicle Medical Journal*, 51(4), 565-572. <https://doi.org/10.5798/dicletip.1608133>
- Akdemir, Z. (2024). Çok kültürlü ortamlarda afet yönetimi ve sosyal hizmet. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 24(2), 120-148.
- APA- Amerikan Psikiyatri Birliği, (2014). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndan, (Çevirmen. Köroğlu E.). Hekimler Yayın Birliği. (Orijinal çalışma 2013'te yayımlanmıştır)
- Arıcı Özcan, N., & Arslan, R. (2020). Travma sonrası stres ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide sosyal desteğin ve maneviyatın aracı rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 299-314. <https://doi.org/10.17755/esosder.548142>
- Aykaç Kemik, C. (2020). Nörobilişsel esneklik ile travma sonrası büyüme ilişkisi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Bayraktar, S. (2016). Psikolojik Travma. Nobel Tıp Kitabevi.
- Bayram, S., Duman, R. N., & Demirtaş, B. (2018). Üç insan, bir olay, üç farklı travmatik deneyim süreci. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 165-182.
- Carlson, E.B., & Dalenberg, C. (2000). A conceptual framework for the impact of traumatic experiences. *Trauma, Violence & Abuse*, 1(1), 4-28. 23 Haziran 2025 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/26636344> adresinden erişilmiştir.
- Çakıroğlu, M. (2018). Ceza infaz kurumları ve denetimli serbestlik müdürlüklerinde görev yapan psikologlarda ikincil travmatik stres ile ilişkili faktörler. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Demircioğlu, M. (2020). Çok boyutlu çalışana destek, müdahale ve tükenmişlik önleme programı'nın (çadem-tp) psikososyal destek çalışanlarının travmatik stres tükenmişlik ve psikolojik sağlıkla düzeylerine etkisi. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 178-184.
- Enderer, M. (1995). *Felakete bağlı gelişen psikiyatrik morbidite*. [Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Erkaya, H. (2003). *Acil kurtarma ekiplerinde travma sonrası stres bozukluğu*. [Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gerginci, S.N. (2024). Savaş muhabirliği ve riskleri: Gazze örneği. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Gönden, M., & Şafak, A. (2022). Doğal Afetlerde Gazeteciler ve Travma Deneyimleri. *Sakarya İletişim*, 2(2), 133-151.
- Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), <https://dergipark.org.tr/en/pub/deuhfed/issue/46815/587078>

- Kokurcan, A., & Özsan Hüseyin, H. (2012). Travma kavramının psikiyatri tarihindeki seyri. *Kriz Dergisi*, 20(1), 19-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000330
- Kranda, T. (2019). *Sosyal hizmet alanında çalışan profesyonellerin ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Kring, A.M., Johnson, S.L., Davison, G. & Neale, J. (2015). Anormal psikolojisi (12. Baskı). (Çev. M. Şahin). Nobel Yayınları. (Orijinal eser 2014 yılında yayımlanmıştır)
- Levine, H. B. (2022). Travma, süreç ve temsil. Melis Tanık Sivri. (Ed.) *Travma Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2022* içinde (57-76) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Liu, JJW, & Kashou, N, (2025). Editorial: Advances in understanding and treating post-traumatic stress disorder. *Front. Hum. Neurosci.* 19:1599415. doi: 10.3389/fnhum.2025.1599415
- Memurlar.net. (2023). YÖK: Öğretim dili Türkçe olan programlarda farklı bir dilde tez yazılabilecek. Memurlar. 28.06.2025 tarihinde <https://www.memurlar.net/haber/1082835/yok-ogretim-dili-turkce-olan-programlarda-farkli-bir-dilde-tez-yazilabilecek.html> adresinden erişilmiştir.
- Morrison, J. (2016). DSM-5'i kolaylaştıran "klinisyenler için tanı rehberi". (Çev. M. Şahin). Nobel Yayınları. (Orijinal eser 2014 yılında yayımlanmıştır)
- Ruppert, F. (2016). Travmatik Yaşantılar Sembiyoz ve Otonomi. (Çev. F. Zengin). Kaknüs Psikoloji. (Orijinal eser 2008 yılında yayımlanmıştır)
- Serim Yıldız, B., Onaylı, S., & Erdur Baker, Ö. (2023). Afetler ve Travma. Erdur-Baker, Ö., Doğan, T. ve Aksöz Efe, İ. (Ed.). *Travma Psikolojisi* içinde (ss. 377-412). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şar, V. (2017). Savaş ve terör yaşantılarında travma sonrası stres. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 33, 114-120.
- Taşar, B. (2023). *6 Şubat depremlerini yaşayan doktorlarda travmatik stres düzeyi ve stresle başa çıkma yöntemlerinin travma sonrası büyümeye etkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.
- Tonak, H. A., & Kitiş, A. (2019). Deprem ve Yangın Afetlerinde Engelli: Anlatımsal Bir Derleme. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 8(1), 77-84. <https://doi.org/10.30720/ered.467358>
- Tunca, M. (28.05.2024). YÖK Tez Merkezi Veri Kazıma Aracı. Researchgate. https://www.researchgate.net/publication/381568272_YOK_Tez_Merkezi_Veri_Kazima_Araci
- Türk Dili. (24.05.2025). Türk Dili. Sözlük. 24 Mayıs, 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?ara=travma> adresinden erişilmiştir.
- Ulusal Tez Merkezi. (2025, 06 Mart). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. 06.03.2025 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişilmiştir.
- Weiss, H. (2022). Travmanın psikanalizde kavramsallaştırmasına giriş. Melis Tanık Sivri. (Ed.) *Travma Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2022* içinde (1-14) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Yasal, D. (2018). *İzmir ili acil servislerinde çalışan hemşirelerin travmatik stres belirtilerini etkileyen faktörler ve başatme yollarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- YÖK (2023a). 06.11.2023 tarih ve E-75850160-104.01.04.01-74421 sayılı karar.
- YÖK (2023b). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Eğitim-Öğretim Dairesi Başkanlığının 17/11/2023 tarih ve 651317 sayılı yazısı. 28.06.2025 tarihinde <https://cdn.anadolu.edu.tr/files/anadolu-cms/GV-z7XYek/announcement/lisansustu-egitim-tez-yazim-karari-37bb1b830301f158.pdf> adresinden erişilmiştir.
- YÖK (2025). YÖK İstatistik, 20.05.2025 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden erişilmiştir.

Kuruhalil, İ. ve Erol, M. (2025). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin demans bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 53-64.
 10.61861/spshcd.1613343

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Başvuru: 04/01/2025

Kabul: 18/02/2025

SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN DEMANS BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Examination of Dementia Knowledge Levels among Students of Faculty of Health Science

İsmail KURUHALİL¹

Meryem EROL²

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı,

 ismailkuruhalil@ogr.iuc.edu.tr 0000-0003-4581-3729

² Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

 meryemerol1@aydin.edu.tr 0000-0003-1511-1419

Öz

Bu araştırmanın amacı İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin demans bilgi düzeylerinin incelenmesidir. Araştırma tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiş olup sağlık bilimleri fakültesinde öğrenim gören 564 lisans öğrencisine kolayda örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Demans Bilgi Değerlendirme Ölçeği (DBDÖ) kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre demans bilgi düzeyi cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bununla birlikte demansla ilgili ders alma ile aile veya yakın çevrede demans tanılı bireylerin bulunmasının demans bilgi düzeyini arttırmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca demans bilgi düzeyinin sağlık bilimleri fakültesi bölümleri arasında ve katılımcıların eğitim aldıkları sınıf düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği saptanmıştır. Bu bulgular doğrultusunda eğitimin demans bilgi düzeyini arttırmada etkili olduğu göz önünde bulundurularak sağlık bilimleri fakültesinde yer alan bölümlerin eğitim müfredatına demansla ilgili derslerin eklenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demans bilgi düzeyi, sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri, sağlık bilimlerinde demans eğitimi

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the level of dementia knowledge among students of the Faculty of Health Sciences at Istanbul Aydın University. The research was conducted using a survey model and 564 undergraduate students from the faculty of health sciences were reached through convenience sampling. Data for the study were collected using the Socio-Demographic Information Form and the Dementia Knowledge Assess-

ment Scale (DKAS). According to the findings, there was no significant difference in dementia knowledge levels based on gender. However, taking courses related to dementia and having individuals diagnosed with dementia in the family or close circle were found to positively influence the level of dementia knowledge. Additionally, the level of dementia knowledge showed statistically significant differences among the departments within the Faculty of Health Sciences. Also, it was determined that dementia knowledge levels differed statistically and significantly based on the educational level (class year) of the participants. In the light of these findings, it should be considered that education is effective in increasing dementia knowledge levels. Accordingly, it is recommended to include courses related to dementia in the curricula of the departments within the Faculty of Health Sciences.

Keywords: Dementia knowledge level, students of faculty of health sciences, dementia education in health sciences

GİRİŞ

Çağımızın en önemli sorunları arasında yer alan demans; Dünya Sağlık Örgütüne göre bireyin hafıza, düşünce, davranış ve günlük aktiviteleri gerçekleştirme becerisinde belirgin bozulmalara yol açan genellikle kronik ve ilerleyici nitelikte bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2024). Demans hastalığı; bellek, konuşma ve iletişim, algılama ve hesaplama, muhakeme etme, soyut düşünme ve problem çözme gibi zihinsel işlevlerin en az ikisinde bozulma yaşanması durumudur (Türkiye Alzheimer Derneği, 2024). Demans, bireylerin yalnızca bilişsel fonksiyonlarını değil; aynı zamanda sosyal ve duygusal becerilerini de etkileyerek bağımsız yaşam kapasitelerini büyük ölçüde sınırlayabilmektedir. Demans ile ilişkili olarak birey günlük yaşamını etkileyecek düzeyde bilişsel ve sosyal fonksiyonlarını kaybetmektedir (Güçer, 2015).

Dünya genelinde yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte demansın bireysel ve toplumsal etkileri giderek daha kritik bir sağlık sorunu haline gelmektedir. Tek bir hastalığı içermeyen demans; Alzheimer hastalığını da kapsayan geniş ölçekli zihinsel ve nörolojik değişiklikleri ifade eder (Alzheimer's Association, 2024). Demans ile bireyde bellek, dikkat, afazi (dil bozukluğu), görsel mekânsal işlev, akıl yürütme, daha önceden öğrenilmiş hareketler, duyu işlevleri, kişilik, duygu durum, algı, düşünce, evde veya dışarda günlük yaşam aktiviteleri, kendine bakım gibi belirtiler görülür (Hanağası ve Emre, 2009: 1-4). Demans tanısı alan bireylerin %70'i Alzheimer tipi demans tanısı alırken; %17'si vasküler demans ve %13'ü ise Parkinson hastalığı ve Lewy cisimcikli demans tanısı almaktadır (Plassman vd., 2007: 125). Çoğunlukla yaşlı bireyleri etkilese de demans yaşlanmanın bir parçası değildir (WHO, 2024). Bununla birlikte demans için bilinen en güçlü risk faktörü yaştır ve yaş ilerledikçe demans görülme olasılığı artmaktadır (Çetinkaya vd., 2020). Alzheimer Disease International (2024) tarafından hazırlanan Dünya Alzheimer Raporu'nda, Dünya çapında demansla yaşayan kişi sayısının 55 milyonu aştığı ve 2030 yılında bu sayının 78 milyona çıkacağı bildirilmektedir. Ayrıca tüm ölümcül hastalıklar arasında demansın yedinci sırada olduğu ifade edilmektedir (WHO, 2024).

Demans hastalığı yalnızca bireyin kendisini değil, aynı zamanda bakımın verildiği aileyi de derinden etkilemektedir. Bakım verenler, demans hastalarına yönelik bakım süreçlerinde fiziksel zorlukların yanında ciddi psikolojik ve sosyal sorunlarla da yüzleşmektedir. Özellikle fiziksel sağlıkta azalma,

depresyon, tükenmişlik, anksiyete, sosyal yaşamdan kopma, ekonomik güçlükler bakım verenleri zorlamaktadır (Eğilli, 2016: 33). Literatürde yer alan çalışmalar demans hastasına bakım veren aile üyelerinin bakım sunma, çeşitli sağlık ve sosyal hizmetlere erişme konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını; bakım yükü nedeniyle fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Akpınar, 2022). Bu durum hem demans hastasının hem de ona bakım sağlayan aile üyelerinin desteklenmesini gündeme getirmektedir. Bununla birlikte demans hakkında bilgi sahibi olmak, bakım kalitesini belirlemektedir. Demans hakkında bilgi sahibi olmak; yalnızca hastaya sunulan bakımın kalitesini artırmakla kalmaz, aynı zamanda bakım verenlerin daha bilinçli ve etkili müdahalelerde bulunmasına da olanak tanır. Örneğin; hasta bireyin semptomlarını doğru bir şekilde yorumlamak, uygun bakım planı oluşturmak ve kriz durumlarında doğru kararlar alabilmek bilgi düzeyi ile doğru- dan bağlantılıdır. Ancak literatürdeki çalışmalar, çoğu bakım verenin hizmetler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını ve bu nedenle mevcut destek mekanizmalarından yeterince yararlanamadığını göstermektedir (Brodaty vd., 2005). Bu durum demansın yalnızca bireysel çabalarla telafi edilemeyecek kadar derin bir sorun olduğunu ve bakım sürecinde profesyonel desteğin de önemli olduğuna işaret etmektedir. Demans hastası bireyin bakımının aile içinde mümkün olmadığı durumlarda bakım merkezlerinde bakımları sağlanmakta, böylece sağlık profesyonelleri demans hastası bireylerin bakımından sorumlu olmaktadır (Kwok vd., 2011: 288). Demansın erken teşhisi ve yönetimi için sağlık profesyonelleri, aileler ve toplumun semptomlar hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir (Akyol vd., 2021: 171).

Günümüzde demans hastalığı yaygınlaştıkça sağlık ve bakım profesyonellerinin kaliteli demans bakımı sunma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böylece sosyal hizmet uzmanları, gerontologlar, hemşireler, iş ve uğraşı terapistleri, doktorlar gibi sağlık ve sosyal bakım uzmanlarının demansla ilgili bakım hizmetlerini sağlaması gündeme gelmektedir. Bakım veren aile üyelerini desteklemek için sağlık ve sosyal bakım profesyonellerinin toplumdaki demans hastalarına gündüzlü bakım ve danışmanlık gibi erken teşhis ve müdahale hizmetleri sunma noktasında sorumlulukları vardır (Kwok vd., 2011: 288). Beslenme programı ile hastalık seyrini olumlu yönde değiştirmek için diyetisyenlere (Morris, 2009), kişilere özel fiziksel egzersizlerin programlanması için fizyoterapistlere (Keleş ve Özalevli, 2018), evde ve sağlık ortamlarında bakımı için hemşirelere (Korkmaz Aslan vd., 2023), birey ve ailenin biyo-psi-ko-sosyal gereksinimleri ve hizmetlere erişimleri sosyal hizmet uzmanlarına, işitsel rehabilitasyon için odyologlara (Hopper ve Hinton, 2012), hastane ve bakım ortamlarında hizmetlerin planlanması için sağlık yöneticilerine, aile ortamlarında çocuklara olan etkilerini anlamlandırmak için çocuk gelişimcilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Dünya çapında demans hastalığı giderek artış göstermektedir. Demansın önlenmesi, erken teşhisi, tedavisi ve bakımı için demans hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Bu noktada demans hastası bireyler ve yakınlarına hizmet sunan sağlık profesyonellerinin ve sağlık profesyoneli adayı olan sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin de demans hakkında bilgi sahibi olması önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin demans bilgi düzeyleri ele alınmaktadır.

AMAÇ

İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin demans konusundaki bilgi düzeylerini incelemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında öğrencilerin bilgi seviyelerinin cinsiyet, eğitim aldıkları bölüm, sınıf düzeyi, eğitim müfredatında demansla ilgili ders alıp almama durumu ve aile ya da yakın çevrede demans tanısı almış bireylerin varlığı gibi değişkenlere göre ele alınması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda temel araştırma sorusu “Öğrencilerin demans konusundaki bilgi düzeylerine etki eden faktörler nelerdir?” şeklinde olup araştırmada aşağıda yer alan hipotezlere yanıt aranmıştır:

1. Öğrencilerin demans bilgi düzeyi, cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.
2. Demans bilgi düzeyi, öğrencilerin eğitim aldıkları bölümlere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.
3. Demans bilgi düzeyi, öğrencilerin eğitim aldıkları sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.
4. Demans bilgi düzeyi, öğrencilerin eğitim alınan bölümün müfredatında demansla ilgili ders almaya göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.
5. Demans bilgi düzeyi, ailede veya yakın çevrede demans hastası bulunma durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

Bu hipotezler ışığında çalışma hem sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin mevcut demans bilgi düzeyini ortaya koymayı hem de demans bilgi düzeyinin belirli demografik ve eğitsel faktörlere göre nasıl farklılık gösterdiğini anlamaya odaklanmaktadır.

YÖNTEM

Çalışma nicel araştırma yönteminin tarama modeliyle tasarlanmıştır. Tarama araştırması; belirli özellikleri incelemek için verilerin toplanmasını amaçlayan araştırmadır (Büyüköztürk vd., 2016: 14). Tarama araştırmalarında büyük bir örneklem ele alınır, değişkenler arası ilişkiler incelenir (Neuman, 2006: 400). Bu çalışma İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi lisans öğrencileri ile yürütülmüş olup araştırmadan elde edilen veriler, 2023 yılı Ocak ve Şubat ayları içerisinde toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler belirtilen tarihlerde katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ile sınırlıdır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini İstanbul Aydın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 1750 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Fakülte bünyesinde yer alan 7 bölüm (Beslenme ve Diyetetik, Çocuk Gelişimi, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, Hemşirelik, Odyoloji, Sağlık Yönetimi ve Sosyal Hizmet) mevcuttur. Katılımcılara kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmış olup araştırmaya 564 öğrenci katılım sağlamıştır.

Veri Toplamada Kullanılan Araçlar

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Demans Bilgi Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır.

Sosyo-Demografik Bilgi Formu: Araştırmacıların oluşturduğu bu form ile katılımcıların kişisel ve demografik bilgilerini elde etmek amaçlanmıştır.

Demans Bilgi Değerlendirme Ölçeği (DBDÖ): Annear ve diğerleri (2015) tarafından oluşturulan Ak-yol ve diğerlerinin (2021) çabalarıyla Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği test edilen bu ölçek, beşli likert tipi bir ölçme aracıdır. Yanıt seçenekleri yanlış, muhtemelen yanlış, bilmiyorum, muhtemelen doğru ve doğru olarak belirlenmiştir. Toplam 17 maddeden oluşan ve tek boyutta toplanan ölçeğin puanlanması, her madde için tanımlanan puan değerlerine göre yapılmakta ve maddelerin toplamından elde edilen puan, genel skoru yansıtmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0 iken en yüksek puan ise 34 olarak belirlenmiştir. Puan yükseldikçe katılımcıların demans konusundaki bilgi düzeylerinin de yüksek olduğu anlamına ulaşılmaktadır. Belirlenmiş bir kesme noktası olmayan bu ölçeğin Cronbach's α değeri 0,836 olarak ortaya konulmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada “Sosyo-Demografik Bilgi Formu” ve “Demans Bilgi Değerlendirme Ölçeğinden” elde edilen veriler SPSS 26.0 aracılığıyla istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenler göz önünde bulundurularak gruplarda verilerinin normal dağılıma sahip olup olmadığı çarpıklık (skewness) ve yığılma/basıklık (kurtosis) değerlerinin incelenmesi aracılığıyla test edilmiştir. Sonuçlarda elde edilen çarpıklık ve yığılma/basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında bulunması (Tabachnick ve Fidell, 2013) araştırmada parametrik testlerin uygulanabilmesi için verilerin yeterli derecede normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

İki grup içeren değişken karşılaştırmalarında Bağımsız Örneklem T-Testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA'nın bir varsayımı olarak varyansların homojenliğini test etmek amacıyla Levene testi yapılmıştır. ANOVA sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmesi durumunda, bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni testi kullanılmıştır. Bonferroni testinin tercih edilme nedeni, karşılaştırma yapılan grupların farklı büyüklüklere sahip olmasıdır. Bu testin eşit olmayan grup büyüklüklerinde güvenilir sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Field, 2018). Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyleri $p < .01$ ve $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları kapsamında araştırmanın amacı ve soruları doğrultusunda yapılan istatistiksel analizler ve elde edilen sonuçlarla ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir.

Sosyo-Demografik Bilgilerin Dağılımı

Katılımcıların yaş ortalamasının $\bar{x}=20.94$ ($SS=2.776$) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların kişisel bilgileri kapsamında elde edilen demografik değişkenlerle ilgili özellikleri frekans ve yüzde şeklinde Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

DEĞİŞKENLER		n	%
Cinsiyet	Kadın	461	81.7
	Erkek	103	18.3
Bölüm	Beslenme ve Diyetetik	30	5.3
	Çocuk Gelişimi	74	13.1
	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	170	30.1
	Hemşirelik	35	6.2
	Odyoloji	93	16.5
	Sağlık Yönetimi	41	7.3
	Sosyal Hizmet	121	21.5
Sınıf	1	169	30,0
	2	104	18,4
	3	176	31,2
	4	115	20,4
Demansla İlgili Ders Alma	Evet	156	27,7
	Hayır	408	72,3
Aile veya Yakın Çevrede Demans Hastası Bulunma	Evet	63	11,2
	Hayır	501	88,8
	Toplam	564	100

Çalışmaya katılanların %81,7’si kadınlardan %18,3’ü erkeklerden oluşmakta; kadın katılımcıların sayısal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların öğrenim gördükleri bölümler değerlendirildiğinde en yüksek oran %30,1 ile Fizyoterapi ve Rehabilitasyon bölümüne aitken bu bölümü %21,5 ile Sosyal Hizmet ve %16,5 ile Odyoloji bölümleri takip etmektedir. Beslenme ve Diyetetik bölümü ise %5,3 ile en düşük katılımcı oranına sahiptir. Sınıf düzeyine bakıldığında katılımcıların %31,2’sinin 3. sınıf, %30’unun 1. sınıf, %20,4’ünün 4. sınıf ve %18,4’ünün 2. sınıf öğrencisi olduğu belirlenmiştir.

Demansla ilgili ders alma durumunda ise katılımcıların %72,3’ünün bu konuda herhangi bir ders almadığı, yalnızca %27,7’sinin bu konuda eğitim müfredatında demansla ilgili bir ders aldığı tespit edilmiştir. Ailede veya yakın çevrede demans hastası bulunma durumuna ilişkin bulgular; katılımcı-

ların %11,2'sinin bu durumu yaşadığını, %88,8'inin ise böyle bir deneyime sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

DBDÖ Puanının Cinsiyet, Ders Alma ve Demans Hastası Bulunma Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

Demans Bilgi Düzeyi Değerlendirme Ölçeğinin (DBDÖ) toplam puanı çeşitli değişkenlere göre karşılaştırılarak aşağıda sunulmaktadır. Cinsiyet değişkenine göre kadın ve erkek katılımcıların DBDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan bir farklılık bulunup bulunmadığını değerlendirmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmış; sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur. (Tablo 2).

Tablo 2. DBDÖ Puanının Cinsiyet, Ders Alma ve Demans Hastası Bulunma Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER		n	$\bar{X}$	ss	t	p
Cinsiyet	Kadın	461	8.93	6,471	-0,616	,538
	Erkek	103	9.37	6,589		
Demansla İlgili Ders Alma	Evet	156	12.18	5,935	7,512	.001*
	Hayır	408	7,80	6,287		
Aile veya Yakın Çevrede Demans Hastası Bulunma	Evet	63	11,52	5,474	3,288	.001*
	Hayır	501	8,70	6,542		

*p < .01

Tablo 2'ye göz atıldığında bulgulara kadın ($\bar{x}$ =8.93; SS=6,471) ve erkek ($\bar{x}$ =9.37; SS=6,589) grupları arasında DBDÖ puanı bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır (p > .05). Böylece kadın ve erkek katılımcıların demans bilgi düzeylerinin benzer olduğu söylenebilir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların demans konusunu içeren bir ders alıp almamalarına göre DBDÖ puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amaçlı bağımsız örneklem t-testi uygulanmış olup elde edilen bulgular, demansla ilgili ders alan katılımcıların DBDÖ puanlarının ($\bar{x}$ =12.18; SS=5,935) ders almayanlardan ($\bar{x}$ =7.80; SS=6,287) istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksek olduğuna işaret etmektedir (p < .01). Bu durum eğitim müfredatında demansla ilgili bir ders almanın demans bilgi düzeyini arttırdığını göstermektedir.

Ayrıca aile ya da yakın çevrede demans hastası bulunma durumuna göre katılımcıların DBDÖ puanları da bağımsız örneklem t-testiyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre aile veya yakın çevresinde demans hastası bulunan katılımcıların demans bilgi düzeyleri ($\bar{x}$ =11,52; SS=5,474), böyle bir deneyimi olmayan katılımcılara ($\bar{x}$ =8,70; SS=6,542) kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir (p < .01).

DBDÖ Puanının Sağlık Bilimleri Fakültesi Bölümlerine Göre Karşılaştırılması

Katılımcıların eğitim aldıkları bölüme göre DBDÖ puanlarındaki ortalamalarında muhtemel farklılıkları saptamak için tek yönlü ANOVA kullanılmıştır (Tablo 3). ANOVA'nın varsayımını (varyansların homojenliğini) incelemek amaçlı Levene testi yapılmış ve testin sonuçlarında varyansların homojen olduğu tespit edilmiştir (p > .05).

Tablo 3. DBDÖ Puanının Bölümlere Göre Karşılaştırılması

Bölüm	n	$\bar{X}$	ss	F	p	Farklılık
Beslenme ve Diyetetik	30	11,27	4,472	6,674	.001*	1 – 2
Çocuk Gelişimi	74	5,89	6,289			2 – 3
Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	170	9,60	6,212			2 – 5
Hemşirelik	35	6,66	6,646			2 – 7
Odyoloji	93	9,09	6,520			4 – 7
Sağlık Yönetimi	41	7,37	6,595			
Sosyal Hizmet	121	10,72	6,440			

*p < .01

Tablo 3'teki ANOVA analizi sonuçlarına göre bölüm değişkeni temelinde katılımcıların DBDÖ puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < .01$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Bonferroni çoklu karşılaştırma testi uygulanmış ve sonuçlara tabloda yer verilmiştir. Test sonuçları; Çocuk Gelişimi bölümü öğrencilerinin ortalama puanlarının Sağlık Yönetimi ve Hemşirelik bölümleri dışındaki diğer bölümlere göre istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde daha düşük olduğuna işaret etmektedir ($p < .05$). Ayrıca Hemşirelik bölümü öğrencilerinin ortalama puanlarının Sosyal Hizmet bölümü öğrencilerinden istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde daha düşük olduğu bulunmuştur ($p < .05$). Çıkan sonuçlar bölüm değişkeninin DBDÖ puanları üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve bazı bölümler arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

DBDÖ Puanının Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Katılımcıların eğitim aldıkları sınıfa göre DBDÖ puanlarındaki ortalamalarında muhtemel farklılıkları saptamak için tek yönlü ANOVA kullanılmıştır (Tablo 4). ANOVA'nın varsayımını (varyansların homojenliğini) incelemek amaçlı Levene testi yapılmış ve testin sonucunda varyansların homojen olduğu tespit edilmiştir ($p > .05$).

Tablo 4. DBDÖ Puanının Sınıf Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Sınıf	n	$\bar{X}$	ss	F	p	Farklılık
1.sınıf	169	7,33	5,893	6,162	.001*	1. sınıf – 3. sınıf
2.sınıf	104	9,03	6,656			1. sınıf – 4. sınıf
3.sınıf	176	9,95	6,277			
4.sınıf	115	10,04	7,044			

*p < .01

Tablo 4'teki ANOVA sonuçları, katılımcıların sınıf düzeyine göre DBDÖ puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($p < .01$). Genel tabloya bakıldığında üst sınıfa geçtikçe ortalama puanların arttığı görülmektedir. Bu kapsamda Bonferroni çoklu karşılaştırma testiyle hangi sınıflar arasındaki farkın anlamlı olduğu incelenmiş ve birinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanlarının, üçüncü ve dördüncü sınıflarla karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşük olduğu belirlenmiştir ($p < .05$). Bu bulgu üst sınıf öğrencilerinin demans bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğunu desteklemektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada demans bilgi düzeyi; cinsiyet, eğitim, sınıf, demansla ilgili ders alma, aile veya yakın çevrede demans hastası bulunma gibi farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Bu araştırmanın bulguları, cinsiyet açısından DBDÖ puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir. Çetinkaya ve diğerlerinin (2020) çalışması da benzer biçimde cinsiyetin demans tutumu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığı sonucuna işaret etmektedir. Bu çalışmanın aksine Korkmaz Aslan ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada kadınların demans bilgisi düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada aile veya yakın çevrede demans hastası bulunmasının ve eğitim müfredatında demansa ilişkin ders almanın ise demans bilgi düzeyini arttırdığı bulgularına ulaşılmıştır. Aynı zamanda sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin demans bilgi düzeylerinin bölümlere göre farklılık göstermekle birlikte sınıf düzeyi yükseldikçe demans bilgi düzeyinin yükseldiği saptanmıştır. Çetinkaya ve diğerleri (2020) tarafından yapılan araştırmada da demans konusunda bilgi alma ile demans tutumu arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Akyol ve diğerleri (2024) demansla ilgili eğitim almanın ve demans hastasıyla etkileşim kurmanın bireylerin bilgi düzeyinin arttırdığını belirtmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte Korkmaz Aslan ve diğerlerinin (2023) araştırmasında da demans hakkında eğitim almanın ve ailede demans hastası bireye sahip olmanın demans bilgisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Çeşitli çalışmalarda da demans deneyimine sahip olmanın veya demans eğitimi almanın demans bilgi düzeyini yükselttiği belirtilmektedir (Melchior ve Teichmann, 2023; Tsatali, 2023). Bu çalışmadan farklı olarak Çetinkaya ve diğerlerinin (2020) çalışmalarında öğrenim görülen fakülte ve ailede demans tanısı almış bireyin varlığının demans tutumu ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.

Literatürde demansa ilişkin gelişmiş bilginin erken tanıyı ve zamanında sevki kolaylaştırabileceğine değinilmektedir (Reimer vd., 2004). Bu doğrultuda demans bakım hizmetinde bilgili ve yetkin bir işgücü oluşması amacıyla geleceğin sağlık ve bakım mesleklerinde yer alacak öğrencilere yeterli demans eğitimi verilmesi de öncelik olmalıdır. Öğrencilerinin demans bilgi düzeyini inceleyen bu araştırmanın sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri için demansla ilgili eğitim almanın önemine dikkat çekerek literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde uzmanların demans konusunda eğitimden yoksun oldukları ve hastalığı hemen tespit etmekte başarısız oldukları ele alınmaktadır (Kwok vd., 2011: 288). Bu nedenle demansla ilgili bilgi düzeyi, demans hastası birey ve bakım veren aile üyelerine destek sunmada sağlık profesyonelleri açısından dikkate alınmalıdır. Bilgi düzeyi hem tanıya ulaşmada kolaylaştırıcı olabileceği hem de demans hastası bireyler, bakım veren aile üyeleri ve sağlık profesyonelleri arasındaki iyi iletişim ve etkili destek sağlamayı mümkün kılabileceği için önemlidir (Clare vd., 2005: 394).

Bu çalışmanın önemli sonuçlarında görüldüğü üzere demans ile ilgili eğitim almak demans bilgi düzeyini arttırmaktadır. Bu kapsamda demans hastası bireylere ve yakınlarına hizmet sunacak olan sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin eğitimi önemlidir. Özellikle demans hastalarının yaşam kalitesini artırmak, hastalık yönetiminde daha etkin ve bilinçli bir yaklaşım geliştirmek ve bakım sürecini daha

insan odaklı hale getirmek için bu öğrencilerin bilgi düzeylerinin artırılması kritik bir ihtiyaçtır. Eğitim programlarının da öğrencilerin bilgi düzeyini arttıracak şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Ayrıca eğitimin sadece teorik bilgilerle sınırlı kalmayıp uygulamalı eğitimlerle desteklenmesi, öğrencilerin pratik bilgi ve beceri kazanmalarını sağlayabilir. Bu doğrultuda sağlık bilimleri fakültelerinde demans konusunun müfredatta daha geniş yer alması, multidisipliner bir yaklaşımla ders içeriklerinin güncellenmesi ve toplum temelli projelerin geliştirilmesi önerilmektedir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırmanın etik kurul izni İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 29.12.2022 tarihli toplantısında alınmıştır.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, G. (2022). Covid-19 pandemisinde alzheimer hastası bireyler ve bakım verenlerin yaşadıkları sorunlar: Alzheimer gündüz bakımevi hizmet yararlanıcıları örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.
- Akyol, M. A., Güney, S., Özgül, E., Akpınar Söylemez, B. ve Küçükgüçlü, Ö. (2024). What does the public really know about dementia? A community-based cross-sectional survey in Türkiye. *Public Health Nursing*, 41(6), 1322-1330.
- Alzheimer's Disease International. (2024). "World Alzheimer Report 2024", <https://www.alzint.org/u/World-Alzheimer-Report-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 5.12.2024.
- Alzheimer's Association. (2024). What Is Dementia? <https://www.alz.org/alzheimers-dementia/what-is-dementia>, Erişim Tarihi: 5.12.2024.
- Annear, M. J., Toye, C. M., Eccleston, C. E., McInerney, F. J., Elliott, K. E., Tranter, B. K., Hartley, T. ve Robinson, A. L. (2015). Dementia Knowledge Assessment Scale: Development and Preliminary Psychometric Properties. *J Am Geriatr Soc*. 63(11), 2375–2381.
- Brodaty, H., Thomson, C., Thompson, C. ve Fine, M. (2005). Why Caregivers of People with Dementia and Memory Loss don't Use Services. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 20(6), 537–546.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Clare, L., Marková, I., Verhey, F. ve Kenny, G. (2005). Awareness in Dementia: A Review of Assessment Methods and Measures. *Aging & Mental Health*, 9(5), 394-413.
- Çetinkaya, A., Elbi, H., Altan, S., Rahman, S. ve Aydemir, Ö. (2020). Demans Tutum Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 57(4), 325-332.
- Eğilli, C. S. (2016). Demanslı hastaya bakım verenlerin bakım yükü ve etkileyen etmenler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). SAGE Publications.
- Güçer, Y. (2015). Demans tanısı konmuş bireylerin davranış sorunları ile beslenme durumlarının değerlendirilmesi ve buna yönelik beslenme modelinin geliştirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hanağası, H. ve Emre, M. (2009). Demans Kavramı ve Hastaya Yaklaşım. *Türkiye Klinikleri J Neurol Special Topics*, 2(1), 1-4.
- Hopper, T. ve Hinton, P. (2012). Hearing Loss among Individuals with Dementia: Barriers and Facilitators to Care. *Canadian Journal of Speech-Language Pathology & Audiology*, 36(4), 302-313.
- Keleş, E. ve Özalevli, S. (2018). Alzheimer Hastalığı ve Tedavi Yaklaşımları. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 39-42.
- Korkmaz Aslan, G., Kılınç İşleyen, E. ve Kartal, A. (2023). Nursing Students' Knowledge and Attitudes about Dementia: A Cross-Sectional Study. *Nurse Education in Practice*, 72(2023), 1-7.
- Kwok, T., Lam, K. C., Yip, A. ve Ho, F. (2011). Knowledge of Dementia among Undergraduates in the Health and Social Care Professions in Hong Kong. *Social Work in Mental Health*, 9(4), 287-301.
- Melchior, F. ve Teichmann, B. (2023). Measuring Dementia Knowledge in German: Validation and Comparison of the Dementia Knowledge Assessment Scale, the Knowledge in Dementia Scale, and the Dementia Knowledge Assessment Tool 2. *Journal of Alzheimer's Disease*, 94(2), 669-684.
- Morris, M. C. (2009). The Role of Nutrition in Alzheimer's Disease: Epidemiological Evidence. *European Journal of Neurology*, 16(1), 1-7.

- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar 2* (7. Baskı). Çev. Ed. Sedef Özge, Ankara Yayın Odası.
- Plassman, B. L., Langa, K. M., Fisher, G. G., Heeringa, S. G., Weir, D. R., Ofstedal, M. B., ve Steffens, D. C. (2007). Prevalence of Dementia in the United States: The Aging, Demographics, and Memory Study. *Neuroepidemiology*, 29(1-2), 125-132.
- Reimer, M. A., Slaughter, S., Donaldson, C., Currie, G. ve Eliasziw, M. (2004). Special Care Facility Compared with Traditional Environments for Dementia Care: A Longitudinal Study of Quality of Life. *Journal of the American Geriatrics Society*, 52(7), 1085–1092.
- Tabachnick, B. ve Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics*, (6th international edition (cover) edn.) New Jersey: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Tsatali, M., Angelidou, I. A., Tsolaki, M. ve Teichmann, B. (2023). The Dementia Knowledge Assessment Scale, the Knowledge in Dementia Scale, and the Dementia Knowledge Assessment Tool 2: Which Is the Best Tool to Measure Dementia Knowledge in Greece? *Journal of Alzheimer's Disease Reports*, 7(1), 1377-1393.
- Türkiye Alzheimer Derneği. (2024). Alzheimer Hastalığı Nedir? <https://www.alzheimerdernegi.org.tr/alzheimer-hastaligi-nedir/>, Erişim Tarihi: 5.12.2024.
- World Health Organization (WHO). (2024). Dementia. https://www.who.int/health-topics/dementia#tab=tab_1, Erişim Tarihi: 5.12.2024.

Yolcuoğlu, İ.G. ve Özırmak, F.T. (2025). Sosyal koruma sisteminin sosyal yardımlarla etkili yönetimi: sorunlar ve stratejiler. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 65-80.
 10.61861/spshcd.1712971

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Başvuru: 03/06/2025

Kabul: 30/06/2025

SOSYAL KORUMA SİSTEMİNİN SOSYAL YARDIMLARLA ETKİLİ YÖNETİMİ: SORUNLAR VE STRATEJİLER

Effective Management of the Social Protection System through Social Assistance:
Challenges and Strategies

İsmet Galip YOLCUOĞLU¹

Fatma Türkan ÖZIRMAK²

¹ Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
 igyolcuoglu@gelisim.edu.tr 0000-0003-3294-7015

² Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
 ftkavugudurmaz@gelisim.edu.tr 0000-0003-0408-5251

Öz

Bu çalışma, sosyal koruma sistemlerinin temel bileşenlerinden biri olan sosyal yardımların etkinliğini hak temelli bir yaklaşımla ele almakta ve Türkiye özelinde mevcut yapının dönüşümüne yönelik politika ve uygulama temelli öneriler sunmaktadır. Sosyal yardım sistemleri yalnızca ekonomik yoksunluğu gidermeye yönelik geçici destek mekanizmaları değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal bütünleşmesini, eşit fırsatlara erişimini ve sosyal vatandaşlık haklarını gerçekleştirmesini sağlayan temel araçlardır. Bu nedenle çalışmada sosyal yardım sistemlerinin teorik temelleri irdelenmiş; özellikle “ihtiyaç” kavramına ilişkin kuramsal çerçevelerle bağlantılar kurulmuştur. Ayrıca Esping-Andersen’in refah devleti sınıflandırmasından hareketle Türkiye’nin sosyal yardım sistemi; liberal, korporatist ve sosyal demokrat modellerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, sistemin hibrit ve karma özellikler taşıdığı ortaya konmuştur. Türkiye bağlamında sosyal yardım sisteminin etkinliğini sınırlayan faktörler; klientalist eğilimler, kurumsal dağınıklık, veri altyapısının yetersizliği, şeffaflık sorunları ve sosyal yardımlarla ilişkilendirilen damgalayıcı tutumlar üzerinden analiz edilmiştir. Tüm bu sorunların yalnızca sosyal yardımların bireyleri güçlendiren bir yapıya dönüşmesini engellemekle kalmadığı, aynı zamanda sosyal politika üretiminde adalet, katılım ve hesap verebilirlik ilkelerinin de zayıflamasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, sosyal yardım sisteminin daha bütüncül, sürdürülebilir ve hak temelli bir yapıya kavuşturulmasının yalnızca bireysel refahı artırmakla kalmayacağını, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin giderilmesine, sosyal adaletin tesisine ve kapsayıcı kalkınmanın sağlanmasına da katkı sunacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal koruma, sosyal yardım, sosyal riskler, hak temelli yaklaşım

ABSTRACT

This study examines the effectiveness of social assistance, one of the fundamental components of social protection systems, from a rights-based approach and offers policy and practice-based recommendations for the transformation of the existing structure in Turkey. Social assistance systems are not merely temporary support mechanisms aimed at alleviating economic deprivation; they are also fundamental tools that enable individuals to achieve social integration, access to equal opportunities, and social citizenship rights. Therefore, the theoretical foundations of social assistance systems are examined in this study, with particular emphasis on the conceptual frameworks related to the concept of "need." Furthermore, based on Esping-Andersen's classification of welfare states, Turkey's social assistance system is evaluated in comparison with liberal, corporatist, and social democratic models, revealing that the system has hybrid and mixed characteristics. Factors limiting the effectiveness of the social assistance system in the Turkish context were analyzed in terms of clientelist tendencies, institutional fragmentation, inadequate data infrastructure, transparency issues, and stigmatizing attitudes associated with social assistance. It is emphasized that all these problems not only prevent social assistance from becoming a structure that empowers individuals, but also weaken the principles of justice, participation, and accountability in social policy production. In this context, the study argues that transforming the social assistance system into a more comprehensive, sustainable, and rights-based structure will not only increase individual well-being but also contribute to reducing social inequalities, establishing social justice, and ensuring inclusive development.

Keywords: Social protection, social assistance, social risks, rights-based approach

GİRİŞ

Sosyal koruma, yaşam döngüsü boyunca tüm bireyleri sosyal risklere karşı korumayı veya bu risklerin ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlayan; özellikle hassas gruplara odaklanan politika ve programlar bütünüdür (Perera vd., 2022). Devletin ve toplumun refah üretme kapasitesini, bireylerin sosyal bütünlük içinde güvenli bir yaşam sürmeleri amacıyla düzenleyen, sosyal adaleti temel alan bir müdahale sistemidir. Yalnızca gelir desteği sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bireylerin toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamda aktif yurttaşlar olarak yer almalarını hedefler. Sosyal koruma mekanizması genel olarak sosyal güvenlik, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler gibi bileşenleri içeren çok boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu sistem bir yandan aktif ve pasif işgücü piyasası müdahaleleri, sosyal sigorta programları (primli sistemler) ve sosyal yardım hizmetleri (primsiz sistemler) gibi çeşitli araçlarla işletilirken, diğer yandan sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadelede etkili bir politika aracı olarak kullanılmaktadır (Zeybek, 2012). Etkili bir sosyal koruma sistemi; kapsayıcı mevzuat, sürdürülebilir finansman, kurumsal koordinasyon ve toplumsal farkındalık gibi unsurların bütüncül biçimde işlemleriyle mümkün olmaktadır.

Sosyal yardımlar, devletlerin veya diğer sosyal güvenlik kurumlarının toplumsal risklerle karşılaşan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sunduğu ayni ve nakdi desteklerdir (İştar Işıklı ve Yaşar, 2024). Bu yardımlar, yoksulluk, hastalık, işsizlik ve benzeri toplumsal risklerle mücadele eden bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik önemli bir araçtır (Tekindal, 2018). Sosyal yardım, sadece maddi destek sağlamakla kalmamakla birlikte aynı zamanda bireylerin toplumsal yaşamda daha iyi bir yer edinmesini sağlayacak bir hedefi de içermektedir. Sosyal koruma sistemleri, bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmelerine ve yoksulluğu aşarak fırsatlara erişmelerine olanak tanıyan, geniş

kapsamlı güvenlik ve destek mekanizmaları sunmaktadır (Kaya, 2009). Sosyal koruma sistemi sağladığı ağ ile bireylerin toplumsal eşitsizliklere karşı daha güçlü bir duruş sergileyebilmeleri için daha geniş bir sosyal güvence oluşturur. Sosyal koruma sistemlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesine ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Sosyal yardımlar, yalnızca bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamayı değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı ve bireylerin sosyal yaşama tam katılımını desteklemeyi hedefleyen önemli sosyal koruma araçlarıdır. Ancak bu mekanizmaların etkili işleyebilmesi için sistemin adaletli, sürdürülebilir ve hak temelli bir anlayışla yapılandırılması gerekmektedir. Sosyal yardım sistemlerinin yalnızca geçici destekler sunan bir yardım pratiği değil, bireylerin güçlendirilmesine katkı sunan bir dönüşüm alanı olarak ele alınması gerekliliği her geçen gün daha görünür hâle gelmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, sosyal yardım sisteminin etkinliğini artırmaya yönelik güncel yaklaşımları ve uygulamaları incelemek; dijitalleşme, toplumsal farkındalık ve hak temelli yaklaşım gibi öncelikli boyutlar üzerinden sistemin sürdürülebilirliğine katkı sunacak politika ve uygulama önerileri geliştirmektir. Ayrıca, sosyal yardım sisteminin etkinliğini artırmaya yönelik güncel yaklaşımları ve uygulamaları inceleyerek, hem politika yapıcılar hem de uygulayıcılar için bütüncül bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, özellikle dijitalleşme, toplumsal farkındalık ve hak temelli yaklaşımın kurumsallaşması gibi boyutlar ön plana çıkarılmakta; sosyal yardım sistemlerinin hem bireylerin hem de toplumun refahına sürdürülebilir katkı sunması için öneriler geliştirilmektedir. Ayrıca çalışmanın son yıllarda önemli bir gelişim gösteren fakat hala çeşitli zorluklarla karşı karşıya olan Türkiye sosyal koruma sistemi için etkili veriler sağlaması hedeflenmektedir. Sonuç olarak sosyal yardım sistemlerinin etkinliğini artırmaya yönelik öneriler sosyal koruma sisteminin daha güçlü ve sürdürülebilir bir hale gelmesine katkı sağlama amacı gütmektedir.

Sosyal Koruma Sisteminin Temel Bileşenleri ve İşleyişi

Sosyal koruma, bireyleri yoksulluk ve sosyal risklere karşı korumayı amaçlayan, toplumsal refahı artırmaya yönelik geniş kapsamlı politika ve hizmetler bütünü olarak tanımlanabilir (Şenkal, 2021). Sosyal korumanın bir alt bileşeni olarak öne çıkan sosyal güvenlik (Demirbilek, 2024) ise bireylerin yaşam boyunca karşılaşılabilecekleri hastalık, işsizlik, yaşlılık, malullük gibi risklere karşı primli ya da primsiz sistemlerle güvence altına alınmasını sağlamaktadır (ILO, 2010). Sosyal güvenlik ve sosyal koruma kavramları bazı bağlamlarda birbirinin yerine kullanılmakta olup esasında sosyal koruma çok daha geniş bir mekanizmayı tarif etmektedir (ILO, 2010). Sosyal koruma bir insan hakkı olarak, aktif işgücü piyasası katılımını desteklemesi, toplumsal kapsayıcılığı ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmesi, sosyal uyumu ve siyasi istikrarı güçlendirmesi, kriz ve ekonomik şokların etkilerini hafifleterek bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmesi, insanların kapasitelerini ve verimliliklerini artırması, yoksulluk ve hastalıkları azaltarak genel refahı yükseltmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmesi gibi birçok önemli unsuru kapsamaktadır (Arkan ve Murat, 2021). Sosyal güvenlik daha çok bireylerin ekonomik güvencelerini sağlamak amacıyla oluşturulmuş finansal sistemleri ifade ederken sosyal koruma daha geniş bir anlayışla bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını güvence altına alan, önleyici ve iyileştirici tedbirleri kapsayan bir konsepti tanımlamaktadır (Yuvalı, 2020).

Sosyal güvenlik sistemi, sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler olmak üzere üç temel bileşen aracılığıyla işlevini yerine getirmektedir (Işık Erol, 2019). Sosyal sigortalar işçi, işveren ve devletin katkılarıyla toplanan primlerle finanse edilirken, sosyal yardımlar ve hizmetler vergiler aracılığıyla sağlanmaktadır. Sosyal güvencesi veya sigorta kapsamı olmayanlar için devreye giren sosyal yardım ve sosyal hizmetler, özellikle yoksulluk, engellilik, afet gibi durumlarla karşılaşan kişilere kısa vadeli destekler sunarak yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik çözümler üretmektedir (Balci, 2023). Spesifik olarak sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sistemine dahil olmayan veya sigorta sisteminden yeterli destek alamayan bireylere yönelik yapılan nakdi veya ayni yardımlar olarak tarif edilmektedir. Sosyal yardımlar, sosyal korumanın önemli bir parçasını oluşturmakta ve risk altındaki gruplara yönelik doğrudan mali destek sağlamaktadır.

Tüm bileşenleri içeren sosyal koruma mekanizmasının etkin bir şekilde işlemesi, sistemlerin doğru konumlanması; hizmetlerin doğru hedeflere odaklanması, doğru zaman ve kapsamla dağıtılması gibi dinamiklere bağlı olup bu kapsamda çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir.

Sosyal Koruma Politikaları İçin “İhtiyaçlar”

İhtiyaçlar konusu sosyal politika ve sosyal koruma tartışmalarının merkezinde yer almakta (Sarıipek, 2017) olup ihtiyacın ne olduğuna dair farklı kuramsal yaklaşımlar politikaların meşruiyetini ve yönünü belirlemektedir. Sosyal politikanın temel işlevlerinden biri bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı da kapsayacak şekilde refah düzeyini artırmaktır. Bu işlevin etkin biçimde yerine getirilebilmesi için öncelikle “ihtiyaç” kavramının ne anlama geldiğine dair teorik bir netliğe ulaşılması gerekmektedir. Bu kuramlardan en bilineni, Abraham Maslow tarafından geliştirilen “ihtiyaçlar hiyerarşisi”dir. Maslow’a (1943) göre bireylerin motivasyonları belirli bir sıra izler: önce fizyolojik ihtiyaçlar, ardından güvenlik, aidiyet, saygı ve en sonunda kendini gerçekleştirme ihtiyacı gelmektedir. Her bir basamak, bir üst düzeye geçişin ön koşulu olarak tanımlanmaktadır. Bu hiyerarşik modele alternatif olarak geliştirilen Amartya Sen’in kapasite/yapabilirlik yaklaşımı ise, bireyin sahip olduğu kaynaklardan ziyade bu kaynaklarla ne yapabildiğine ve ne olabildiğine odaklanmaktadır. Sen’e (1999) göre sosyal politikanın temel amacı, bireylerin yaşamlarını anlamlı şekilde sürdürebilecekleri özgürlük alanlarını genişletmek olmalıdır. Bu özgürlüklerin genişlemesi, bireylerin kapasitelerini artırmakta olup sosyal politika alanında müdahale gerekliliğini meşrulaştırmaktadır (Şeker, 2009). Bu da yalnızca fiziksel gereksinimlerin değil, bireyin işlevsel özgürlüklerinin de tanınmasını zorunlu kılan önemli bir vurgudur.

Sen’in yaklaşımını daha da genişleten bir çerçeve ise Manfred Max-Neef tarafından geliştirilmiştir. Max-Neef (1991), insan ihtiyaçlarının evrensel ve sınırlı olduğunu ancak bu ihtiyaçların karşılanma biçimlerinin kültürel bağlama göre değiştiğini ileri sürmektedir. Geliştirdiği “İnsani İhtiyaçlar ve Giderilmesi Matrisi”, bireyin varoluşsal, ilişkisel ve gelişimsel boyutlarını bir arada ele alarak, ihtiyaçları bütüncül bir sistem içinde değerlendirir. Max-Neef’e göre ihtiyaçlar hiyerarşik bir sıraya göre değil, birbirini tamamlayan ve etkileşim hâlinde olan bir yapı içerisinde düşünülmelidir (Hatiboğlu Eren, 2016). Bu noktadan hareketle sosyal politikaların amacı yalnızca gelir sağlamak ya da barınma gibi

temel gereksinimleri karşılamakla sınırlı kalmamalı; bireyin çok boyutlu gelişimini destekleyecek, anlamlı ve sürdürülebilir tatmin yolları üretmeyi de hedeflemelidir.

Henry Shue (2020) ise, ihtiyaçlar ile haklar arasında doğrudan bir ilişki kurarak, yaşamsal ihtiyaçların güvence altına alınmasının temel haklarla sağlanabileceğini savunmuştur. Güvenlik, geçim ve özgürlük gibi temel haklar, ihtiyaçların karşılanmasına yönelik asgari eşikler olarak belirlenmiş olup belirlenen eşikler asgari düzeydeki temel ihtiyaçlarla ilişkilendirilmiştir (Sarıpek, 2017). Shue'nun bu yaklaşımı, hak temelli sosyal koruma modellerinin teorik temelini oluşturmakta; sosyal yardım politikalarının yardımseverlik değil, hak ve yükümlülük ilişkisi temelinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

Tüm bu yaklaşımlar ortak bir şekilde, sosyal politikanın yalnızca geçici yardımlarla sınırlı kalmaması gerektiğini; aksine bireylerin toplumsal, ekonomik ve psikolojik olarak güçlendirilmesini hedefleyen, çok boyutlu bir sistem üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede sosyal politika, bireylerin yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamayı değil, aynı zamanda refah seviyelerini yükseltmeyi ve sürekli olarak daha iyi yaşam koşullarına ulaşmalarını sağlamayı amaçlamalıdır. Böylece sosyal koruma, bireylerin yalnızca fiziksel varlıklarını sürdürmelerini değil, kendilerini gerçekleştirmelerini ve onurlu bir yaşam sürebilmelerini de mümkün kılan bir araç hâline gelmektedir. Bu doğrultuda, sosyal yardımların yalnızca anlık ihtiyaçlara yanıt veren geçici çözümler olmanın ötesine geçerek, bireylerin toplumsal hayata tam ve eşit katılımını güvence altına alan, haklara dayalı kalıcı bir sistem anlayışıyla şekillendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu da hak temelli yaklaşımın, bireyleri edilgen yardım alıcıları olmaktan çıkararak, sosyal hakların aktif öznesi hâline getirmesi ve kamusal desteğin sürekliliğini güvence altına alması bakımından ne denli gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Etkin Sosyal Koruma için “Hak Temelli Yaklaşım” Gerekliliği

Hak temelli yaklaşım, sosyal yardım politikalarının hayırseverlik ya da yalnızca ihtiyaç odaklı anlayışların ötesine geçerek bireyleri hak öznesi olarak tanıyan ve kamu otoritelerine bu hakları gerçekleştirme yükümlülüğü yükleyen bir çerçeve sunar. Bu yaklaşım bireylerin yaşamlarını etkileyen ihtiyaçlara yapısal bir perspektif çizerek, bu ihtiyaçlara ilişkin talep etme hakkını vurgulamakta, bireylerin etkin ve güçlendirilmiş özneler hâline gelmesini sağlamaktadır.

Hak temelli yaklaşım, sosyal korumayı bir lütuf ya da yardım değil, bireylerin doğuştan sahip olduğu haklara dayalı bir güvence olarak tanımlamaktadır. Bu anlayış, sosyal yardımların geçici çözümler sunan araçlar olmaktan çıkarılmasını ve bireylerin güçlendirilerek sosyal risklerin kalıcı biçimde azaltılmasını hedeflemektedir. Hak temelli yaklaşım, bireylerin haklarını bilerek güçlenmesini sağlarken, eğitim yoluyla bu hakların savunulmasına ve karar alma süreçlerine katılıma da zemin hazırlar (Atatanır ve Karataş, 2019).

Hak temelli yaklaşıma göre bireyler hakların sahibi, devlet ve diğer kurumlar ise bu hakları sağlamakla yükümlü taraflardır (Zengin ve Altındağ, 2016). Anayasa'mızın 12. maddesi, herkesin kişiliğine bağlı, devredilemez ve vazgeçilemez temel haklara sahip olduğunu; 60. maddesi ise herkesin sosyal

güvenlik hakkına sahip olduğunu belirtmektedir (T.C. Anayasası, 1982). Bu iki madde birlikte değerlendirildiğinde sosyal yardım hakkı bireyler açısından talep edilebilir bir sosyal hak; devlet açısından ise yerine getirilmesi ve/veya organize edilmesi zorunlu anayasal bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal güvenliği sağlamak devletin görevi olduğuna göre ihtiyaç sahiplerinin desteklenmesi, vatandaşlık haklarının bir parçası sayılmaktadır. Ancak uygulamada bu yaklaşımın kurumsallaşmasının önünde önemli engeller bulunmaktadır. Sosyal yardımlar, yoksulluğu ortadan kaldırmak yerine onu yönetmenin bir aracı olarak kullanıldığında, hem etkili olma niteliğini kaybeder hem de var olan eşitsizlikleri derinleştirerek insan haklarını tehdit eden bir kurumsallaşma aracına dönüşür (Atatanır ve Karataş, 2020). Sosyal yardım sisteminin hak temelli gelişimini en çok engelleyen etkenlerden biri klientalizmdir (Yuvalı, 2018). Bu yapı içerisinde siyasal iktidar, sağladığı yardımlar karşılığında toplumsal kesimlerden siyasal bağlılık veya destek talep edebilmektedir. Klientalist ilişkiler ağı, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi yapısal sorunların hem sürdürülmesine hem de yeniden üretilmesine zemin hazırlarken, aynı zamanda kamu kaynaklarının etkin ve adil kullanımını da ciddi biçimde engellemektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’de sosyal yardımların sunumunda standart eksikliği, kurumlar arası koordinasyonsuzluk, mükerrer yardım riski, başvuru süreçlerine dair yönlendirme yetersizliği, sosyal hizmet uzmanı eksikliği, profesyonellikten uzak uygulamalar ve hak temelli perspektifin kurumsal düzeyde yerleşmemiş olması, sosyal yardım sisteminin hem etkinliğini hem de adaletini zayıflatmaktadır (Sözer, 2000). Ek olarak Türkiye’de sosyal hizmet ve yardımların büyük ölçüde bireylerin başvurusu üzerine şekillenen talep odaklı yapısı, hak temelli bir arzın kurumsallaşmadığını göstermektedir.

Tüm bu nedenlerle Türkiye’de sosyal koruma politikalarının hak temelli bir perspektifle yeniden yapılandırılması, yalnızca bireylerin yoksulluk döngüsünden çıkmasını değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasını da sağlayacak güçlü ve sürdürülebilir bir sosyal dönüşüm fırsatı sunmaktadır.

Sosyal Yardım Merceğinde Sosyal Korumanın Etkinliğini Tehdit Eden Sorunlar ve İyileştirme Stratejileri

Sosyal yardım sistemlerinin etkinliği çeşitli yapısal ve işleyişsel zorluklardan etkilenmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri gelir eşitsizliğini azaltma ve yoksullukla mücadele açısından kritik bir işlevi yerine getirirken, işsizlik ve gelir adaletsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde bu yardımların etkinliği ve yanlış kullanımı sorun yaratmaktadır (Karagöz, 2020). Sosyal koruma sisteminin de etkinliğini tehdit eden bu sorunlar özellikle yardımların doğru kişilere ulaşmaması, bürokratik engeller, yetersiz kaynaklar ve yardımların uzun vadede devam ettirilememesi gibi unsurlar olarak tarif edilmektedir. Söz konusu zorluklar, sosyal yardımın hedeflerine ulaşmasını ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırma amacını gerçekleştirmesini engelleyen kritik risklerden oluşmaktadır. Türkiye’de sosyal devletin gerektirdiği yasal düzenlemeler ve sosyal yardım mevzuatı büyük ölçüde tamamlanmış olmasına rağmen bu düzenlemeler dağınık bir yapıya sahiptir ve bu dağınık yapıyı destekleyen kurumların kurumsal yapısı da benzer şekilde dağınık durumda olup devletin sosyal yardım uygulamalarında çeşitli sıkıntı ve zorluklara yol açmaktadır (Karagöz, 2020). Bulut (2011)’a göre ise işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik,

yüksek kayıt dışılık ve sosyal yardım politikalarındaki dağınıklık, Türkiye'deki sosyal yardımların etkin kullanılmamasına ve suiistimallere yol açmaktadır.

Sorun alanlarında öne çıkan noktalardan biri, bürokratik süreçlerin karmaşıklığı ve idari personelin uygunsuz ve keyfi tutumlarının (Günaydın, 2023) -bunu mümkün kılan denetim eksikliğinin- sosyal yardımların verimliliğini olumsuz yönde etkilediği yönündeki eleştirileri içermektedir. Bürokratik zorluklar ve prosedürlerin karmaşıklığı sosyal yardımların erişilebilirliğini önemli ölçüde kısıtlayarak başvuru sahiplerinin bu yardımlara başvurmalarını veya başvurularını zamanında tamamlamalarını zorlaştırabilmektedir. Bu durum sistemin etkinliğini olumsuz etkileyerek yardımların gereksinim duyan kesimlere hızlı ve verimli bir şekilde ulaşmasını engellemektedir. Kılıç ve Çetinkaya (2012) sosyal yardımların tek bir noktadan ve belirli bir bilgi kütüğü çerçevesinde yapılmasını, eşitlik ilkesine aykırı siyasal, ideolojik ya da akrabalık temelli etkilerin engellenmesini ve tüm yardımların kapsamlı bir "Sosyal Yardım Yasası" ile düzenlenmesini önermektedir. Çoğurcu (2010) da, sosyal yardımların etkin kullanılamaması sorununu ortak veri tabanının olmaması, kurumlar arası koordinasyon eksikliği ve görev alanı çakışmaları gibi nedenlere bağlayarak koordinasyonu sağlamak için çerçeve bir "Sosyal Yardım Yasası" çıkarılmasını önermektedir. Türkiye'de sosyal yardım sisteminin "Sosyal Yardım Bakanlığı" gibi merkezi bir bakanlık tarafından yönetilmemesi, kapsamlı bir sosyal yardım yasası bulunmaması, gelir adaleti sağlama konusunda sistematik çalışmalar yapılmaması Çetinkaya (2012) tarafından da eleştirilmektedir. Şahin Duran ve Cenikli (2021) ise sosyal yardım ve hizmetlerin etkin bir şekilde sunulabilmesi için devletin yanı sıra yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, aile ve piyasa gibi diğer aktörlerle koordinasyon sağlanmasının kaynakların doğru kullanımı ve gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşılması açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Bürokratik süreçlerin karmaşıklığına ilişkin çözümler kapsamında dijitalleşme ve veri tabanlarının entegrasyonu da kritik öneme sahiptir. Bilişim sistemlerinin etkin kullanımı, sosyal yardım süreçlerinde izlenebilirlik, veri temini kolaylığı, şeffaflık, doğrulama ve koordinasyon gibi katkılar sağlayarak daha adil ve etkin kaynak dağılımına olanak tanımaktadır (Karagöz, 2020). Bilişim sistemlerinin olmadığı bir ortamda sosyal yardım başvurusunda bulunan kişilerin ihtiyaç durumlarını belgelendirebilmek için birbirinden farklı noktalardan konumlanan birçok kurumdan belge toplaması gerekmektedir. Ayrıca mükerrer yardımların önlenmesi için kurumlar arasında yazışmalar yapılarak başvuru sahibinin diğer kurumlardan yardım alıp almadığının kontrol edilmesi gerekmekte olup tüm bu gereksiz süreçler yardımların etkinliğine ket vurmaktadır (Çınar, 2013). Ancak Türkiye'de son yıllarda sosyal yardım sisteminde dijitalleşme yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiş; bu gelişmeler sayesinde belge talebi büyük ölçüde azaltılmış, kamu kurumları arasında veri paylaşımı kolaylaşmış ve özellikle mükerrer yardımların önlenmesi konusunda dikkate değer bir ilerleme sağlanmıştır. Bu durum, sosyal yardım sisteminde dijital altyapının güçlendirilmesinin yalnızca işlem kolaylığı değil, aynı zamanda kaynakların daha adil ve etkili kullanımına doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.

Sosyal yardımlar, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaç durumları sona erene ve kendi başlarına geçimlerini sağlayabilecek duruma gelene kadar gelir güvencesi sağlamayı amaçlamaktadır (Kaya, 2009). Bu kapsamda sosyal yardım sistemlerinin etkinliğini tehdit eden bir diğer faktör finansal kaynak yetersizliği

ve yardımların sürdürülebilirliğidir. Kaynak yetersizliği, sistemin sürekliliğini tehdit eden temel faktörlerden biridir. Türkiye'deki sosyal yardım sisteminin finansmanı bakanlıkların tahsis ettiği bütçeler ve çeşitli kurumlara yapılan bağışlarla sağlanmaktadır (Kılıç ve Çetinkaya, 2012). T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2023 yılı Faaliyet Raporu'na göre sosyal yardımlardan sorumlu Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü 140.465.739.000 TL bütçe ile toplam ödeneğinin %100'ünü kullanmıştır. Aynı raporda 2023 yılında tüm kamu kurumları tarafından yapılan sosyal yardım harcaması 305,9 milyar TL, sosyal yardımlardan faydalanan toplam hane sayısı ise 4.989.456 olarak bildirilmiştir. Bu veriler sosyal yardım sisteminin Türkiye'deki geniş kapsamlı etkisini ve gerekliliğini göstermektedir. Aynı veriler 4.989.456 hanenin ekonomik anlamda sosyal yardımlara bağımlı olduğunu da göstermektedir. Bu durum sadece bireylerin değil geniş bir toplum kesiminin de ekonomik güvenceye erişim noktasında sıkıntılar yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sosyal yardımların hedeflenen etkinliğe sahip olması sadece yardımlara bağımlılığı azaltmayı değil aynı zamanda hanelerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmelerini de kapsamaktadır. Bu noktada sosyal güvenlik sisteminin işlevselliği ve sosyal koruma mekanizmaları devreye girmelidir. Sosyal güvenliğin yoksulluğa karşı etkin bir araç olabilmesi için sosyal güvenlik tabanı genişletilmeli, işgücüne katılım artırılmalı ve kayıt dışılık, sadece ücretli çalışanları değil, kendi hesabına ve yevmiyeli çalışanları da kapsayacak şekilde azaltılmalıdır (Şener, 2010). Ek olarak sosyal güvenlik sisteminin genişletilmesiyle birlikte, kayıt dışı istihdamın azaltılabilmesi için sektörel düzenlemeler ve denetim mekanizmalarının da güçlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal yardım programlarının etkin planlanmaması ve denetim mekanizmalarındaki eksiklikler suiistimaller ve kayıtdışı istihdam gibi olumsuz sonuçlara yol açmakta ve bu sorunlar sosyal güvenlik bilincinin tam anlamıyla yerleşmemiş olmasıyla daha da derinleşmektedir (Bulut, 2011).

Tüm bu sorunları kapsayacak şekilde, sosyal yardım sistemlerinde karşılaşılan temel sorunların başında sosyal devlet kavramının tüm süreçlerde kabul edilmesine rağmen devlet politikalarında yeterli öncelik verilmemesi ve bu soruna yönelik çalışmaların manevi bir çabayla yapılmasıdır (Çetinkaya, 2012). Sosyal yardımların yardımseverlik hareketi olmadığının kabulü ve hak temelli bir yaklaşımla sunulması etkin bir siyasallaşma süreci ve hak bilincinin gelişmesiyle doğrudan ilişkilidir (Mosse, 2004). Sosyal yardımların temelde anayasal bir hak olduğu anlayışı benimsenmeli ve bu destekler hak temelli bir perspektifle karşılık beklenmeksizin gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmalıdır (Kılıç ve Çetinkaya, 2012).

Sosyal yardım sistemlerinin etkinliğini artırmak için eşzamanlı olarak toplumun sosyal yardımlara dair bilinç düzeyinin artırılması da gerekmektedir. Sosyal yardıma ihtiyaç duyanlar, devlet ve sosyal kurumların sunduğu hizmetler konusunda farkındalıklarının düşük olması ve kamu hizmetlerine erişim konusunda bilgi eksikliği yaşamaları sebebiyle hak ettikleri destek hizmetlerine ulaşamayabilmektedir (Kaya, 2009). Öte yandan sosyal yardımlara ilişkin yanlış algılar ve önyargılar bu yardımlardan faydalanan bireylerin damgalanmasına ve sistemin sürdürülebilirliğini tehdit eden toplumsal tepkilere neden olabilmektedir (Günaydın, 2023). Bu nedenle sosyal yardım haklarının, başvuru süreçlerinin ve yardımlardan yararlanma koşullarının geniş kitlelere doğru ve şeffaf bir şekilde aktarılmasını sağlayacak eğitim ve farkındalık programları düzenlenmelidir. Özellikle yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve akademik kurumlar iş birliği içinde hareket ederek sosyal yardımların ekonomik ve

toplumsal önemine dair bilgilendirici kampanyalar düzenlemelidir. Ek olarak sosyal yardım başvurularında hak sahiplerinin karşılaştıkları bürokratik engelleri aşabilmeleri için rehberlik hizmetleri sunulmalı ve eğitim programları ile bireylerin haklarını daha iyi bilmeleri sağlanmalıdır. Eşgüdümlü olarak eğitim ve farkındalık çalışmaları sosyal yardımların bir ayrıcalık değil bir hak olduğu bilincini güçlendirecek ve yardımlardan faydalanan bireylerin topluma entegrasyonunu kolaylaştıracaktır.

Sosyal yardımların etkinliğini tehdit eden mevcut yapısal ve işleyişsel sorunlar, bireylerin çeşitli sosyal ve ekonomik risklere karşı korunmasını, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesini ve yaşam standartlarının iyileştirilmesini amaçlayan sosyal koruma mekanizmalarının toplumsal eşitsizlikleri azaltma hedefine ulaşmasını engellemekte ve işlevselliğini ciddi şekilde zayıflatmaktadır.

Uluslararası Sosyal Koruma Sistemleri

Sosyal koruma sistemlerinin işleyişini anlamak için, bu sistemlerin hangi refah devleti modeli içinde yapıldığını göz önünde bulundurmamak kritik bir öneme sahiptir. Çünkü her bir refah devleti modeli, sosyal koruma mekanizmalarının kapsamını, sunum biçimini ve hedef kitlesini farklı esaslara dayandırmaktadır. Esping-Andersen (1990), bu farklılıkları açıklamak üzere refah devletlerini üç temel başlık altında sınıflandırmıştır: liberal, korporatist (ya da Bismarck tipi) ve sosyal demokrat modeller.

Liberal model, sosyal yardımları piyasa işleyişine paralel şekilde sınırlı tutmakta ve ihtiyaç temelli bir yaklaşımı benimsemektedir. Korporatist modelde ise sosyal yardımlar, büyük ölçüde bireylerin iş gücüne katılımına ve sosyal sigorta primlerine dayalı olarak sunulur; bu sistemler, sosyal statü farklarını koruyan bir yapıya sahiptir. Sosyal demokrat model ise evrenselci ve eşitlikçi bir anlayışı esas alır; hak temelli koruma mekanizmaları aracılığıyla tüm yurttaşlara yüksek düzeyde sosyal güvence sağlar. Bu üç farklı refah modeli, sosyal koruma mekanizmalarının kapsamını, erişim düzeyini ve hak temelli niteliğini belirleyerek, bireylerin sosyal güvenceye ulaşma biçimlerini ve eşitlik düzeyini doğrudan şekillendirmektedir. Bu sınıflandırma, “dekomodifikasyon” kavramı üzerinden temellendirilmiştir. Esping-Andersen’e göre dekomodifikasyon, bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için emeğini piyasada satma zorunluluğunun ne derece ortadan kaldırıldığına işaret eder. Bu düzey arttıkça, bireyler piyasa baskısından daha bağımsız hale gelmektedir (Gümüş, 2020).

Esping-Andersen’in sınıflandırmasına göre; liberal rejimlerde sosyal koruma ihtiyaç temelli, minimal düzeyde ve piyasa merkezli olup damgalayıcı bir nitelik taşırken; korporatist rejimlerde sosyal koruma bireylerin çalışma statüsü ve sosyal sigorta katkılarına dayalıdır. Bu rejimlerde, statü farklılıklarını koruyan devlet merkezli sosyal sigorta sistemleri ön plana çıkar. Sosyal demokrat rejimlerde ise sosyal koruma, tüm vatandaşları kapsayan evrensel ve eşitlikçi bir yaklaşımla sunulmakta, devlet güvencesi yüksek düzeyde tutulmakta ve böylece bireylerin piyasa bağımlılığı azaltılmaktadır. Bu modeller çerçevesinde, Almanya prim esaslı ve statü koruyucu yapısıyla muhafazakâr (Bismarck tipi) modele örnek teşkil ederken; İskandinav ülkeleri, vatandaşlara sosyal hakları genel yasal düzenlemeler aracılığıyla sağlayan, vergilerle finanse edilen, eşitlikçi ve evrenselci bir yapıya sahip olan sosyal demokratik modeli temsil etmektedir (Barış ve Ataman, 2019).

Bu modellerin ayırt edici yönleri, devletlerin benimsediği sosyal koruma anlayışında somutlaşmakta; sosyal risklerle mücadelenin kapsamı, hizmetlere erişim düzeyi ve hak temelli yaklaşım gibi uygulamalar üzerinden net biçimde ortaya çıkmaktadır. Almanya, korporatist refah devleti modelinin karakteristik bir örneği olarak, sosyal koruma sistemini büyük ölçüde zorunlu sosyal sigorta esasına dayalı biçimde yapılandırmıştır. Bu sistem, 1883 yılında Otto von Bismarck tarafından geliştirilen ve başlangıçta çalışanları hedef alan sosyal sigorta modeliyle temellenmiş (Bulut, 2011); zamanla kapsamını genişleterek farklı sosyal riskler altındaki kesimleri de içine alan çok katmanlı bir koruma ağına dönüşmüştür. Bugün Almanya’da sosyal yardımlar, yalnızca ekonomik yoksunluklara değil, aile yapısını ve toplumsal refahı desteklemeye yönelik çeşitli mekanizmaları da içermektedir. Arbeitslosengeld I ve Bürgergeld gibi işsizlik ve gelir destek programları, Wohngeld gibi kira yardımları, Kindergeld ve Kinderzuschlag gibi çocuk destekleri bu kapsamda değerlendirilebilir (Bundesagentur für Arbeit, 2024; BMWBS, 2025; BMFSFJ, 2024). Tüm bu yardımlar, bireylerin asgari yaşam standartlarını sürdürbilmelerini temin etmeyi hedeflemektedir.

İskandinav ülkeleri, özellikle İsveç sosyal demokrat refah modeli açısından çarpıcı örnekler sunmaktadır. İsveç’te sosyal güvenlik sistemi, yaşamın her aşamasını kapsayan evrensel hizmetleri içermekte olup yüksek oranda vergilendirme yoluyla finanse edilmektedir. Föräldrapenning (ebeveyn ödeneği), barnbidrag (çocuk yardımı), işsizlik ödenekleri ve kira destekleri gibi uygulamalar tüm vatandaşlara eşit erişim imkânı ile sunulmaktadır. Bu sistem, yalnızca ekonomik destek sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal eşitliği ve bireysel refahı artırmayı da amaçlamaktadır. Örneğin barnbidrag tüm çocuklu ailelere koşulsuz olarak verilirken; işsiz kalan bireyler için sunulan Arbetslöshetssättning hem gelir koruması hem de istihdam desteği sağlamaktadır (Försäkringskassan, n.d.). İsveç’in yanı sıra Finlandiya da sosyal demokrat refah modelinin güçlü bir temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Özellikle 2017–2018 yıllarında uygulanan evrensel temel gelir denemesi, ülkenin bireysel refahı ve sosyal güvenliği teşvik etme konusundaki kararlılığını gözler önüne sermiştir (Esenlikci ve Engin, 2021).

Esping-Andersen’in liberal modele örnek olarak gösterdiği ABD’de ise sosyal koruma, piyasa merkezli ve ihtiyaç temelli yapısıyla sınırlı kapsamlı sosyal yardımlar üzerinden yürütülmektedir. Liberal refah rejimleri, ne muhafazakâr modellerde olduğu gibi sosyal sorunların düzenlenmesini öncelikli hedef alır, ne de İskandinav modellerinde görüldüğü üzere istihdamı teşvik edici kapsamlı politikalar geliştirir (Yıldırım ve Şahin, 2019). Liberal modelin en karakteristik temsilcisi olarak ileri sürülen ABD’de sosyal koruma, çoğunlukla piyasa dinamiklerine bırakılmış olup devletin yalnızca en uç durumlarda müdahil olduğu bu yapı, sosyal yardımları geçici ve koşullu mekanizmalarla sınırlı tutarak, yoksullukla mücadelenin bireysel sorumluluk çerçevesinde ele alındığı bir refah anlayışını yansıtmaktadır. Bu sistemin temel uygulamaları arasında TANF (Temporary Assistance for Needy Families), SNAP (Supplemental Nutrition Assistance Program), EITC (Earned Income Tax Credit) gibi uygulamalara yönelik seçicilik, koşulluluk ve sınırlı erişim gibi eleştiriler mevcuttur (Maguire-Jack vd., 2022). Bu programlar belirli gruplara, muhtaçlık kriterlerine dayalı olarak sunulmakta ve süre ve miktar yönünden sınırlılıklar bulunmaktadır. Böylece sosyal destek, hak temelli değil, son çare anlayışıyla ve damgalayıcı biçimde sunulmaktadır.

Almanya’da sosyal yardımlar, asgari yaşam standardını güvence altına alacak şekilde kapsamlı ve bütüncül bir yapıyla düzenli olarak uygulanmaktadır. Buna karşılık Türkiye’de sosyal yardımlar, daha çok bütçe olanakları ve asgari ücret düzeyine bağlı olarak, muhtaç bireyleri hedef alan, düşük tutarlı ve koşullu destek mekanizmaları şeklinde yapılandırılmıştır (Barış ve Ataman, 2019). ABD örneği ise liberal refah modelinin sosyal yardımları nasıl sınırlandırdığını ve bireyi piyasa içinde aktif kalmaya zorlayan bir işleve sahip olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye’nin sosyal yardım sistemi, kurumsal yapısı ve uygulama biçimi açısından muhafazakâr-korporatist modele yakınlık gösterse de, kapsam ve hak temelli yapının zayıflığı nedeniyle karma bir karakter taşımaktadır. Özellikle seçicilik, koşulluluk ve damgalayıcı unsurlar gibi liberal modele özgü öğeler, Türkiye’deki sosyal koruma sisteminde ciddi ölçüde etkili olmaya devam etmektedir. Diğer yandan sosyal demokrat refah modelinin benimsendiği İskandinav ülkeleriyle karşılaştırıldığında ise, Türkiye’nin yaklaşımının evrensellikten ve hak temelli koruma anlayışından uzak bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Sosyal demokrat model, sosyal yardımları bir hak olarak tanımlamakta olup bireylerin yardım alma süreci koşulsuz, bütüncül ve damgalayıcı olmayan biçimde yapılandırılmaktadır. Buna karşın Türkiye’de sistemin dağınık ve çok aktörlü yapısı nedeniyle haklara erişim güçleşmekte, yardım alan bireyler ise “muhtaç” kimliğiyle etiketlenmektedir (Günaydın, 2023). Goffman’ın (2014) damga kuramına göre, bireyler belirli bir kimlik veya durumla yaftalandıklarında, bu durum onların sosyal ilişkilerini ve psikolojik durumlarını doğrudan etkiler. Dolayısıyla, sosyal yardım sistemleri bireyleri güçlendirmek yerine onları görünür bir biçimde yardıma muhtaç ve “yardım alan” kimliğiyle tanımlıyorsa, bu durumda hak temelli bir sosyal koruma mekanizmasından söz etmek mümkün değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal yardım sistemlerinin, sosyal koruma mekanizması içindeki yeri, yalnızca bireylerin ekonomik ihtiyaçlarını geçici olarak karşılayan bir müdahale aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı ve sosyal adaleti sağlamayı hedefleyen yapısal bir politika alanı olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma süresince tartışılan kavramsal ve kuramsal çerçeveler göstermektedir ki, sosyal yardımların etkinliği; sadece uygulayıcı kurumların kapasitesine ve mevzuat yapısına değil, aynı zamanda bu sistemlerin dayandığı normatif ve ideolojik zeminlere de bağlıdır. Bu çerçevede, ihtiyaç temelli yaklaşımların, hak temelli perspektifle sentezlenmesi ve refah devleti modelleri ışığında yeniden kurulanması gerekmektedir.

İhtiyaç kuramları bakımından değerlendirildiğinde, özellikle Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile Max-Neef’in temel insan ihtiyaçları yaklaşımı, sosyal yardım sistemlerine sadece ekonomik değil aynı zamanda psikososyal boyutta da bir müdahale sorumluluğu yüklemektedir. Yardım alan bireylerin sadece fiziksel hayatta kalmalarını sağlamakla yetinmeyen, aynı zamanda bireyin aidiyet, saygı, güvenlik ve kendini gerçekleştirme gibi üst düzey ihtiyaçlarını da gözetilen bir sosyal yardım yaklaşımı, bireyi pasif bir alıcıdan aktif bir toplumsal özneye dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda, sosyal yardımların salt gelir transferi olmaktan çıkarılarak, bireyleri güçlendiren ve toplumsal hayata aktif katılımını teşvik eden bir yapıya büründürülmesi önem arz etmektedir.

Refah devleti modelleri bağlamında bakıldığında ise Esping-Andersen'in tipolojisi, sosyal yardım sistemlerinin ideolojik temellerini anlamak açısından aydınlatıcıdır. Liberal refah devleti modelinde sosyal yardımlar, piyasa odaklı bir anlayışla asgari düzeyde ve hedefli biçimde sunulurken; korporatist model, sosyal yardımları iş gücüne katılım ve statüye bağlı olarak şekillendirir. Oysa sosyal demokrat refah modelinde sosyal yardımlar, evrensel erişimi esas alan, hak temelli ve damgalamadan uzak bir anlayışla sunulur. Bu bağlamda Türkiye'deki sosyal yardım sisteminin mevcut durumu değerlendirildiğinde, çeşitli refah rejimi özelliklerinin bir aradalığı görülmekle birlikte, sistemin henüz evrenselci, hak temelli ve bütüncül bir yapıya kavuşamadığı söylenebilir.

Sistemin işleyişine dair en temel sorunlardan biri, sosyal yardım politikalarının hâlâ yardımseverlik temelli, hiyerarşik ve yukarıdan aşağıya işleyen bir anlayışla şekillenmesidir. Bu durum, bireyin sosyal yardım alma sürecinde pasifleştirilmesine, onurunun zedelenmesine ve zamanla sistemden dışlanmasına yol açmaktadır. Oysa hak temelli bir sosyal yardım anlayışı, bireyleri yardımın nesnesi değil, sürecin hak sahibi ve öznesi olarak tanımlar. Böyle bir yaklaşımla inşa edilecek bir sistem, yalnızca bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz; aynı zamanda sosyal adaletin, eşitliğin ve vatandaşlık bilincinin güçlenmesini de sağlar.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, sosyal yardım sisteminin son yıllarda önemli bir kurumsal kapasite artışı yaşamasına rağmen, sürdürülebilirlik, hedefleme doğruluğu, kurumsal entegrasyon ve mevzuat altyapısı gibi konularda hâlen ciddi sınırlılıklarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Yardımların farklı kamu kurumları ve yerel yönetimler aracılığıyla yürütülmesi, başvuru süreçlerinde şeffaflık eksikliği ve veri paylaşımındaki yetersizlikler, sistemin etkinliğini zayıflatmakta; aynı zamanda kaynak kullanımında israfa yol açmaktadır. Bu nedenle, sosyal yardım sisteminin daha merkezi ve entegre bir yapıya kavuşturulması büyük önem taşımaktadır.

Bu noktada, önerilerden biri, Sosyal Yardım Bakanlığı benzeri bir yapılanmanın kurulmasıdır. Böyle bir kurum, hem stratejik koordinasyonu sağlayacak hem de sistemin izlenebilirliğini ve hesap verebilirliğini artıracaktır. Kurumlar arası entegrasyonun sağlanması, ortak dijital başvuru sistemlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal yardım süreçlerinde veri temelli karar alma mekanizmalarının geliştirilmesi, sistemin daha adil ve etkili işlemesini mümkün kılacaktır.

Teknolojik kapasitenin etkin kullanımı da bu bağlamda önemlidir. Dijitalleşme, yalnızca başvuru süreçlerini hızlandırmakla kalmayacak; aynı zamanda doğrulama mekanizmalarının güçlendirilmesi, yardımın gerçekten ihtiyaç sahiplerine ulaşmasının sağlanması ve suistimallerin önlenmesi açısından da işlevsel olacaktır. Yapay zekâ destekli sistemler, bu süreci daha akılcı hale getirebilir; ancak bu uygulamaların etik ilkelere ve kişisel verilerin korunmasına uygun olarak kurgulanması zorunludur.

Finansman konusu da sosyal yardım politikalarının sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir. Mevcut sistemin büyük ölçüde merkezi bütçeye bağımlı olması, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde sosyal yardım programlarını kırılgan hale getirmektedir. Bu nedenle finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektörün sosyal sorumluluk çerçevesinde bu alana aktif katılımının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu çok aktörlü yapı, hem sistemin

esnekliğini artıracak hem de toplumsal sahiplenmeyi güçlendirecektir.

Sosyal yardımların, bireyin ekonomik bağımsızlığını sağlayacak biçimde yapılandırılması da önemli bir gerekliliktir. Yardım alan bireylerin eğitim, mesleki beceri ve istihdama yönelik programlarla desteklenmesi, bireylerin yardıma olan bağımlılığını azaltırken; ekonomik üretkenliklerini artıracaktır. Bu noktada sosyal yardım sistemlerinin aktif istihdam politikalarıyla entegre edilmesi, yardım programlarının bireysel gelişimi destekleyecek içeriklerle yeniden tasarlanması gerekmektedir.

Son olarak, sosyal yardım uygulamalarının sadece teknik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir boyutu olduğu unutulmamalıdır. Yardım alan bireylerin maruz kaldığı damgalama ve toplumsal dışlanma, sistemin meşruiyetini ve etkinliğini zedelemektedir. Bu nedenle kamuoyunun bilinçlendirilmesi, yardımın bir vatandaşlık hakkı olduğuna dair farkındalığın artırılması ve damgalamayı önleyici politika ve söylemlerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte, medya, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve yerel yönetimlerin ortak çabasıyla kapsamlı bir farkındalık stratejisi yürütülmelidir.

Bu çalışma, Türkiye'deki sosyal koruma sisteminin mevcut yapısını değerlendirerek, sosyal yardımların daha adil, katılımcı, bütüncül ve sürdürülebilir bir zeminde yeniden kurgulanması gerektiğini ortaya koymuştur. Sosyal yardım politikalarının başarısı, yalnızca idari yapılar ve mali kaynaklarla değil; aynı zamanda toplumsal değerlerle, etik ilkelerle ve insan onurunu esas alan bir yaklaşımla mümkündür. Toplumsal refahın sağlanması, yalnızca ekonomik kalkınma ile değil; bireylerin sosyal bütünleşmesini ve eşit yurttaşlık bilincini temel alan güçlü bir sosyal koruma sisteminin inşasıyla gerçekleştirilebilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışma, derleme bir makale olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arkan, N., & Murat, G. (2021). Çalışma hayatında kadınlara yönelik sosyal koruma. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(1), 175–194. <https://doi.org/10.32331/sgd.952575>
- Atatanır, H., & Karataş, K. (2020). Hak temelli yaklaşım bağlamında sivil toplum örgütlerinin sosyal yardımları: Ankara ve İstanbul örnekleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 48, 715–757. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.585737>
- Atatanır, H., & Karataş, K. (2019). Yoksulluğa hak temelli yaklaşım. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 453–475. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.494872>
- Balcı, S. (2023). Sosyal hizmetin sosyal güvenlik sistemindeki rolü: Sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve sosyal sigortalar. In *Sosyal, insan ve idari bilimlerde öncü ve çağdaş yaklaşımlar* (Bölüm). Duvar Yayınevi.
- Barış, İ., & Ataman, E. (2019). Kamusal Sosyal Yardımlar: Türkiye-Almanya Örneği. *ASEAD: Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 86–100.
- Bulut, M. (2011). Sosyal güvenlik sistemlerinde sosyal yardım yaklaşımı ve Türkiye’de durum. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 2(3), 57–64.
- Bundesagentur für Arbeit. (2024). Arbeitslosengeld und Bürgergeld Informationen. [https://www.arbeitsagentur.de] (Erişim tarihi: 4 Nisan 2025)
- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ). (2024). Kindergeld und Kinderzuschlag Informationen. [https://www.bmfsfj.de] (Erişim tarihi: 4 Nisan 2025)
- Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen (BMWSB). (2024). Wohngeldreform 2023/2024. [https://www.bmwsb.bund.de] (Erişim tarihi: 4 Nisan 2025)
- Bundesministerium für Wohnen, Stadtentwicklung und Bauwesen. Wohngeld. [https://www.bmwsb.bund.de/Web/BMWSB/DE/themen/stadt-wohnen/wohnraumfoerderung/wohngeld/wohngeld-node.html] (Erişim tarihi: 4 Nisan 2025)
- Çetinkaya, Ş. (2012). Türkiye’de sosyal yardımlaşma müessesesi: Durum analizi, sorunlar ve çözüm önerileri (Yayımlanmamış doktora tezi). T.C. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Kütahya.
- Çınar, M. C. (2013). Mobil teknolojilerin sosyal yardımlar alanında kullanılması (Uzmanlık yeterlilik tezi). T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Çoğurcu, C. (2010). Stratejik planlama, stratejik yönetim ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma genel müdürlüğünde sosyal yardım politikalarına yönelik gerçekleştirilen projeler. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 7–32.
- Demirbilek, İ. (2024). İşgücü piyasasında dönüşüm ve sosyal koruma (1. basım). Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Esenlikci, A. C., & Engin, M. A. (2021). Sosyal demokrat refah devletlerinde evrensel temel gelir: Finlandiya örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 252–266. <https://doi.org/10.21733/ibad.837065>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Försäkringskassan. Barnbidrag och flerbarnstillägg. [https://www.forsakringskassan.se/privatperson/foralder/barnbidrag-och-flerbarnstillagg] (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2025)
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (L. S. Ş. Geniş, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Gümüş, İ. (2020). Esping-Andersen ve refah rejimi tartışmaları: Teorik bir değerlendirme. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 101–117. <https://doi.org/10.46737/emid.753591>

- Günaydın, D. (2023). Sosyal dışlanma unsuru olarak sosyal yardım sistemleri: Utanç ve damgalamanın yeniden üretimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(1), 185–207. <https://doi.org/10.33417/tsh.1078984>
- Hatiboğlu Eren, B. (2016). Sosyal çalışma açısından insani ihtiyaçların değerlendirilmesine ilişkin modeller ve feminist katkılar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 161–178.
- International Labour Organization (ILO). (2010). World social security report 2010/11: Providing coverage in times of crisis and beyond. International Labour Office. [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_146566.pdf] (Erişim Tarihi: 03 Mayıs 2025)
- Işık Erol, S. (2019). Türk sosyal güvenlik sisteminde sosyal hizmetler (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları kapsamında). İksad Yayınları.
- İştar Işıklı, E., & Yaşar, M. (2024). Gençlerin sosyal yardım ve sosyal güvenlikle ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Anasay*, (30), 161–179. <https://doi.org/10.33404/anasay.1499022>
- Karagöz, S. (2020). Türkiye’de sosyal devletin sosyal yardım bağlamında değerlendirilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 146–169. <https://doi.org/10.38009/ekimad.729715>
- Kaya, E. (2009). Yoksullukla mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin sosyal yardım modeli (Sosyal yardım uzmanlık tezi). T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Kılıç, R., & Çetinkaya, Ş. (2012). Türkiye’de yoksullukla mücadelede sosyal yardım stratejileri ve bir model önerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 93–114.
- Maguire-Jack, K., Johnson-Motoyama, M., & Parmenter, S. (2022). A scoping review of economic supports for working parents: The relationship of TANF, child care subsidy, SNAP, and EITC to child maltreatment. *Aggression and Violent Behavior*, 65, 101639. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101639>
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Max-Neef, M. A. (1991). Human scale development: Conception, application and further reflections. The Apex Press.
- Mosse, D. (2004). Power relations and poverty reduction. In *Power, rights, and poverty: Concepts and connections* (pp. 51–70). Overseas Development Institute.
- Perera, C., Bakrania, S., Ipince, A., Nesbitt-Ahmed, Z., Obasola, O., Richardson, D., Van de Scheur, J. & Yu, R. (2022). Impact of social protection on gender equality in low- and middle-income countries: A systematic review of reviews. *Campbell Systematic Reviews*, 18(2), e1240. <https://doi.org/10.1002/cl2.1240>
- Sarıpek, D. B. (2017). “İhtiyaç” kavramı ekseninde sosyal koruma: Temel ihtiyaçlar yaklaşımı. *İnsan ve İnsan*, 4(12), 43–65. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.313027>
- Sen, A. (1999). Development as freedom. Alfred A. Knopf.
- Shue, H. (2020). Basic rights: Subsistence, affluence, and U.S. foreign policy (40th anniversary ed.). Princeton University Press.
- Sözer, A. N. (2000). Türkiye’de sosyal yardımların yeniden yapılandırılmasına ilişkin bir değerlendirme. DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu, Sosyal Yardımlar Alt Komisyonu Raporu.
- Şahin Duran, D., & Cenikli, E. (2021). Yoksullukla mücadelede bir kamu politikası olarak bütünleşik sosyal yardım sistemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, 149–162. <https://doi.org/10.30794/pausbed.948490>
- Şeker, F. (2009). Amartya Sen’in kapasite yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 259–280.

- Şener, Ü. (2010). Yoksullukla mücadelede sosyal güvenlik, sosyal yardım mekanizmaları ve iş gücü politikaları. *TEPAV Politika Notu*, 2, 22.
- Şenkal, A. (2021). Sosyal korumada küresel boyutlar: Sorunlar ve temel tartışmalar. *İnsan ve İnsan*, 8(30), 13–28. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.975449>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Faaliyet raporu 2023. [https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf] (Erişim tarihi: 2 Ocak 2025)
- Tekindal, M. (2018). Türkiye’de sosyal yardımların yapısal işlevsel yaklaşıma göre analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(2), 335–362.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası [T.C. Resmî Gazete, 9 Kasım 1982, Sayı: 17863]. [https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTer-tip=5] (Erişim tarihi: 2 Haziran 2025)
- Yıldırım, B., & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen’in refah devleti sınıflandırması ve makro sosyal hizmet uygulamaları temelinde Türkiye’nin konumu. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2525–2554.
- Yuvalı, E. (2018). Hak temelli sosyal yardım ve klientalizm. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2018(135), 383–404.
- Yuvalı, E. (2020). Sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik kavramı. *İş ve Hayat*, 6(11), 46–74.
- Zengin, O., & Altındağ, Ö. (2016). Bir insan hakları mesleği olarak sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 179–190.
- Zeybek, A. E. (2012). G-20 platformunda sosyal koruma ve Türkiye’de sosyal koruma tabanının genişletilmesi-ne yönelik öneriler (Uzmanlık tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Çelik Özkan, G. (2025). “Süper akıllı” toplumda sosyal hizmet: Toplum 5.0 paradigmasının getirdikleri. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 81-104.
doi 10.61861/spshcd.1638926

DERLEME | REVIEW

Başvuru: 13/02/2025

Kabul: 10/03/2025

“SÜPER AKILLI” TOPLUMDA SOSYAL HİZMET: TOPLUM 5.0 PARADİGMASININ GETİRDİKLERİ

Social Work in a “Super Smart” Society: The Implications of the Society 5.0 Paradigm

Gizem ÇELİK ÖZKAN¹

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
✉ gizem.celik@bilecik.edu.tr, 0000-0001-6775-0525

ÖZ

Bu makale, "süper akıllı toplum" vizyonu olarak tanımlanan Toplum 5.0 paradigmasının sosyal hizmet meslek ve disiplinine etkilerini incelemektedir. Toplum 5.0 vizyonu, teknolojiyi yalnızca ekonomik büyümeye hizmet eden bir araç olarak görmekten ziyade, insan odaklı yaklaşımla toplumsal sorunlara yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunmayı hedeflemektedir. Bu anlamda çalışma, Toplum 5.0'ın insan refahı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve dijital dönüşüm çerçevesinde sosyal hizmetin rolünü yeniden tanımlamasına odaklanmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanyazın taraması yöntemiyle gerçekleştirilen bu incelemede, Toplum 5.0'ın sunduğu fırsatlar, sosyal hizmet uygulamalarına etkileri, beraberinde getirdiği zorluklar ve riskler analiz edilmiştir. Teknolojinin insan merkezli hizmet anlayışıyla entegrasyonu, büyük veri ve yapay zekâ destekli uygulamaların sosyal hizmet uygulamalarına etkileri ele alınmıştır. Çalışma, sosyal hizmetin Toplum 5.0 ilkeleri ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu şekilde dönüşüm potansiyeline vurgu yapmaktadır. Gelecek vizyonu olarak Toplum 5.0'ın teknolojilerin sorumlu ve etik kullanımı, dinamik verilere erişim hızının artırılması, insan-robot etkileşiminin sınırları, çevrimiçi güvenlik gibi konu odakları nedeniyle ilerleyen zamanlarda daha sık tartışılacak bir konu olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı toplum, sosyal hizmet, dijitalleşme, insan odaklılık, sosyal inovasyon

ABSTRACT

This article examines the impact of the Society 5.0 paradigm, defined as the vision of a “super smart society,” on the social work profession and discipline. The Society 5.0 vision aims to offer innovative and sustainable solutions to social issues with a human-centered approach, rather than viewing technology merely as a tool for economic growth. In this context, the study focuses on how Society 5.0 redefines the role of social work within the framework of human well-being, sustainable development goals, and digital transformation. This review,

conducted through a national and international literature analysis, explores the opportunities presented by Society 5.0, its effects on social work practices, and the challenges and risks it brings. The integration of technology with human-centered service delivery, as well as the impact of big data and artificial intelligence-supported applications on social work practices, are discussed. The study highlights the transformation potential of social work in alignment with the principles of Society 5.0 and sustainable development goals. As a future-oriented vision, Society 5.0 is expected to become an increasingly debated topic due to its focus on the responsible and ethical use of technology, enhanced access to dynamic data, the boundaries of human-robot interaction, and online security issues.

Keywords: Smart society, social work, digitalization, human-centered approach, social innovation

GİRİŞ

Sosyal Toplumun ekonomik, sosyal ve teknolojik evrimi, insanlık tarihinin her döneminde yeni ihtiyaçlar, fırsatlar ve zorluklar doğurmuştur. Sanayi devriminden bu yana, teknolojik ilerlemeler toplumları köklü değişimlere sürüklerken, günümüzde bu dönüşüm süreci “süper akıllı toplum” olarak ifade edilen Toplum 5.0 vizyonu ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Toplum 5.0, yalnızca teknolojiyi ve dijitalleşmeyi bir amaç olarak gören bir modelden öte, insani değerleri merkeze alarak toplumsal sorunlara yenilikçi çözümler sunmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, sosyal hizmetin bu yeni paradigmayla nasıl şekilleneceği ve Toplum 5.0’ın sosyal hizmet açısından sunduğu fırsatlar, zorluklar ve riskler, bu makalenin temel inceleme konusunu oluşturmaktadır.

İnsan yaşamına dair sahip olduğumuz ana akım tarih bilgisi insanların avcı-toplayıcı toplum, tarım, endüstri ve bilgi toplumu olarak ifade edilen yaşam süreçleri geçirdiklerini göstermektedir (Fukuyama, 2018, s. 49). Farklı düzeylerde ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik niteliklere sahip bu süreçlerin güncel aşaması olarak süper akıllı toplum olarak ifade edilen Toplum 5.01, Japon Hükümetine bağlı Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Konseyi tarafından Bilim ve Teknoloji için Beşinci Temel Planı’nda (2016-2020) taslak haline getirilmiş ve Ocak 2016’da Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır (Fukuyama, 2018, s. 47; Rojas vd., 2021). Japonya’nın en önemli federasyonu olarak ifade edilen Keidanren (Japonya İş Federasyonu) da Japon Hükümeti’nin bu girişimiyle uyumlu olacak şekilde Kasım 2017 tarihinde, Toplum 5.0’ın oluşturulması yoluyla ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin proaktif bir şekilde gerçekleştirilmesi temel amacıyla, tüzüğünde değişime gitmiş ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirmeye başlamıştır (Fukuyama, 2018, s. 49). Bu anlamda Toplum 5.0 tartışmalarının doğduğu

1 Metin boyunca her iki kavrama da yer verildiği görülecektir. Bunun nedeni; belli araştırmacıların/ akademisyenlerin Endüstri 5.0 kavramı ile üretim süreçlerindeki makine-insan iş birliğine vurgu yapan açılımlarda bulunmasıdır. Bu anlamda Endüstri 5.0 yapay zekâ, robotik ve nesnelerin interneti gibi ileri teknolojileri insan yaratıcılığı ve becerileriyle entegre ederek üretkenliği, verimliliği ve kişiselleştirmeyi artırmayı amaçlamaktadır (Demir vd., 2019). Toplum 5.0 kavramıyla ise tüm toplumu ele alan, sosyal güçlükleri çözümlmek ve sosyal refahı yükseltmek adına ileri teknoloji-den yararlanan (ki bu noktada Endüstri 5.0 süreçlerinde kullanılan teknolojilerden bahsedilebilir) insan merkezli bir toplum oluşturmaya yönelik açılımlar yapılmaktadır. Bu anlamda iki kavram her ne kadar birbiriyle yakın ilişki içinde olsa da kullanılan kavram, vurgulanmak istenen boyutu nitelendirmesi açısından ince bir ayrıma sahiptir.

yerin Japonya olduğunu söylemek mümkündür. En genel ifadeyle toplumsal konuları yeni bir bakış açısıyla çözmeyi amaçlayan Toplum 5.0, teknolojinin sunduğu büyük veri, nesnelerin interneti, yapay zekâ gibi gelişmelerin insani hizmetlere tam entegrasyonu ile oluşan toplum modeline vurgu yapmaktadır (Rojas vd., 2021).

Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen, üretkenlik ve verimlilik gibi teknik ve ekonomik hedeflerin ötesine geçen endüstriyel faaliyetlerin teşvik edildiği yeni bir kalkınma modeli olarak Toplum 5.0, sektörün geleceği için insan refahı, sürdürülebilirlik ve esneklik gibi temel unsurları teşvik etmeyi amaçlayan; endüstriye, istihdam ve kalkınmanın ötesine geçen sosyal hedeflere ulaşabilecek ve sürdürülebilir kalkınmanın kaynağı haline gelebilecek bir vizyon sunmaktadır (Bigerna vd., 2023). Aynı zamanda Toplum 5.0, işçinin refahını üretim sürecinin merkezine yerleştirerek endüstrinin rolünü ve topluma katkısını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda insan odaklılık hem üretim süreçlerinin hem de gelişmenin odak noktası halindedir. Bunların yanı sıra yeni teknolojilerin, istihdam ve büyüme sağlarken gezegen kaynaklarına saygı duymayı zorunlu kılacak şekilde geliştirilmesi hedeflenmektedir (Bigerna vd., 2023).

Toplum 5.0'a dair bu temel unsurlar, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından evrensel eylem çağırısı olarak sıralanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (United Nations, 2015) ile paralel ele alınabilmektedir. Çünkü Keidanren, BM tarafından belirlenen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine dayalı olarak hem ekonomik kalkınmayı hem de mevcut toplumdaki önemli sosyal sorunlara çözümler sunan, tüm endüstrilerde ve sosyal faaliyetlerde çeşitli yeni teknolojileri içeren sürdürülebilir bir toplum vizyonu olarak Toplum 5.0'ı başlatmıştır (Keidanren, 2016). Fukuyama (2018, s. 48) bu bağlamlarda ülkelerin dijital dönüşümlerini değerlendirdiğinde Avrupa'nın Endüstri 4.0 iken Japonya'nın Toplum 5.0 büyüme stratejisine sahip olduğunu belirtmektedir.

Potočan (2020, s. 807) Toplum 5.0'ın, modern toplumun öncü koşullarını tanıyarak, kuruluşlarda CSR (kurumsal sosyal sorumluluk) işletme ve davranışının yeni bir anlayışını ve değişimini önerdiğini; toplumun sürdürülebilir kalkınması için Endüstri 4.0 ve ait olduğu yeni teknolojileri dikkate alarak toplumdaki mevcut temel sosyal sorunların çözülmesini sağlamayı hedeflediğini belirtmektedir. Fiziksel, dijital ve biyolojik dünyaları bütünleştirerek küresel sorunlara çözüm bulmayı ve bireylerin ve toplumun refahını artırmayı hedefleyen bir kavram olarak Toplum 5.0, sosyal hizmet açısından da merak uyandıran bir kavramdır.

İleri teknolojiler, robotik ve yapay zekâ, sürdürülebilirlik, yenilenebilir kaynaklar, insan-robot ortaklığı ve biyoekonomi (Demir vd., 2019, s. 689) gibi temel bileşenleri ile Toplum 5.0, "sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal bütünleşmeyi, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmelerini destekleyen uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplin" (IFSW, 2014) olarak sosyal hizmetin hem etkileneceği hem de benimseyip yöneleceği bir vizyondadır. Çünkü sosyal hizmet, tarih sahnesine çıktığı ilk yıllardan bu yana insanın zamanla değişen, gelişen ve çeşitlenen ihtiyaç ve sorunlarına, hak ve özgürlüklerine yönelmiş bir meslek olmuştur.

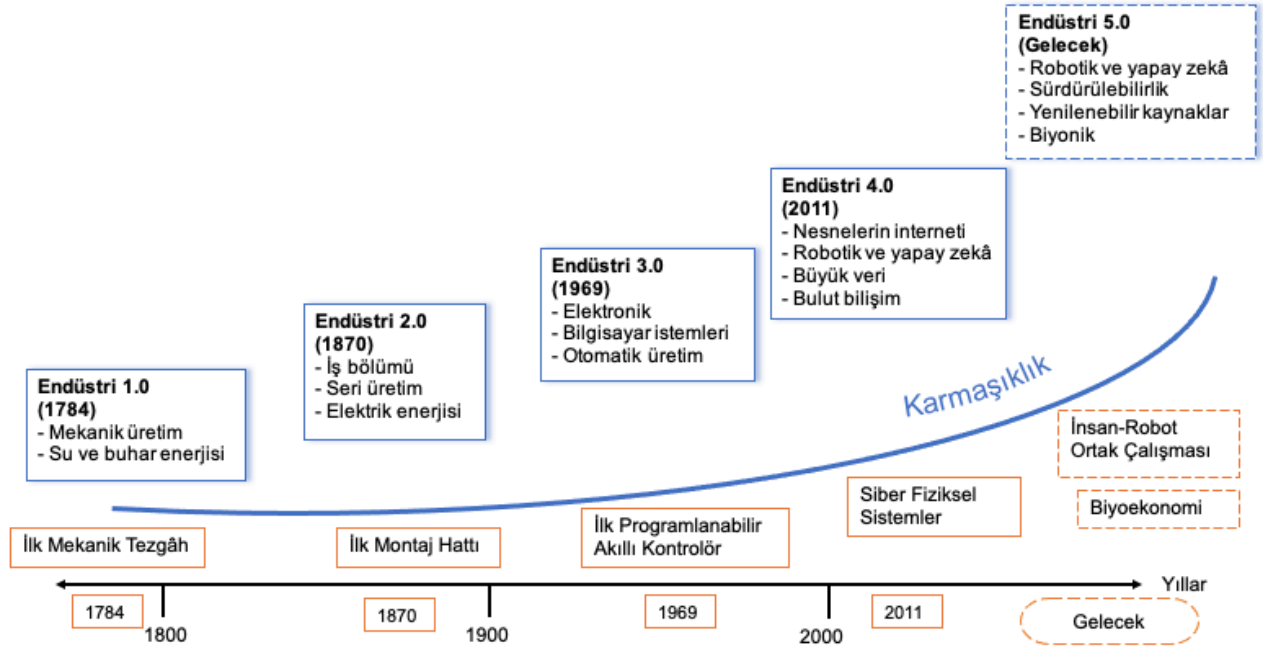
Değişen ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarla bağlantılı gelişip ilerleyen ve odağı insan refahını yükseltmek olan sosyal hizmet uygulama perspektifinin ve yöntemlerinin Toplum 5.0 paradigması ile ne ölçüde örtüştüğü ve Toplum 5.0 vizyonunun sosyal hizmete ilişkin getirdiklerine ilişkin genel bir bakış açısı sunmak, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu ana amaç doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmada, çevrimiçi veri tabanları taranarak ulaşılan ulusal ve uluslararası akademik yayınlarda toplum 5.0 ve sosyal hizmet konu odağında kesişimselliği bulunan eserlerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve analiz edilmesi yöntemiyle tartışılması ve literatüre katkıda bulunabilmesi amaçlanmıştır. İlk başlıkta Toplum 5.0'a ilişkin genel bir kavrayış geliştirmek ve sosyal hizmetin mesleki bakış açısı ile Toplum 5.0 vizyonu arasındaki ilişkiyi değerlendirmek, ikinci başlıkta Toplum 5.0'ın sosyal hizmetteki olumlu etkileri, zorlukları ve riskleri konusunda bir değerlendirmede bulunmak hedeflenmiştir. Ele alınan bu ana hatlar çerçevesinde çalışmanın, görece yeni tartışılmaya başlanan ve dünyanın gelecek vizyonu olarak ifade edilen Toplum 5.0'a ilişkin ve daha özelden sosyal hizmetin Toplum 5.0'daki konumuna dair ileriki çalışmalar için bir fikir tohumu olabileceği ümit edilmektedir.

1. TOPLUM 5.0 ve SOSYAL HİZMET

21. yüzyılda teknolojik ilerlemelerin, toplumsal yapıları ve sosyal hizmet uygulamalarını dönüştüren dinamik bir süreç başlattığı söylenebilir. Endüstri 4.0'ın ötesine geçerek insan merkezli bir toplum vizyonu sunan Toplum 5.0, dijitalleşme ve yapay zekâ gibi teknolojilerin insan refahı için kullanılmasını öngörmektedir. Bu yeni toplum modeli, sadece ekonomik büyümeyi değil, sosyal adaleti, sürdürülebilirliği ve bireylerin yaşam kalitesini artırmayı da hedeflemektedir. Bu dönüşüm, sosyal hizmetin de hem yöntemsel hem de etik açıdan yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılacak etki ve sonuçlara yol açabilmektedir. Toplum 5.0'ın gelişim sürecini incelemek ve sosyal hizmetle olan ilişkisini anlamak, bu yeni paradigmanın toplum üzerindeki etkilerini kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

1.1. Toplum 5.0'ın Oluşmasına zemin Hazırlayan Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişim Süreçleri

İnsan yaşamına ilişkin sahip olduğumuz ana akım tarih bilgisi, “yaşam biçiminin insanın 2,5 milyon yıl önce ortaya çıktığı ilk zamanlardan, yaklaşık 12 bin yıl önce besin üretiminin ve yerleşikliğin başladığı Neolitik Çağa kadar tek düze bir ilerleme kaydettiğini” (Arsebük, 1999, s. 36; Aytan, 2021, s. 979); insanların önce avlanarak ve var olan bitkileri toplayarak yaşamlarını sürdürdükleri avcı-toplayıcı toplum yapısına; daha sonra yerleşik hayata geçerek ve çeşitli aletler kullanarak toprağı ekip biçtikleri tarım toplumuna doğru evrildiğini göstermektedir (Kottak, 2002). İnsanlığın başlangıcından bu yana doğa ile iç içe olan insanın doğa üzerinde kontrol kurmaya başladığı Tarım Devrimi'nden sonra doğa ve insan arasındaki ilişkinin, insan ayağında yıkıcı boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür.

Şekil 1: Endüstri 1.0 (Toplum 1.0)'dan Endüstri 5.0 (Toplum 5.0)'a (Demir vd., 2019, s. 689)

İlerleyen süreçte insan yaşamını derinden etkileyen bir diğer devrim olan buhar makinasının icadı ile birlikte üretim ve ulaşım etkinlikleri değişmiş (Kottak, 2002) (Bkz. Şekil 1); buna bağlı olarak insanın yaşam ve ihtiyaçları da değişip dönüşmüştür. İlk sanayi devrimi, geleneksel olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında iplik üretimini hızlandırmayı amaçlayan bir dizi makinenin icadına dayanmaktadır (Bigerna vd., 2023). Artık topraktan ve hayvan bakımından ziyade kentlerdeki fabrikalarda çalışmak zorunda kalan insanın yaşamı ve dünya algısının da büyük oranda değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Değişen toplumsal yaşamın uzantısı olarak sosyal yardım ve bakım gibi konuların profesyonel bir biçimde yapılması gerekliliğinin daha görünür olmasıyla birlikte sosyal hizmet gibi mesleklerin mesleki eğitimlerinin ve meslekleşme çabalarının arttığını yine bu dönemde görmek mümkündür (Acar ve Çamur Duyan, 2003). Endüstri 1.0 ya da endüstriyel toplum olarak ifade edilen bu toplum yapısındaki ekonomik ve sosyal sorunların çok ciddi boyutlara ulaştığına dair okumalar yapmak mümkündür.

18.yüzyılın sonlarına denk gelen bu gelişmeler, 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar kendi içinde dönüşerek devam ederken ikinci sanayi devrimi, elektriğin icadı ve sanayide kullanılmasıyla bağlantılıdır ve tıpkı ilk devrimde olduğu gibi, tam olgunluğa ulaşması ve potansiyelini ortaya çıkarması birkaç on yıl süren bir süreçtir (Bigerna vd., 2023). Endüstri 3.0 olarak ifade edilen dönemde 60'ların sonunda bilgisayar teknolojisi sistemlerinin kurulması ve sonrasında internetin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir toplum yapısının kapıları aralanmıştır (Demir vd., 2019, s. 689; Kurt vd., 2024, s. 259). Bilgi toplumu olarak ifade edilen bu toplum, bilginin erişilebilirliğini artırmış, büyük veri ve bulut bilişim gibi kavramların insan yaşamının odağı haline gelmesine neden olmuştur (Fukuyama, 2018, s. 49; Demir vd., 2019, s. 689). Bu döneme dair insanların halihazırda varlığını hissettiren küreselleşmenin yanı sıra

nesnelerin interneti yoluyla daha çok yakınlaşmaya başladığını ve hükümetlerin, bilginin önemli bir güç olarak değerlendirildiği bu süreçte bilgi teknolojilerini geliştirmek için önemli bütçeler ayırmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Yaşanan bu değişimlerin ekonomi başta olmak üzere, sağlık, kültür, sosyal yaşam ve fiziksel özellikler ve aktiviteler üzerinde de değişimlere yol açtığı; sosyal yaşamı düzenleyen politikalar ve yasal süreçlere dair getirilen yeniliklerin hizmet sunum modellerinin de değişmesine neden olduğu söylenebilir. 2011 yılında ortaya çıkan bir kavram olarak Endüstri 4.0 başka bir ifadeyle dördüncü Sanayi Devrimi, dijital üretim ve iş yönetimi modeli ve internete bağlı makinelerin kullanımını (nesnelerin interneti), öğrenen makine süreçlerini etkinleştirmek için bilgi toplama ve analizini, üretim döngüsünün daha esnek bir şekilde yönetilmesi olasılığını ve insan ile makine arasındaki etkileşimin iyileştirilmesini içeren değer yaratma süreçlerini kapsamaktadır ve “akıllı üretim” ifadesi ortaya çıkmaktadır (Bigerna vd., 2023).

21. yüzyılı yaşadığımız şu dönemde artık “süper akıllı toplum” (Fukuyama, 2018, s. 49) olarak ifade edilen bir toplum yapısından bahsedilmektedir. Toplum 5.0 olarak ifade edilen bu yaşam, teknolojik olarak gelişmiş ve insan merkezli bir toplum vizyonunu ifade etmektedir (Fukuda, 2019). Toplum 5.0’ın hedefi hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal zorlukların çözümünün sağlandığı, bölge, yaş, cinsiyet, dil vb. fark etmeksizin insanların çok çeşitli ihtiyaçlarına ayrıntılı olarak cevap veren, insanların tamamen aktif, rahat ve yüksek bir yaşam kalitesine sahip olabileceği insan merkezli bir toplum yaratmaktır (Fukuyama, 2018, s. 48). Fukuyama (2018) bunu gerçekleştirmenin anahtarının, kaliteli veriler üretmek ve üretilen verilerden zorlukları çözmek için yeni değerler ve çözümler yaratmak amacıyla siber uzay ile gerçek dünyanın (fiziksel uzay) birleşiminin sağlanması olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifadeyle dönüşümü endüstrinin ötesine taşımayı ve ekonomik büyümeye ve sosyal refaha katkıda bulunmak için sürekli olarak yeni bilgi ve değerlerin yaratıldığı süper akıllı bir toplum inşa etmeyi hedeflemektedir (Fukuda, 2019, s. 1). Bigerna ve arkadaşları (2023) bunu “Toplum 5.0, daha kaliteli ve daha az kütleli ürünler elde etmek için denetçinin rolünü artırarak ve işçinin yaratıcılığını ve sorumluluğunu vurgulayarak hem makine hem de işçi rollerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır” şeklinde ifade etmektedir.

1.2. Toplum 5.0’ın Temel Prensipleri ve Sosyal Hizmet ile İlişkisi

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından evrensel eylem çağrısı olarak sıralanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile paralel olan Toplum 5.0 prensipleri, tüm dünyayı ilgilendiren artan yaşlı nüfus, azalan doğum oranları, tükenen doğal kaynaklar ve tahrip edilen doğal yaşam gibi sorunların erken çözümü ve insani yaklaşımla ele alınması gibi niteliklere sahiptir (Fukuyama, 2018, s. 48; Rojas vd., 2021, s. 1). Toplum 5.0’a ait bir başka özellik, yaratıcılık ve yeniliğe değer veren bir toplumu yansıtan, hiyerarşik olmayan bir örgütlenme ve bireysel bir yaratım yaklaşımı ile ilişkilendirilmiş olmasıdır (Reimeris, 2015, s. 15). Bu, gelenekselleşmiş hiyerarşik yapılardan uzaklaşarak, sorun çözme ve yenilikte daha kapsayıcı ve çeşitlilik içeren yaklaşımlara yönelmeyi ifade etmektedir.

Demir ve arkadaşları (2019) Toplum 5.0’ın iki vizyonunun olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki, biyoekonomidir. Avrupa Komisyonu’na göre biyoekonomi, “yenilenebilir biyolojik kaynakların üretimi ve bu kaynakların ve atık akışlarının gıda, yem, biyo bazlı ürünler ve biyoenerji gibi katma değerli ürünlere dönüştürülmesidir. Tarım, ormancılık, balıkçılık (...) kimya, biyoteknoloji ve enerji endüstri-

lerinin bazı bölümlerini ... ve tarım bilimi, ekoloji, gıda bilimi, sosyal bilimler ve endüstriyel teknolojileri içermektedir” (Demir vd., 2019, s. 690). Diğeri ise, robot ve insanın mümkün olan her yerde ve zamanda birlikte çalışmasını -insan, yaratıcılık gerektiren görevlere odaklanacak ve gerisini robotlar yapacak- içeren insan ve robot ortaklığıdır. Robotlar, tekrarlayan ve daha basit görevlerin üstesinden gelebilir ve böylece tehlikeli ve yorucu görevlerin bir bölümü robotlara devredildiği için iş kazalarının sayısı azaltılabilir. Bigerna ve arkadaşları (2023, s. 17-18) Toplum 5.0 ile robotlardan kobotlara (kolaboratif robot otomasyonuna) geçiş yapıldığını; kobotların üretim döngülerinde kullanılan robotlardan farklı olarak, ortak çalışma alanlarında insanlarla etkileşime girmek üzere programlanmış işbirlikçi robotlar olduklarını ve işçi sağlığı açısından bariz avantajlara sahip olduklarını belirtmektedir. Sosyal hizmet uygulamaları bağlamında insan ve robot ortaklığını ele aldığımızda güncel bazı kaynaklarla karşılaşmak mümkündür.

Bunlardan biri Triantafyllidis ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan bibliyografik veri tabanlarındaki literatür taramasına dayanan ve çocuk sağlığı konusundaki sosyal robot müdahalelerini içeren araştırmaların analiz edildiği çalışmadır. Analiz sonucunda araştırmacılar, çocukların zihinsel sağlık durumlarında sosyal robotların çocuklara yönelik psikolojik müdahalelerin tasarımında dikkate alınması gerektiğini paylaşmaktadır. Benzer bir çalışma yapan Flatebø ve arkadaşları da (2024) değerlendirmelerinin sonucunda çocuklar için etkileşimli ve koşullu sosyal davranışlarda bulunabilen sosyal robotlar tasarlamının gerekliliğini vurgulamaktadır. Başka bir çalışma Rasouli ve arkadaşları (2022) tarafından sosyal robotların, sosyal anksiyete için geleneksel terapilere dayanan ve semptom azaltma, sosyal beceri geliştirme ve genel yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik faaliyetlerde potansiyel olarak kullanılması odağında ele alınmaktadır. Araştırmacılar, klinik uygulamalarda sosyal robotların kullanılmasına ilişkin riskleri ve endişeleri taşımakla birlikte, erişilebilirliği ve bakım standardını iyileştirmek için geleneksel müdahalelere sosyal robotları entegre etmenin potansiyel avantajlarını ve sınırlamalarını vurgulamakta ve sosyal robotların sosyal kaygı için robot destekli müdahalelerde etkili bir bileşen olabileceğini, klinisyenlerin çalışmalarını değiştirmede, aksine tamamladığını belirtmektedir (Rasouli vd., 2022, s. 1167). Conti ve arkadaşları (2020) yapmış oldukları literatür incelemesiyle son yıllarda bazı çalışmaların yaşlı insanların evde daha uzun ve bağımsız yaşamalarını destekleyerek yaşlanan nüfusun sorununu çözebilecek çok sayıda robotik uygulama olduğunu gösterdiği sonucuna varmıştır. Araştırmacılar, sosyal robotların yaşlı insanların günlük yaşamlarına nasıl yardımcı olabileceğini ve hafif fiziksel ve zihinsel rahatsızlıklar için değerlendirme araçları olarak nasıl yararlı olabileceğini ele almakta; bu alandaki başarının, sosyal hizmet uzmanlarına yardımcı olacağını ve bakım faydalarının etik maliyetlerle dengelenmesi gerektiğini belirtmektedir (Conti vd., 2020, s. 221). Özetlemek gerekirse, sosyal hizmetin müracaatçı sistemleri açısından robot kullanımı mümkün olmakla birlikte özellikle ilerleyen süreçte, bu robotların kullanım alanları, sınırları, avantajları, riskleri ve olası etik ikilemlere dair tartışmaların daha yoğun bir biçimde yapılacağı düşünülmektedir.

Toplum 5.0'ın temel ilkeleri insan odaklılık, sürdürülebilirlik, teknolojinin bütünleştirilmesi ve dijital ekosistemin geliştirilmesini içermektedir (Keidanren, 2016; Fukuyama, 2018; Romanelli, 2018; Saniuk vd., 2022; Bigerna vd., 2023; Troisi vd., 2023). Bu ilkelerin toplumsal gelişimi, insan merkezli, teknolojik olarak ilerlemiş ve sürdürülebilir bir geleceğe yönlendirmek adına önem taşıdığı belirtilebilir. Toplum 5.0'da ifade edilen insan odaklılık insanı, üretim sürecinin merkezine yerleştirmeyi amaçla-

Toplum 5.0'ın temel ilkelerinden bir diğeri olan sürdürülebilirlik, toplum içinde sürdürülebilir kalkınmanın tasarlanması ve uygulanmasına odaklanmaktadır (Romanelli, 2018, s. 417). Bu ilke, bugünün nesillerinin enerji ihtiyaçlarının yarının nesillerinin kaynaklarını tehlikeye atmaması amacıyla yenilenebilir kaynakların daha fazla kullanılmasını, enerjinin yeniden kullanılmasını ve daha az atık üretilmesini içermektedir (Bigerna, vd. 2023, s. 8). Keidanren Toplum 5.0'ın sosyal sorunları çözme bunun yanı sıra, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunarak daha iyi bir gelecek yaratma bakış açısındaki yeni büyüme modeline ve içeriğine dair geniş bir yelpaze² çizmektedir (Bkz. Şekil 2) (Keidanren, 2017; Fukuyama, 2018, s. 50).

İnsanın biyopsikososyal ve çevresel refahını hedefleyen sosyal hizmet, sosyal sürdürülebilirliği, çevre bilincini ve etik davranışı savunmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Çevresel sürdürülebilirliğe, sosyal adalete ve etik ilkelere verilen değer sayesinde sosyal hizmet, Toplum 5.0'ın sürdürülebilirlik ilkesiyle uyumlu olarak sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş hedeflerine katkıda bulunmasında rol oynayabilecek önemli mesleklerden biri olarak değerlendirilebilir. Hem BM'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri hem de Keidanren'in (2017) çerçevelediği şekliyle Toplum 5.0 yenilikleri bağlamında değerlendirildiğinde sosyal hizmet, mesleğin amaç ve vizyonu ile uyumlu bir şekilde tüm boyutlarda kendine yer bulabilmektedir.

Toplum 5.0'ın temel ilkelerinden teknolojinin bütünleştirilmesi ilkesi, ekonomi, iletişim, hizmet sunumu gibi alanlarda teknolojinin kullanımını ve ilerlemeye katkısını ifade etmektedir. Bu ilke Toplum 5.0'ın son ilkesi olan dijital ekosistem ile yakın ilişkilidir. Dijital ekosistem, doğal ekosistemlerden il-

2 Görsel; finans, sigorta, gayrimenkul, turizm, otomotiv, lojistik, veri koruma, şehir, altyapı, inşaat, eğitim, spor, ev, moda, enerji, satış, üretim, medya, eğlence, sağlık, bakım, tarım, çevre, gıda, hukuk, iş, sivil, hükümet ve biyo teknoloji gibi teknolojiler, büyük veri, nesnelerin interneti, yapay zekâ, robot ve kobot, İHA, sensör, 3 boyutlu yazıcı, blockchain, güvenlik anahtarı, çevrimiçi hizmetler, mobil araçlar, edge, bulut, 5G, sanal ve artırılmış gerçeklik, MR gibi araçlarla sürdürülebilir kalkınma hedefleri için Toplum 5.0'ın aşağıdaki ilkeler çerçevesinde bir vizyon oluşturduğunu göstermektedir. Bu ilkeler;

- Nesnelerin interneti, yapay zekâ ve büyük veri kullanarak gıda üretimini artırmak; ileri teknoloji biyoteknolojisi kullanılarak üretilenlerle beslenme durumunu iyileştirmek;
- Farklı türdeki izleme verilerini birleştirerek enfeksiyon hastalıklarının önlenmesi için erken uyarı sistemleri geliştirmek;
- Son teknoloji ürünleri kullanan e-öğrenim sistemleriyle yüksek kaliteli eğitimi dünyadaki herkes için uygun fiyatlı hale getirmek;
- Kadınları internete erişim yoluyla eğitim ve bilgi ile güçlendirmek; bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak kadınlara girişim fırsatları sunmak;
- Akıllı şebeke sistemleri kurarak elektrik güç arzını ve talebini sürdürülebilir bir şekilde yönetmek;
- Dayanıklı altyapılar inşa etmek ve sürdürülebilir sanayileşmeyi teşvik etmek için akıllı inşaat kullanmak;
- Sanayileri, akademik kurumları ve diğer ilgili paydaşları birleştirerek küresel inovasyon ekosistemleri oluşturmak;
- Konfor, güvenlik ve ekonomik verimliliğin uyumlu hale getirildiği akıllı şehirler oluşturmak;
- Yüksek Performanslı Bilgisayar kullanarak meteorolojik ve diğer gözlem verilerinin analizi temelinde yapılan simülasyonlarla iklim değişikliği sorunlarını çözmek;
- Uzaktan algılama ve okyanografik verileri kullanarak su kalitesi, ormanlar, arazi bozulması, biyolojik çeşitlilik vb. alanların izlenmesi ve yönetimidir (Keidanren, 2017).

ham alan, kendi kendini organize etme, ölçeklenebilirlik ve sürdürülebilirlik özelliklerine sahip, uyarlanabilir, açık sosyoteknik bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Lipovenko vd., 2022, s. 175). Dijital teknolojiyle birbirine bağlanan kişi ve kuruluş ağı olarak dijital ekosistem, iş ekosistemi, tüketici ekosistemi, yetenek ve inovasyon ekosistemi, dijital platformlar ve iletişim ekosistemi gibi birbirine bağlı çeşitli alt ekosistemleri içermektedir (Aminullah vd., 2022, s. 5). Bu ilişkisel ağı Keidanren'in (2017) şemasında da görmek mümkündür (Bkz. Şekil 2).

Sosyal hizmetin değişen ve gelişen teknolojik ilerlemeyle uyumlu bir yapıda iletişim, hizmet sunumu ve kayıt tutma gibi faaliyetlerini aşamalı olarak dijital araçlardan çeşitli yönlerden yararlanacak şekilde mesleki etkinliklerine dâhil ettiği söylenebilir. Bu bağlamda hizmet sunumunu geliştirmek, verimliliği artırmak ve toplumsal sorunları çözmek için teknolojiyi benimseyen sosyal hizmetin, Toplum 5.0'daki teknoloji entegrasyonu ilkesiyle uyumlu kimi gelişmeler gösterdiğini ve ilerleyen süreçlerde daha fazla gösterebileceğini söylemek mümkündür. Çalışmanın ikinci başlığında bu konudaki somut örneklerle yer verilmektedir. Her ne kadar ilerleyen teknolojinin ve artan ihtiyaçların doğal bir sonucu olarak bu gelişmelerin yaşandığı düşünülse de kimi zorunlu durumların da bu süreci hızlandırdığı belirtilebilir. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan Kovit 19 salgını sürecinde, fiziksel mesafenin korunabilmesi amacıyla sosyal hizmet uygulamalarının bir bölümünün dijital araçlardan yararlanılarak sürdürüldüğünü görmek mümkün olmuştur (Pink vd., 2021). Bu zorunlu süreç, hem sosyal hizmet uygulamalarının teknoloji yoluyla uygulanabilirliğinin etki ve sınırlarını görmemize hem de uygulama sürecinde ele alınması gereken etik unsurların neler olacağına dair bir dizi konunun gündeme gelmesine neden olabilmıştır. Bu anlamda sosyal hizmet uygulamalarının teknoloji entegrasyonu konusunda Toplum 5.0 ilkelerini içerecek nitelikteki düzenlemelere ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Sosyal hizmet insanların iyilik halini sağlamayı hedefleyen bir bilim dalı ve meslek olarak, her ne kadar öncelikli müdahale alanı sosyal ve ekonomik iyilik halinin sağlanması gibi görünse de hem mesleğin gelişim süreci hem de insan ihtiyaçlarının ve çevresel ihtiyaçların değişen doğası ve bunların birbirlerine olan etkisi, yalnız insan-insan değil, insan-doğa ilişkilerinin kalitesini de artırmayı içererek ekolojik perspektifte iyi bir yaşam için yeni fikirler geliştirilmesi gerektiğini gösterebilir. İyi yaşam hedefiyle hareket eden Toplum 5.0'ın doğayı koruma ve sürdürülebilirlik hedefi, sosyal hizmet açısından da bazı kavramlarda paradigma değişimine gidilmesine yol açacaktır. Örneğin sosyal hizmette sıklıkla dile getirilen sistem yaklaşımı yerine karmaşıklık ve tahmin edilemezliği vurgulayan karmaşıklık kuramının (Çelik ve Polat, 2018) tartışılması; canlı yaşamının tepesinde kabul edilen insan algısı yerine doğadaki tüm canlıların birbirine bağımlı olduğu ve insanların özünde (eko)sosyal varlıklar olarak kabul edildiği ve ortak bir kadere sahip olduğu ilişkisel bir dünya görüşüne (Dominelli, 2018) doğru evrilmenin gerçekleşmesi gerekmektedir.

Bunların yanı sıra meslek, kendi adına bu güncellemeleri yaparken, hükümetlerin sosyal refah politikalarına ve sosyal hizmetlere ilişkin görüş ve motivasyonlarını da güncellemeleri gerekmektedir. Toplum 5.0 ilkeleri çerçevesinde hem ekonomik kalkınmayı hem de mevcut sosyal sorunlara çözümler sunmayı; tüm endüstrilerde ve sosyal faaliyetlerde çeşitli yeni teknolojileri içeren bir toplum yaratmayı (Keidanren, 2016) hedefleyen devletler, aslında sürecin doğal bir sonucu olarak bu yatırım ve

düzenlemeleri gerçekleştirme durumunda kalabilmektedir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanması, ekolojik sınırların kabul edilerek dünyanın sınırlı kaynakları olduğunun vurgulanması, ortaklaşan ancak farklılaştırılmış sorumlulukların varlığı, farklı anlayışlar olmasına rağmen küresel adaletin tam olarak ne anlama geldiği konusunda fikir birliği oluşturulması, nesiller arası eşitlik ve dayanışma, yenilikçi bir ilke olarak gelecek nesillere karşı sorumluluk, sürdürülebilir kalkınma için vatandaşların aktif katılımı, cinsiyet eşitliği ve çeşitliliğe saygı (Peeters, 2011, s. 6) hem Toplum 5.0 ilkelerini yansıtmakta hem de sosyal hizmetin odaklandığı konu alanlarına dair atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda devletlere ciddi sorumluluklar düşmektedir. Sosyal hizmetin devlet politikaları ve yasaları kapsamında hizmet üretme ve sunma süreci olduğu düşünüldüğünde hem Toplum 5.0 ilkelerine uygun hizmet modellerinin oluşturulması için devlet politikalarına etki edilmesi hem de ilgili alanlarda yenilik sağlanmazsa sınırlandırıcı bir sürecin oluşabileceğini söylemek gerekir.

İnsan refahının artırılması her ne kadar ihtiyaçların karşılanması anlamına gelse de çok daha geniş bir odağa sahiptir. Özellikle değişen ve çeşitlenen insan ihtiyaçları düşünüldüğünde insan refahının artırılmasına yönelik sunulacak hizmetlerin de çeşitlenmesi, çağın gereklerine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Örneğin çok değil bundan beş sene öncesinde bir lise öğrencisinin bireysel bilgisayar ya da internet kullanımına sahip olması gerekli ancak çok elzem olmayan bir ihtiyaçken günümüzde -özellikle pandemi sonrası- olmazsa olmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu anlamda Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın (GSB) "Genç Teknolojik Destek" programı kapsamında sunduğu tablet, cep telefonu, bilgisayar ve 10 GB internet desteği (GSB, 2023), günümüz ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda önemli bir sosyal yardım olmakla birlikte sadece belli bir nüfus grubunu (yükseköğretim öğrencilerini) kapsamı dolayısıyla sınırlı kalabilmektedir. Başka bir örnek olarak, doğaya saygı ve sınırlı doğal kaynaklar, henüz sosyal hizmet söyleminde temel bir konu olarak ele alınmamaktadır (Peeters, 2011, s. 6). Türkiye için yeşil sosyal hizmet gibi konu alanlarına dair kuramsal içerikler (Bkz. Demirbilek, 2016; Artan ve Uzun, 2017; Baydar ve Ersoy, 2017; Güzel ve Buz, 2019; Kaya Örk ve Çömez Polat, 2022) üretilmeye başlanmış olsa da özellikle sosyal eylem boyutunda sosyal hizmeti görmek ne yazık ki mümkün değildir. Benzer bir şekilde sosyal hizmetin başarılarını öne çıkarmayı, toplumların geleceği için sosyal hizmetlerin görünürlüğünü artırmayı, sosyal adaleti ve insan haklarını savunmayı amaçlayan ve her yıl mart ayının üçüncü salı günü kutlanan Dünya Sosyal Hizmet Günü temalarında da bu vurguyu görmek mümkündür. Özellikle 2024 yılının teması küresel gündeme vurgu yapmakta "Buen Viver: Ortak gelecek için dönüştürücü bir değişim" temasıyla "toplulukların ve doğanın uyum içinde bir arada var olduğu bir geleceği, sosyal hizmet uzmanlarının yerel halkla birlikte ortak sürdürülebilir gelecek için kritik önem taşıyan barışçıl toplulukları birlikte tasarlayacağı ve birlikte inşa edeceği bir geleceği savunma" (Mumba, 20 Mart 2024) açılımla ele alınmaktadır.

Bu konuların başlangıçta fikri düzeyde tartışılmasının, gelecekte uygulamaya aktarılmasını hızlandıracak bir zemin oluşturması açısından önemli olduğu söylenebilir. Ancak ülkelerin Toplum 5.0 ilkeleri ile uyumlu sosyal hizmet politika ve hizmetleri geliştirebilmeleri için öncelikle hem teknoloji ve sanayi hem de genel toplumsal düzlemde Toplum 5.0 standartlarına erişmeleri ve bu ilkeleri benimseyerek önceliklendirmeleri gerekebilir. Özetlemek gerekirse Japonya tarafından geliştirilen bir gelecek vizyonu olarak Toplum 5.0, toplumun sürdürülebilir kalkınması için Endüstri 4.0 ve ait olduğu yeni

teknolojileri dikkate alarak toplumdaki mevcut temel sosyal sorunların çözülmesini sağlamayı hedeflemektedir. Süper akıllı (teknoloji ve insan odaklı) toplum modeli olarak tanımlanan bu toplum modeline geçişte Toplum 1.0 (avcı-toplayıcı toplum); Toplum 2.0 (tarım toplumu); Toplum 3.0 (sanayi toplumu) ve Toplum 4.0 (bilgi toplumu) olarak ifade edilen sosyo-ekonomik ve kültürel arka planı olan toplum evrimlerinden bahsedilmektedir. Büyük veri, yapay zekâ, robotik ve kobotik teknolojiler, nesnelerin interneti gibi teknolojik gelişmelerin ilerletilmesinin yanı sıra bu teknolojiler aracılığıyla sürdürülebilirliğin sağlanması, doğanın korunması, insan odaklı hizmet ve politikaların oluşturulması, akıllı şehirlerle yaşam kalitesinin yükseltilmesi Toplum 5.0'ın temel göstergeleridir. Makinelerin insan emeğinin yerine geçtiği, üretim ve ekonomik büyüme odaklı olan sanayi toplumu ve getirdiği toplumsal eşitsizlikler ve çevresel sorunlar dolayısıyla sosyal hizmetin meslek odağını, refah devleti anlayışıyla oluşturulan hizmetlerde yer alan ve çoğunlukla bireylerin maddi ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik mesleki uygulamaların yürütüldüğü bir anlayışla sınırlandırdığı söylenebilir. Sanayi sonrası toplum olarak da ifade edilen bilgi toplumunda bilgi ve hizmet sektörünün ön plana çıkmasıyla birlikte teknoloji, eğitim ve sağlık hizmetleri yaygınlaşmış, bu anlamda bilgi paylaşımı ve dijitalleşme süreçlerinde ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Sosyal hizmetlerin yaşanan bu değişimlere hızlı olmasa da adapte olabildiğini söylemek mümkündür. Toplum 5.0'ın insan, çevre ve teknoloji bütünleşmesi, insan odaklılık ve sürdürülebilirlik ilkesi, yapay zekâ ve sosyal robot destekli uygulamaları sosyal hizmet ve sosyal hizmetler açısından önemli fırsatlar sunabilmekte; insan refahını, çevre bilincini ve teknolojik ilerlemeyi artırmaya yönelik ortak hedefleri yansıtmaktadır. Bu ilkeler ile sosyal hizmet arasındaki ilişki, uygulamayı ve hizmet sunumunu Toplum 5.0'ın amaçları doğrultusunda yönlendirmek ve daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve teknolojik olarak gelişmiş bir toplum yaratmak açısından önemli olacaktır.

2. Toplum 5.0'ın Sosyal Hizmetteki Etki ve Sonuçları

Her gelişim ve değişimde olduğu gibi Toplum 5.0'ın da getireceği değişim ve dönüşümlerin farklı boyutlarda etki ve sonuçları olması beklenebilir. Sosyal hizmet için Toplum 5.0'ın yarattığı fırsatlar ve olumlu etkiler kadar sosyal hizmete getireceği zorluklardan ve çeşitli risklerden de bahsetmek mümkündür. Söz konusu boyutlar müracaatçı sisteminin değişen ihtiyaç ve sorunları, uygulama ve hizmet sunum modeline ilişkin yapısal değişimler, sosyal refaha ilişkin hizmet ve politika düzenlemeleri ve yasal düzenlemeler için çeşitli sonuçlar doğurabilir.

2.1. Toplum 5.0'ın Sosyal Hizmetteki Olumlu Etkileri

Toplum 5.0, yenilikleri ve yenilikçiliği toplumdaki sürdürülebilirlik sorunlarının çözümü için gerekli ön koşullar ve önde gelen hızlandırıcılar olarak belirlemiştir (Keidanren, 2016; Potočan, 2020, s. 800). Keidanren (2016, s. 8) sosyal inovasyonları daha sürdürülebilir odaklı çalışma koşullarının olduğu, eğitim, toplum gelişimi veya sağlıktan kaynaklanan, sürdürülebilir sosyal ihtiyaçları mevcut çözümlerden daha iyi bir şekilde karşılamayı amaçlayan yeni sosyal uygulamalar olarak tanımlamaktadır. Bu da sosyal hizmet uygulamalarında yenilikçi çözümlerin ve sürdürülebilir uygulamaların gerçekleştirilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Dijitalleşen gereksinimler çerçevesinde e-sosyal hizmet kavramı

gündeme gelmiş; “çevrim içi klinik hizmetlere yönelik tüketici talebinin artışı ve internetin bireylerin sosyal ilişkiler kurma, bilgi edinme ve kullanma araçlarının değişimi gibi konular” (Gencer ve Aktan, 2021, s. 1160) bu kavram içinde ele alınır hale gelmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu değişimlere dair çeşitli fırsatlar, zorluklar ve risklerden bahsetmek mümkündür.

Toplum 5.0, yapay zekâ, robotlar ve diğer otonom sistem teknolojileri ile insan yaşamını kolaylaştırmayı ve desteklemeyi hedeflerken bir yandan da küresel sorunlara çözüm bulmak ve bireylerin ve toplulukların refahını artırmak için söz konusu teknolojilerin sorumlu ve etik kullanımı konusundaki sorumluluğu vurgulamaktadır (Demir vd., 2019). Bu da teknoloji alanında gerçekleştirilen gelişmelerin doğa ve insan yaşamıyla uyumlu bir yapıda olması konusundaki hassasiyeti vurgulayarak aslında hem etik hem de dengeli bir dönüşüm sürecinin sürdürülmesine olanak tanımaktadır. Örneğin katılımcı yönetim tarafından desteklenen insan ve sosyal sermaye, geleneksel ve modern iletişim altyapısı, sürdürülebilir ekonomik büyüme, yüksek yaşam kalitesi ve doğal kaynakların akıllı yönetimi yatırımlarıyla karakterize edilen akıllı şehirler kentsel sürdürülebilirlik sorunlarına çözüm bulmak için teknolojik yeniliklerin yoğun bir şekilde kullanımı içermektedir (Arduin vd., 2016). Akıllı şehirler kavramına dayanarak, sosyal hizmetlerin etkinliğini ve yanıt verebilirliğini artırmak için teknoloji, büyük veri ve toplum katılımından yararlanan potansiyel sosyal hizmetler modeli geliştirilebilir. Bu anlamda insan odaklı tasarım teorik temeli kapsamında bireylerin ve toplulukların ihtiyaçlarını ve deneyimlerini anlamamanın önemini vurgulayan, insan refahına ve sosyal içermeye öncelik veren; sürdürülebilirlik teorik temeli kapsamında sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin birbiriyle bağlantılı olduğunu kabul eden, kentleşme ve teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı zorlukları ele alırken sosyal dayanıklılığı ve refahı teşvik etmeyi amaçlayan; dijital kapsayıcılık teorik temeli kapsamında marjinalleştirilmiş nüfusların dijital araçlara ve kaynaklara erişimini sağlayarak dijital kapsayıcılığın önemini vurgulayan, sosyal eşitsizlikleri azaltma ve hizmetlere eşit erişimi teşvik eden bir sosyal hizmetler modeli oluşturulabilir.

Akıllı şehirler kavramına dayalı sosyal hizmetlerin modellenmesinde sosyal hizmet uzmanları, müraaatçılar ve toplum kuruluşları arasında iletişim, iş birliği ve hizmet sunumunu kolaylaştıran entegre dijital platformların geliştirilmesi, bu platformların kaynaklara, bilgilere ve destek hizmetlerine gerçek zamanlı erişim; karar alma süreçlerini, eğilimleri belirlemek ve toplum ihtiyaçlarını değerlendirmek için büyük veri analitiğinden yararlanmak gibi sosyal hizmet müdahalelerinin etkinliğini artıracı olacak ve hizmetlerin, bireylerin ve toplulukların özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını sağlayabilecek adımlar atabilecektir. Bu bağlamda akıllı şehirlerin sosyal hizmete, geliştirilmiş hizmet sunumu için imkân yarattığı söylenebilir. Böylece sosyal hizmet uygulayıcıları, dijital platformları kullanarak müraaatçılara daha etkili bir şekilde ulaşabilmekte; destekleyebilmekte, hizmet ve kaynaklara erişimi artırmaktadır (Reamer, 2013, s. 163).

Bunun yanı sıra akıllı şehirlerdeki dijital girişimler, sosyal hizmet uygulamasında kanıta dayalı karar verme için kullanılabilecek büyük miktarda veri üretebilmekte; sosyal hizmet uygulayıcıları, verileri analiz ederek eğilimleri belirleyebilmekte, toplum ihtiyaçlarını değerlendirip belirli sorun alanlarına yönelik müdahaleleri özelleştirebilmektedir (Gillingham ve Graham, 2016). Başka bir ifadeyle, bilgi-

sayarların akıl yürütme ve problem çözme gibi insan beyni faaliyetlerini simüle eden bilgi teknolojileri olarak tanımlanan yapay zekâ (Shan ve Liu, 2021, s. 2) ve tipik veri tabanı prosedürleri kullanılarak işlenemeyen ve farklı miktarlardaki heterojen verileri tanımlayan bir terim olan büyük veri (Aktan, 2018, s. 3) kanıta dayalı uygulama gerçekleştirebilmek adına önemli verilere erişim olanağı sağlamaktadır. Büyük veri, hacim (büyük miktarlar), hız (yüksek hızlı işleme), çeşitlilik (heterojen veriler), doğruluk, değer, değişkenlik, kapsamlılık ve karmaşıklık gibi niteliklerle tercih edilen bir veri kaynağı olmaktadır (Favaretto vd., 2020, s. 2). İpek (2023, s. 3), “dijital dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan büyük veri ve yapay zekâ kullanımının, politika oluşturmada rehberlik edecek bilgilerin elde edilmesini kolaylaştırması ile (...) projeksiyonlar ve alınan kararların optimize edilmesine olanak” tanıdığını belirtmektedir. Bu anlamda yapay zekâ aracılığıyla erişilen veriler, sorunların çözümüne rehberlik edecek bilgilerin zaman ve maliyet tasarrufuyla edinilmesini, dinamik verilere erişim hızının artırılmasını, çok çeşitli sosyal ihtiyaçlarla ilgilenmeyi ve sosyal hizmet uygulamalarına dahil olan bireylerin memnuniyetinin artırılmasını sağlamaktadır (Potočan, 2020, s. 804). Chen ve Chen (2022) sosyal hizmet uygulamasında büyük verinin, gerçek insan davranışı verilerini gerçek zamanlı olarak elde etme, güncelleyebilme ve bu ihtiyacı ortadan kaldıracı olanağı sunduğundan, aktif araştırma ve yeniliklere layık olan kamusal karar alma için bir temel oluşturabilmesinden; risk popülasyonunun değerlendirilmesi ve krize müdahale için etkili ve doğru teknik araçlar sağlayabilmesinden; hizmet personelinin ve temel sosyal hizmet kurumlarının zamansal ve mekânsal dağılımının doğru ve sezgisel olarak anlaşılmasından bahsetmektedir.

Bu anlamda risk değerlendirmesi ve kriz müdahalesi, Toplum 5.0’a bağlı gelişimlerin sosyal hizmet açısından sağladığı önemli olumlu etkilerden biridir. Çünkü Toplum 5.0, dikkatini rahat yaşama yönelik destek eylemleri yoluyla insanların tükenmişliğinin azaltılması; sağlık teşvikleri, yapay zekâ ve robotlar aracılığıyla yaşam süresinin sağlıklı uzatılmasına odaklanarak gerçek zamanlı kontrollerle hastalıkların erken tespiti; fizyolojik ve tıbbi verilerin paylaşılması; optimal tedavi ile tıbbi maliyetlerin azaltılması ve yerinde sağlık bakımı ve bakım yükünün hafifletilmesi ile sosyal maliyetlerin azaltılmasını sağlamaktadır (Potočan, 2020, s. 804). Bunun yanı sıra, yapay zekâ teknolojisi aracılığıyla tüketicilerin ihtiyaçlarına göre hiper-kişiselleştirilmiş ürünler yaratarak insanların yaşamlarını iyileştirmek amacıyla somut adımlar atılması mümkündür (Bigerna vd., 2023). Örneğin kontrol edilmesi çok zor olan tip 1 diyabet hastalarını ve kan alan ve kan şekeri seviyelerini ölçen bir cihaza sahip olan hastaları ele almak gerekirse; şu anda bu cihaz, aldığı bilgilere dayanarak kana insülin veren başka bir cihazla iletişim halindedir. Ancak bu cihaz herkese uyan tek bir cihazdır. Toplum 5.0 ile cihazın özelleştirilmesi, insanlara yaşam tarzlarını takip eden ve diyabet kontrolü için bir üretim süreci yaratan bir cihaz verilmesi sağlanacaktır. Böylece kişiye özel bir cihaza sahip olan birey daha iyi yaşayabilecektir.

Toplum 5.0’ın sağladığı bir diğer olumlu etki, kolay ve sağlıklı iletişim ve iş birliği ağının oluşturulması ile ilgilidir. Dijital araçlar, sosyal hizmet uygulamalarında iş birliğini, şeffaflığı ve verimliliği kolaylaştırabilir; disiplinler arası takım çalışmasını ve hizmet koordinasyonunu geliştirebilme olanağı sunabilir. Örneğin Covid-19 pandemi sürecinde fiziksel mesafeye duyulan ihtiyaç, hizmet kullanıcılarıyla etki-

leşime geçmek için görüntülü aramaların ve diğer dijital uygulamaların sistematik kullanımını önemli ölçüde hızlandırmıştır (Pink vd., 2021, s. 413). Bu durum her ne kadar o zamanki sürecin zorunlu bir parçası olsa da hizmet sunumunu aksatmaması ve kurumlar arası iletişim ve iş birliği ağını koruması açısından önemlidir. Sürece dair risklere, ilerleyen satırlarda yer verilmektedir. Bu bağlamda ele alınabilecek bir diğer boyut, insanların kendileri için önemli olan şeyleri paylaştığı ve gündelik yaşam pratikleri içerisinde oluşan dijital yakınlık olarak kavramsallaştırılan, sosyal medya uygulamaları ve platformları aracılığıyla oluşturulan yakınlık biçimidir (Pink vd., 2021, s. 420).

Pink ve arkadaşları (2021, s. 420-421) dijital yakınlığın önemini pandemi döneminde maske ve diğer kişisel koruma ekipmanları takılarak gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerden daha faydalı olabildiğini düşünen ve “birileriyle görüntülü bağlantı üzerinden zor bir konuşma yapmayı tercih ederim... böylece en azından yüzümü görebilirler, normalde kişisel açıdan her zaman yapmak isteyeceğim bir şeyi yani eve girdiğimde yüzümü göstermeyi yapmak yerine yüzümün yarısını örtmek zorunda kalmazdım” diye açıklama yapan sosyal hizmet uzmanına vurgu yaparak belirtmektedir. Simpson ve arkadaşları (2021) da pandemi sürecinde başarılı bir biçimde yürütülen çevrimiçi psikoterapi ve danışmanlık süreçlerine dair raporlarda tekrarlanan bir bulgu olarak çevrimiçi görüntülü görüşmelerin güvenli alanlar ve güven alanları oluşturduğunu belirtmiştir.

Olumlu etki olarak sunulan bir diğer boyut, kimi idari görevlerin otomatikleştirilmesidir. Toplum 5.0, çalışanların çok fazla çalışmasını, çalışanların işteki fiziksel yeteneklerinin sınırlandırılmasını ve uzun süreli rutin ve yorucu işlerden kaynaklanan fiziksel kısıtlamaları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Keidanren, 2016). Potočan (2020, s. 797) otomatların ve robotların kullanımının iş ve işyeri organizasyonuna yönelik yeni yaklaşımlar sunduğundan; ayrıca, gelişmiş çalışma koşulları ve iş yönetimlerinin zenginleştirilmesi ve çalışanların kaynaklarını ve potansiyellerini yaratıcı ve ilgi çekici işler için kullanmalarını sağladığını belirtmektedir. Bu anlamda yapay zekâ destekli araçlar, randevu planlama, vaka yükü yönetimi ve müracaatçı kayıtlarını güncelleme gibi rutin idari görevleri otomatikleştirebilmekte; bu otomasyon sistemi ile, sosyal hizmet uygulayıcılarının zamanlarını etkili kullanmaları, bu anlamda uygulayıcıların daha karmaşık sorumluluklarına ve müracaatçı odaklı yönle odaklanmalarını sağlayacak zaman yaratmalarına imkân sağlayabilir.

Toplum 5.0'daki dijital girişimler bağlantıyı ve bilgiye erişimi artırarak; toplum katılımını teşvik ederek, sosyal hizmet uygulayıcılarının toplumları karar verme süreçlerine ve hizmet planlamasına daha iyi dahil etmelerine olanak sağlayabilir. Bu açıdan sosyal hizmet dijital teknolojilerden yararlanarak hizmet sunumunu geliştirebilmekte, iletişimi iyileştirebilmekte ve daha geniş bir nüfusa ulaşabilmekte, böylece destek erişilebilirliğini ve kullanılabilirliğini artırabilmektedir (Wijk vd., 2018, s. 887). Özetlemek gerekirse Toplum 5.0'ın sunduğu teknolojik gelişmeler ve sürdürülebilirliğe olan vurgusu, sosyal hizmet uygulamaları açısından önemli etkiler yaratmakta; özellikle etkili zaman kullanımı ve düşük maliyet açısından çeşitli avantajlar sağlayabilmektedir. Ancak bunların yanı sıra, kimi zorluk ve risklerinden de bahsetmek gerekmektedir.

2.2. Toplum 5.0'ın Sosyal Hizmetteki Zorluk ve Riskleri

Toplum 5.0'ın sunduğu teknolojik gelişmelerden dolayı ön plana çıkan zorluklar ve riskler genellikle “çevrimiçi güvenlik”, “kişisel verilerin gizliliği”, “dijital uçurum” / “teknolojik gelişmelere ayak uyduramama”, “dijital bağımlılık” ve “dijital zorbalık” gibi boyutlarda ortaya çıkmaktadır (Baker vd., 2017; Aktan ve Pak, 2020; Malchenko, 2020; Hanley, 2021; İpek, 2023).

Toplum 5.0'da büyük verinin kullanılması, davranış kalıplarının analizi yoluyla mahremiyetin ihlal edilmesi riski gibi yeni tür mahremiyet risklerini ortaya çıkarabilmekte; bu durum kişisel verilerin kötüye kullanılması ve mahremiyet ihlali potansiyeli konusunda endişelere yol açabilmektedir (Hwang, 2013, s. 143). Bu bağlamda Hanley (2021, s. 408) sosyal hizmetin dijital çağda yeni teknolojilere uyum sağlamak, etik hususları ele almak ve veri gizliliği ve güvenliğini sağlamak konusunda zorluklarla karşılaşabileceğini belirtmektedir. Çünkü Toplum 5.0'da önerilen dijital evrim, nesnelerin interneti teknolojileriyle yakından bağlantılıdır ve bu haliyle bilgisayar korsanlarından etkilenebilecek şirketlere ve insanlara ait önemli verilerin hacminde katlanarak artış yaşanmaktadır (Rojas vd., 2021, s. 12).

Bir diğer risk olan dijital uçurum, bireyler, hane halkları, işletmeler ve coğrafi bölgeler arasındaki farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) erişim fırsatları ve bunları çeşitli faaliyetler için kullanma açısından oluşan uçurumu tanımlanmaktadır (Malchenko; 2020, s. 321). Bu uçurum, bilgisayar, internet hizmetleri ve dijital kaynaklara erişimde farklılıklara yol açabilir, teknoloji kullanımıyla ilgili bilgi, beceri ve fırsatlarda eşitsizliklere neden olabilir. Özellikle sosyal hizmetin müracaatçı sistemlerinin kimi özellikleri düşünüldüğünde (yoksul, engelli, yaşlı vb.) bu nüfus gruplarının “internet hizmetine erişememe veya yüksek maliyetler ve beceri eksikliği nedeniyle sistemden faydalanamama” (Özateş Gelmez, 2022: 810) gibi sosyal eşitsizliklerle karşı karşıya kalması söz konusu olabilir. Elenbaas ve arkadaşları da (2020, s. 610) bu konunun altını çizerek toplum 5.0'da dijital teknolojilerin benimsenmesinin, mevcut sosyal eşitsizlikleri sürdürebilme, marjinalleşmiş sosyal grupları duygusal refah, öğrenme fırsatları ve sağlık sonuçları bakımında daha yüksek risk altına sokabildiğini belirtmektedir. Aynı kaygıyı paylaşan Baker ve arkadaşları (2017, s. 1791) marjinalleşmiş nüfuslar için potansiyel erişim engelleri gibi risklerden bahsetmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Toplum 5.0'ın getirdiği yeniliklerle insan yaşamını kolaylaştırma süreçlerinin tüm nüfus gruplarını kapsayacak nitelikte bütünselleştirilerek yapılandırılmasında sosyal hizmete önemli sorumluluklar düştüğünü belirtmek uygun olacaktır. Benzer şekilde İpek (2023, s. 4, 30, 35) teknolojik gelişmelere dayalı olarak refah hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtirken çevrimiçi güvenlik, veri gizliliği ve dijital uçurum konularında sosyal hizmetin çözüm üretme ve uygun stratejiler geliştirme sorumluluğuna da vurgu yapmaktadır.

Toplum 5.0 ve aslında öncesi süreçle birlikte gelişmeye başlayan internet veya teknolojiye olan bağımlılık, dijital bağımlılık çatı kavramı altında “telefon, sosyal medya, oyun, online alışveriş, online ilişki ve siber zorbalık bağımlılığı gibi pek çok bağımlılık türünü” (Coşar vd., 2024, s. 895) ifade etmektedir. Bunların yanı sıra “dijital ortamda bireylerin geliştirdikleri linç kültürü, özellikle sosyal medyanın sunduğu anonimlik sayesinde, kısa zamanda grup hareketlerine dönüşebilmekte” (Aktan ve

Pak, 2020); bu da dijital zorbalığın önünü açabilmektedir. Bu durumdan hem zorbalığa maruz kalan hem de bu zorbalığa tanık olan herkes etkilenebilmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet uygulamalarının bir bölümünü bu odaklarda gerçekleştirmek gerekecektir.

Pink ve arkadaşlarının (2021) Kovit 19 pandemi sürecindeki dijital sosyal hizmet uygulamalarına ilişkin değerlendirmeye aldıkları olumlu etkiler kadar kimi zorluk ve risklerden de bahsettikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal hizmet uzmanlarının, yalnızca çevrimiçi görüntülü görüşmeleri kullanarak çocukların güvenliğine yönelik riskleri algılayamayacaklarından endişe duymaları, dijital ziyarete yeterince güvenmemeleri, evlerin güvenli olduğuna dair duyuşsal bilgi ve fiziksel kanıt toplayamama bu anlamda çevrimiçi görüntülü görüşmelerde evin kokusunu alamama, anoreksiya hastası birini düzgün görememe veya aile içi şiddetten sorumlu partnerin yatak odasında saklanıp saklanmadığını bilememe gibi unsurlar nedeniyle ciddi zorlukların olabildiğini belirtmektedir (Pink vd., 2021, s. 423-424). Bu açıdan hibrit sosyal hizmet uygulamalarının, yani bir yönüyle dijital sosyal hizmeti bir yönüyle geleneksel sosyal hizmet uygulamalarını içeren sürecin daha etkili sonuçlar yaratabileceği belirtilmektedir.

Bir başka risk alanı olarak Demir ve arkadaşları (2019, s. 691) Toplum 5.0 ile birlikte gelişen insan-robot ortak çalışmasına dair gerekli yasal düzenlemeler yapılmadığı takdirde birçok sorun yaşanabileceğini belirtmektedir. Hâlihazırda kişisel asistan robotların, yani insanlara günlük ev işlerinde yardımcı olan yapay zekâların kullanımını veya işyerlerinde kullanılacak robot türlerini ele alan yasalar bulunmamaktadır ve robot türleri, robotların rolleri, robotların arızalanması durumunda sorumluluğun kime ait olduğu gibi konular muğlaktır (Bigerna vd., 2023). Smids ve arkadaşları (2020) Toplum 5.0 ile bağlantılı olarak insan-robot ortak çalışmasının olumsuz sosyal etkilerinin olabileceğini bu anlamda robotların iş yerindeki sosyal dinamikleri önemli ölçüde değiştirebileceğini, robotların birçok çalışanın yerini alabileceği düşünüldüğünde işyerindeki sosyal etkileşimlerin azalabileceğini, meslektaşlar arası daha az istişare olması nedeniyle izolasyon hissinin artabileceğini, çalışanların işlerinde bir amaç eksikliği hissedebileceğini, hatta robotların giderek daha vasıflı işlerde çalışmaya başlamasıyla makine öğrenimi tekniklerini kullanan yapay zekâ ile donatılmış sistemlerin daha yüksek doğruluk oranlarıyla yanıt vermesinin insandan ziyade robota yönelimin artmasıyla sonuçlanabileceğini bunun da çalışanlarda başarısızlık hissine dayalı özgüven kaybının oluşabileceğini belirtmektedir.

3. Türkiye'nin Mevcut Durumuna İlişkin Genel Bir Bakış

Türkiye'nin mevcut teknoloji, sanayi ve buna bağlı gelişen toplumsal yaşam koşullarına dair derinlikli bir analiz yapmak gerekmektedir. Ancak bu, ele alınan çalışmanın odağı dışındadır. Bu nedenle bu bölümde, Türkiye'deki mevcut duruma ilişkin genel bir bakış açısı sunmak; bu anlamda konuyla ilgili detaylı araştırmalar için bir fikir tohumu atılması hedeflenmektedir.

Türkiye'nin endüstri gelişim aşamalarına dair çeşitli okumalar yapmak mümkündür (Bazıları için bkz. Doğan, 2013; Ayboğa ve Görmüş, 2022; Arısoy, 2005). Konu odağında Türkiye'nin Toplum 5.0'a entegrasyonuna bakıldığında, bazı araştırmacılar durumun pek iç açıcı olmadığını belirtmektedir (Kaya, 2023). Ancak aynı araştırmacılar, gösterilecek irade sonucunda planlı ve yüksek çalışma tempolu

ilerleyişle bu makasın kapanmasının mümkün olabileceği kanaatindedir (Kaya, 2023, s. 6). Benzer bir biçimde Ayboğa ve Görmüş (2022, s. 96) de “Türkiye’nin Endüstri 4.0 kapsamında mevcut rekabetçi gücünü koruması için önünde aşılması gereken faktörler” olduğundan bahsetmektedir. Bu faktörler; “yüksek oranlı ithalata bağlı ihracat yapısı, katma değer yaratan (yüksek teknoloji) ürünlerin toplam üretim/ihracat içindeki zayıf payı, işgücü yetkinliğinin ve kalitesinin sınırlı ve görece düşük olması ve çalışanların işten ayrılma hızlarının yüksek olmasıdır” (Ayboğa ve Görmüş, 2022, s. 96)

Hâlihazırda Türkiye’nin Endüstri 4.0’a geçişi konusunda 2016 yılında Türkiye Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nda (TÜBİTAK) alınan kararlardan bahsedilmekte; ancak aynı kurum tarafından yapılan araştırmada, “firmaların endüstri 5.0 ile ilgili konudaki bilgi düzeylerinin oldukça düşük olduğu ve Türkiye sanayisinin dijital olgunluk seviyesinin Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında olduğu” belirtilmektedir (TÜBİTAK, 2016; Kaya, 2023, s. 6; Salik Ata, 2024, s. 128).

Ayboğa ve Görmüş (2022, s. 95), T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2018 yılında hazırlanan rapora vurgu yaparak “Türkiye’nin sanayi strateji vizyonunun orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerde Afro-Avrasya’nın tasarım ve üretim üssü olmak” şeklinde tanımlandığını; bu durumun da “Türk Sanayisinin rekabet edilebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknoloji ürünlerin üretildiği, nitelikli iş gücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümünü hızlandırmak” anlamına geldiğini; “bu amaçları gerçekleştirmek için “sanayide bilgi ve teknolojiye dayalı yüksek katma değerli üretimin geliştirilmesi, kaynakların etkin kullanıldığı, daha yeşil ve rekabetçi sanayi yapısına dönüşümün sağlanması ve sosyal ve bölgesel gelişmeye katkı sağlayan ve nitelikli iş gücüne sahip sanayinin geliştirilmesi” gerektiğinin ifade edildiğini aktarmaktadır.

Yapılan değerlendirmelerden genel bir sonuç çıkarmak gerekecek olursa, “Türkiye’nin Endüstri 4.0 performansı düşük olan ülkeler grubunda yer almasının temel nedeni, Endüstri 4.0 ile ilgili çalışmalara geç başlanmış olması ve Türk Sanayisinin içinde bulunduğu gelişme aşamasıdır” (Salik Ata, 2014, s. 132). Bu bağlamda Türkiye’nin Endüstri 5.0 (Toplum 5.0) için vizyon geliştirmesi ve etkin stratejiler belirleyebilmesi gerekmektedir. Kaya (2023, s. 7) strateji oluşturma sürecinde “ekonomi, eğitim, sanayi, çevre ve toplum faktörlerinin göz önünde bulundurulması; kamu ve özel sektör iş birliği ile teknoloji geliştirme, üretim ve ihracat kapasitesinin artırılması gerektiğini; Türkiye’nin yeni endüstri devrimlerini yakalaması için gerekli olan ucuz işgücü ve bu işgücünün genel olarak yeniliğe açık gençlerden oluşmasının Türkiye için bir avantaj olduğunu; üretim sürecinin Endüstri 5.0’ın amaçlarına uygun olarak insan faktörü ve çevre koruması gözetilerek yeniden yapılandırılması” gerektiğini belirtmektedir.

Toplum 5.0’ın çevre boyutuna ilişkin Türkiye’nin bir vizyon geliştirmiş olduğunu söylemek mümkün olabilir. Öyle ki TÜBİTAK 2024-2025 Öncelikli Ar-Ge ve Yenilik Konularına bakıldığında 12. Kalkınma planı vizyonu doğrultusunda çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten yeşil ve dijital dönüşümlü rekabetçi üretime yönelik “yeşil” ve “dijital” ikili dönüşüm odağında 4 ana bölümde 252 kritik ürün/teknolojiyi hedefleyen toplam 482 öncelikli konu belirlenmiştir (TÜBİTAK, 28 Temmuz 2024).

Konunun ekonomi ve teknoloji ayağında atılacak adımlarının sosyal yaşama ve insan refahına ilişkin değişim ve dönüşümlerde bulunacağı söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'deki sosyal hizmet uygulamalarının gelişen ekonomi ve teknoloji vizyonundan pay alması mümkün olacaktır. Bu bağlamda gerekli düzenlemeler ve etki alanlarının belirlenmesiyle teknoloji kullanımının sosyal hizmet uzmanlarına yardımcı müdahale araçları olmaları (sosyal robot uygulamaları gibi) veya gerekli erişim imkânları sağlandığında bazı mesleki görüşmelerin (meslektaşlar ve kurumlar arası ya da hizmet alanlarla) çevrimiçi görüntülü görüşme yoluyla daha hızlı bir biçimde yürütülmesi mümkün olabilecektir. Benzer şekilde, hiper-kişiselleştirilmiş ürünlerin sağlanmasıyla insanın yaşam kalitesi daha ileriye taşınabilecektir.

Ancak Türkiye'deki sosyal hizmet uygulamaları açısından mevcut durumun makro ölçekli bazı sorunlu taraflarının olduğunu söylemek mümkündür. Acar ve arkadaşları (2017, s. 88-89) tarafından "Türkiye'deki sosyal hizmetler alanında yolsuzluk, etik ihlaller ve etik sorunların, alanda hizmet sunan ve hizmet alan taraflar açısından nasıl anlaşıldığını ve deneyimlendiğini ortaya koyma amacıyla yapılan araştırmasında sosyal hizmetler alanındaki yolsuzlukların yaygın olduğu; alana yerleşen ve gittikçe sistematik hale gelen yanlış uygulamalara dair çok sayıda örnek bulunduğu; sosyal hizmet eğitimi almamış ve meslekî yeterliliklere sahip olmayan kişilerin sosyal hizmet uzmanı gibi çalıştırıldığı; yönetmelik ve yasaların yeterli hazırlık ve planlamadan yoksun bir şekilde uygulamaya konulduğu; profesyonel özerkliğin kaybedildiği; sosyal hizmet uzmanlarını destekleyecek ve koruyacak mekanizmaların olmadığı; çeşitli etik ihlallerin (ayrımcılık, gizlilik, özel hayatın gizliliği gibi) yaşandığı" sonucuna ulaşmıştır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin ekonomi ve teknolojide Toplum 5.0 standartlarına ulaşma yönünde vizyon oluşturulma çabalarının varlığından söz edilebiliyor olsa bile Türkiye'deki sosyal hizmet uygulamaları açısından Toplum 5.0 ilkelerinin uygulanabilmesi bir yana, benimsenebilmesi için bile mesleğin çok temel bazı yapısal sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için sosyal hizmet uygulayıcıları ve akademisyenlerinden oluşan bir grubun önderliğinde öncelikle politika düzenlemesi yapılması ve buna bağlı çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanlar tarih boyunca belli ekonomik, teknolojik ve sosyal yenilik ve değişimlerle bağlantılı süreçler geçirmiştir. Her bir süreç kendi iç dinamiğinde insan yaşamında belli değişim ve dönüşümler sağlar-ken genel olarak dünya yaşamı üzerinde de çeşitli etkilere sebep olmuştur. Doğanın tahrip edilmesi, doğal kaynakların kontrolsüz tüketimi, sanayi atıklarının kontrolsüz salınımı vb. birçok sorun, gelişen ve ilerleyen teknolojinin ve insan algısının belli bir noktada sürdürülebilir doğal kaynaklar, çevreye duyarlı üretim ve tüketim, insan odaklı yaklaşım gibi bileşenlere doğru evrilmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü her şeyin bir sınırı ve sonlanabilme durumu vardır. Ve insanın eğer kontrolsüz bir ilerleme sergilenirse ileri teknoloji ve sanayi kullanımı ile bu sona ulaşması son derece yakın olabilecektir.

Toplum 5.0 kişiselleştirilmiş insan-makine etkileşimi; doğadan ve akıllı malzemelerden esinlenen teknolojiler; dijital araçlar ve simülasyon; veri iletimi, depolama ve analiz teknolojileri; yapay zekâ; enerji verimliliği, yenilenebilir enerji, enerji depolama ve otonomi teknolojileri gibi kolaylaştırıcı teknolojileri kullanarak teknolojiyi döngüsel ekonomi ve sürdürülebilirliğin hizmetinde kullanma; üretimi gezegenin sınırlarına saygılı hale getirme; işçi refahını üretim sürecinin merkezine koyma; kaynakları sağlam bir refah sağlayıcı olabilmek adına istihdam ve büyümenin ötesinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla teknolojinin ve sanayinin gücünü tanıma gibi temel prensiplere sahiptir. Toplum 5.0, bilgi toplumundan farklı olarak teknolojiyi sadece ekonomik verimlilik, bilgi üretimi, yönetimi ve paylaşımı için değil, insan yaşamının her alanına entegre ederek sosyal refahını artırmak, toplumsal sorunları çözmek ve sürdürülebilir bir toplum yaratmak için kullanmaktadır. Bu yönleriyle Toplum 5.0, insan haklarını, sosyal adaleti ve insanın özgürleşmesini hedefleyen bir bilim dalı ve meslek olarak sosyal hizmetin temel değerleriyle güçlü bir ilişkisel bağa sahiptir. Aynı zamanda sosyal hizmetlerin rolünü yeniden tanımlamak ve hizmet sunumuna dair yaklaşımları dönüştürmek için güçlü bir fırsat sunabilmektedir. Yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti ve robotik gibi ileri teknolojilerin sosyal hizmetlere entegrasyonu, insan-odaklılık ve toplumsal refahın artırılması amacını destekleyen güçlü araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Sosyal hizmetin, insanın değişen ihtiyaçlarına ve sorunlarına yanıt vermeyi amaçlayan bir bilim dalı ve meslek olarak, Toplum 5.0'ın sunduğu fırsatlarla derinden etkileşime girebileceği söylenebilir. Bu bağlamda, dijital teknolojilerin sosyal hizmet uygulamalarına entegrasyonu, hizmet erişimini artırabilir, risk gruplarını daha erken tanımlama fırsatı sunabilir ve bireylerin güçlendirilmesine yönelik yeni yöntemler geliştirebilir. Bununla birlikte, bu dönüşüm süreci zorlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle dijital eşitsizlik, bu anlamda sosyal adaletsizliğin artması, veri güvenliği, etik sorunlar ve teknolojik altyapının gelişmişliği gibi konular, sosyal hizmet uygulamalarının geleceği açısından dikkatle ele alınması gereken meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada sosyal hizmet uygulama perspektifinin ve yöntemlerinin Toplum 5.0 paradigması ile nasıl bir ilişkisinin olduğu, sosyal hizmete getirdiği olumlu etkilerin, zorluk ve risklerin neler olabileceğine ilişkin bir analiz yapılması hedeflenmiştir. Bu hedef kapsamında literatürdeki kuramsal bilgilerden yararlanılmıştır. Her ne kadar uluslararası literatürde konuya dair güncel yayınlar bulmak mümkün olsa da özellikle Türkiye'de Toplum 5.0 ve Türkiye'deki sosyal hizmet uygulamaları açısından Toplum 5.0 vizyonuna ilişkin son derece sınırlı kaynağa ulaşıldığını belirtmek gerekir. Bu anlamda bu çalışmanın, toplum 5.0 ve sosyal hizmet konusuna giriş niteliğinde bir kuramsal zemin oluşturması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Toplum 5.0'ın sosyal hizmete getirdiği dönüşüm sürecinin temel dayanak noktası, teknolojinin insan refahını artırıcı bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu yeni paradigmada sosyal hizmetin, teknolojiyi araçsallaştırarak toplumsal sorunların çözümünde daha etkin, erişilebilir ve proaktif bir rol üstlenmesi kaçınılmazdır. Çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, Toplum 5.0'ın sosyal hizmet perspektifine ilişkin literatür ve uygulamalara sağlayacağı katkı, gelecekte daha fazla araştırmayı ve değerlendirmeyi hak eden bir alan olarak önümüzde durmaktadır. Bu bağlamda Toplum 5.0 vizyonuna

dair tartışmalar ve daha özelde konunun sosyal hizmet ile ilişkilenen ayağı, özgün araştırma ve proje konuları için son derece zengin bir içerik sunmaktadır. Dijital erişim ve kapsayıcılığı sağlayan, veri güvenliği ve etik protokoller içeren, geleneksel ve dijital müdahale yöntemlerinin entegrasyonun sağlandığı politika ve uygulama modeli önerilerinin geliştirilmesinin yanı sıra mesleki eğitimin teknolojik yenilikleri içeren (yapay zekâ, robot destekli müdahale gibi) dijital uygulamalarının yapılandırılması amacıyla çeşitli çalışmaların yürütülmesi mümkün olabilir. Ayrıca robot destekli müdahale yöntemlerinin denenmesi ve etkililiğinin ölçülmesi, risk gruplarına ilişkin büyük veri analizlerine dayalı araştırmalarla erken müdahale süreçlerinin yürütülmesi mümkün olabilir.

Öyle ki sadece sosyal hizmet adına değil, Keidanren (2017) tarafından şematize edilen (Bkz. Şekil 2) ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri için sunulan Toplum 5.0 teknoloji bileşenlerinin her biri (finans, sigorta, gayrimenkul, turizm, otomotiv, lojistik, veri koruma, şehir, altyapı, inşaat, eğitim, spor, ev, moda, enerji, satış, üretim, medya, eğlence, sağlık, bakım, tarım, çevre, gıda, hukuk, iş, sivil, hükümet ve biyo teknoloji) her bilim alanının kendi özelinde fikir üretebileceği geniş bir çalışma ağı sunmaktadır. Bu çalışmanın konuyla bağlantılı ileriki araştırma ve projelere ilham olabilmesi umulmaktadır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Çalışma derleme bir makale olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Çalışma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, H., & Çamur Duyan, G. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14 (1), 1-19.
- Acar, H., Çoban, İ. A., Polat, G. (2017). Sosyal Hizmetlerde Yanlış Uygulamalar, Etik İhlaller ve Sorunlara İlişkin Bir Araştırma. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Derneği.
- Aktan, E. (2018). Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. *Bilgi Yönetimi*, 1 (1), 1-22.
- Aktan, M. C., & Pak, M. D. (2020). Bir Güruh Hareketi Olarak Linçin Sosyal Medyada Yeniden Üretimi. 6. Uluslararası Sosyal Beşerî ve Eğitim Bilimleri Kongresi.
- Aminullah, E., Fizzanty, T., Nawawi, N., Suryanto, J., Pranata, N., Maulana, I., ... & Budiatri, A. P. (2022). Interactive Components of Digital MSMEs Ecosystem for Inclusive Digital Economy in Indonesia. *Journal of the Knowledge Economy*. 12, 1-31.

- Arduin, P., Negre, E., & Rosenthal-Sabroux, C. (2016). Knowledge and Decision for Smart Cities Initiatives: Cases of Paris and Nice. 2016 International Conference on Industrial Informatics and Computer Systems (CIICS).
- Arisoy, A. G. İ. (2005). Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-67.
- Arsebük, G. (1999). İnsanın Evrim Süreci ve En Eski Kültürler. *TÜBA-AR*, 2, 31-49.
- Artan, T., & Uzun, K. (2017). İklim Mültecileri Bağlamında Yeşil Sosyal Hizmet Üzerine Bir Tartışma. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(4), 171-184.
- Ayboğa, M. H., Görmüş, L. (2022). Endüstri 4.0 Türkiye’nin Durumu ve Yapılması Gerekenler. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17, 82-98.
- Aytan, O. A. (2021). Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçim Arasındaki İnsan-Mekân ilişkisinin Mukayesesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 979-1012.
- Baker, S., Warburton, J., Hodgkin, S., & Pascal, J. (2017). The New Informational Paradigm: Developing Practice-Led Approaches to The Use of Mobile ICT in Social Work. *The British Journal of Social Work*, 48(6), 1791-1809.
- Baydar, V., & Ersoy, A. F. (2017). Sosyal Hizmet ve Çevre: Ekososyal Yaklaşım. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 (2), 236-247.
- Bigerna, S., Micheli, S., & Polinori, P. (2023). “Advantages and Disadvantages of Industry 5.0 in the Twenty-First Century”. Rosak-Szyrocka, J., Żywiołek, J., Shahbaz, M. (Eds.). *Quality Management, Value Creation, and the Digital Economy*. (s. 1-24). Routledge.
- Chen, Z., & Chen, J. (2022). Decision-Making Model of Social Work Specialization Process Using Big Data Analysis and Chaos Cloud. *Wireless Communications and Mobile Computing*, March, 1-11.
- Conti, D., Di Nuovo, S., & Di Nuovo, A. (2021). A Brief Review of Robotics Technologies to Support Social Interventions for Older Users. *Human Centered Intel Systems (Conference paper)*, 221-232.
- Coşar, M. Çağlar, Arslan Ağ, G., Bilir, M., & Kara, G. (2024). Bilim ve Sanat Merkezine Devam Eden Öğrencilerin Sosyal Beceri Düzeyleri ile Dijital Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(2), 894-905.
- Çelik, G., & Polat, G. (2018). Karmaşıklık Kuramının Uygulamalı Bir Sosyal Bilim Olan Sosyal Hizmete Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1320-1338.
- Demir, K. A., Döven, G., & Sezen, B. (2019). Industry 5.0 and Human-Robot Co-working. *Procedia Computer Science*, 158, 688-695.
- Demirbilek, M. (2016). Çevre, Çevre Mültecileri ve Çevreci Sosyal Hizmet. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 905-914.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, (Temmuz), 211-231.
- Dominelli, L. (2018). Yeşil Sosyal Hizmet: Çevresel Krizlerden Çevresel Adalet. (Çev. Ed.: A. İçağasioğlu Çoban). Ankara: Nika Yayınları.
- Elenbaas, L., Rizzo, M. T., & Killen, M. (2020). A Developmental-Science Perspective on Social Inequality. *Current Directions in Psychological Science*, 29(6), 610-616.
- Favaretto, M., De Clercq, E., Schneble, C. O., & Elger, B. S. (2020). What Is Your Definition of Big Data? Researchers’ Understanding of The Phenomenon of The Decade. *PLoS ONE*, 15(2), e0228987.
- Fukuda, K. (2019). Science, Technology and Innovation Ecosystem Transformation Toward Society 5.0. *International Journal of Production Economics*. 220, 107460.

- Fukuyama, M. (2018); Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society. *Japan Economic Foundation*, 47-50.
- Flatebø S., Tran, V.N-N., Wang, C.E.A., & Bongo, L.A. (2024). Social Robots in Research on Social and Cognitive Development in Infants and Toddlers: A Scoping Review. *PLoS ONE* 19(5): e0303704.
- Gencer, T. E., & Aktan, M. C. (2021). Dijitalleşen Çağda ve Toplumda Değişen İhtiyaçlar ve Sorunlar: E-Sosyal Hizmet (Sosyal Hizmet 2.0) Gereksinimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1143-1175.
- GSB (Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı) (2023). "Genç Teknoloji Destek" Başvuruları Başladı. Erişim tarihi: 04.10.2024. <https://gsb.gov.tr/haber-detay.html/1284>.
- Gillingham, P., & Graham, T. (2016). Big Data in Social Welfare: The Development of a Critical Perspective on Social Work's Latest "Electronic Turn". *Australian Social Work*, 70 (2), 1-14.
- Güzel, B., & Buz, S. (2019). "Yeşil" Yoksulluk, Çevresel Adalet ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30 (3), 1052-1069.
- Hanley, J. (2021). Networks of Power and Counterpower in Social Work with Children and Families in England. *Critical Social Policy*, 42(3), 408-427.
- Hwang, J. (2013). Big Data, How to Balance Privacy and Social Values. *The Journal of Digital Policy and Management*, 11(11), 143-153.
- International Federation of Social Workers (IFSW). (2014). Global Definition of the Social Work Profession. Erişim tarihi: 28.07.2024. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>.
- İpek, E. (2023). Dijital Ekonomide Refah Hizmetleri. Erikli Selek, S. ve Develi A. (Ed.), *Dijitalleşme ve Sosyal Politika*. (ss. 1-38). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 273.
- Kaya, A. (2023). Endüstri 5.0: Türkiye ve Çin Karşılaştırması. *Uluslararası Ekonomi, Finans ve Ticaret Dergisi*, 1(1), 8-16.
- Kaya Örk, E., & Çömez Polat, F. (2022). Çevresel Adaletsizlik Mağduru Grupların İhtiyaçlarını Karşılamada Yeni Bir Model Önerisi: "Yeşil Sosyal Hizmet Birimleri Kurulması". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 975-990.
- Keidanren (Japan Business Federation). (2016). Toward Realization of the New Economy and Society. Reform of the Economy and Society by the Deepening of "Society 5.0", Keidanren, Tokyo. Erişim tarihi: 11.03.2024. https://www.keidanren.or.jp/en/policy/2016/029_outline.pdf.
- Keidanren (Japan Business Federation). (2017). Society 5.0 for SDGs. Erişim tarihi: 11.03.2024. <https://www.keidanren.or.jp/en/policy/csr/2017reference2.pdf>.
- Kottak, C. P. (2002). Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. (1. Baskı). Altuntek, S. N. vd. (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Kurt, İ., Özbaysal, T., & Altun, N. (2024). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Teknolojik İlerlemenin Değerlendirilmesi: Toplum 5.0. *Fiscaeconomia*, 8(1), 256-276.
- Lipovenko, M., Gostilovich, A. O., Gostilovich, S., Ivanov, K. A., & Liu, M. (2022). Patterns and Principles of the Development of Digital Ecosystems. *Nexo Revista Científica*, 35(1), 174-185.
- Malchenko, Y. A. (2020). From Digital Divide to Consumer Adoption of Smart City Solutions: A Systematic Literature Review and Bibliometric Analysis. *Vestnik of Saint Petersburg University. Management*, 19(3), 316-335.
- Mumba, J. (2024). World Social Work Day 2024: Background and History. Erişim tarihi: 20.03.2024. <https://www.ifsw.org/social-work-action/world-social-work-day/world-social-work-day-2024/>.
- Özateş Gelmez, Ö. S. (2022). Dijital Refah Devletlerinin İnsan Hakları ve Sosyal Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi: Sosyal Yardım ve Hizmetlerin Dijital Dönüşümünde Ortaya Çıkan Etik Meseleler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(57), 797-824.

- Peeters, J. (2011). The Place of Social Work in Sustainable Development: Towards Ecosocial Practice. *International Journal of Social Welfare*, 21(3), 287–298.
- Pink, S., Ferguson, H., & Kelly, L. (2021). Digital Social Work: Conceptualizing A Hybrid Anticipatory Practice. *Qualitative Social Work*, 21(2), 413-430.
- Potočan, V., Mulej, M., & Nedelko, Z. (2020). Society 5.0: Balancing of Industry 4.0, Economic Advancement and Social Problems. *Kybernetes*, 50(3), 794-811.
- Rasouli, S., Gupta, G., Nilsen, E. & Dautenhahn, K. (2022). Potential Applications of Social Robots in Robot-Assisted Interventions for Social Anxiety. *International Journal of Social Robotics*, 14, 1–32.
- Reamer, F. G. (2013). Social Work in A Digital Age: Ethical and Risk Management Challenges. *Social Work*, 58(2), 163-172.
- Reimeris, R. (2016). Theoretical Features of the Creative Society. *Creativity Studies*, 9(1), 15-24.
- Rojas, C. N., Peñafiel, G. A. A., Buitrago, D. F. L., & Romero, C. A. T. (2021). Society 5.0: A Japanese Concept for A Super Intelligent Society. *Sustainability*, 13(12), 6567.
- Romanelli, M. (2018). Towards Sustainable Ecosystems. *Systems Research and Behavioral Science*, 35(4), 417-426.
- Salik Ata, N. (2024). Türkiye'nin Endüstri 4.0'a Geçiş Sürecinin Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(51), 119-141.
- Saniuk, S., Grabowska, S., & Straka, M. (2022). Identification of Social and Economic Expectations: Contextual Reasons for the Transformation Process of Industry 4.0 into the Industry 5.0 Concept. *Sustainability*, 14(3), 1391.
- Shan, S., & Liu, Y. (2021). Blended Teaching Design of College Students' Mental Health Education Course Based on Artificial Intelligence Flipped Class. *Mathematical Problems in Engineering*, March, 1-10.
- Simpson, S., Richardson, L., Pietrabissa, G., Castelnovo, G., & Reid, C. (2021). Video Therapy and Therapeutic Alliance in the Age of COVID-19. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 28(2), 409–421.
- Smids, J., Nyholm, S., & Berkers, H. (2020). Robots in the Workplace: A Threat to-or Opportunity for- Meaningful Work? *Philosophy & Technology*, 33, 503-522.
- Triantafyllidis, A., Alexiadis, A., Votis, K., & Tzovaras, D. (2023). Social Robot Interventions for Child Healthcare: A Systematic Review of The Literature. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 3, 100108.
- Troisi, O., Visvizi, A., & Grimaldi, M. (2023). Rethinking Innovation Through Industry and Society 5.0 Paradigms: A Multileveled Approach for Management and Policy-Making. *European Journal of Innovation Management*, 27(9), 22-51.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). (2016). Yeni Sanayi Devrimi: Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası. Ankara: TÜBİTAK Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Daire Başkanlığı. Erişim tarihi: 05.03.2025. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/akilli_uretim_sistemleri_tyh_v27aralik2016.pdf.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurum. (TÜBİTAK). TÜBİTAK 2024-2025 Öncelikli Ar-Ge ve Yenilik Konuları. Erişim tarihi: 05.03.2025. <https://tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/tubitak-2024-2025-oncelikli-ar-ge-ve-yenilik-konulari>.
- United Nations (UN). (2015). The Sustainable Development Goals. Erişim tarihi: 11.03.2024. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
- Wijk, J. v., Zietsma, C., Dorado, S., Bakker, F. C., & Martí, I. (2018). Social Innovation: Integrating Micro, Meso, And Macro Level Insights from Institutional Theory. *Business & Society*, 58(5), 887-918.

Erikli Selek, S. (2025). Yaşlılara yönelik uzun süreli bakım hizmetlerinin durumu: OECD ülkelerine bakış. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 105-122.
 10.61861/spshcd.1694599

DERLEME | REVIEW

Başvuru: 07/05/2025

Kabul: 28/06/2025

YAŞLILARA YÖNELİK UZUN SÜRELİ BAKIM HİZMETLERİNİN DURUMU: OECD ÜLKELERİNE BAKIŞ

Status of Long-Term Care Services for The Elderly: A Look At OECD Countries

Süheyla ERİKLİ SELEK¹

¹ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
 suheylaerikli@aybu.edu.tr 0000-0002-5817-6469

ÖZ

Dünya genelinde özellikle son otuz yıldır doğurganlık oranlarının azalması ve yaşam süresinin uzaması toplam nüfus içinde yaşlı nüfusun artmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından 2023 yılında yayımlanan Dünya Sosyal Raporu'na göre, dünya genelinde 65 yaş ve üstü nüfus 761 milyon olup her on kişiden biri 65 yaş ve üzerindedir. 2050 yılına kadar bu sayının iki kattan fazla artacağı ve 2050 yılında 1,6 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir. 65 yaş ve üzeri her yüz kişi başına düşen beş uzun süreli bakım çalışanı oranının korunması için sektördeki işçi sayısının 2040 yılına kadar 13,5 milyon artması gerekmektedir (OECD, 2020). Bu çalışmanın temel amacı nüfusun yaşlanmasına paralel olarak her geçen yıl büyümesi beklenen uzun süreli yaşlı bakım hizmetlerinde çalışanların çalışma koşullarına dikkat çekmektir. Bu amaçla Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporlarından yararlanarak betimsel bir çerçevede ele alınmıştır. OECD genelinde uzun süreli bakım hizmetlerinde yarı zamanlı çalışma ve belirli süreli sözleşme ile çalışma yaygın olup ağırlık olarak göçmen kadınlar tarafından hizmet sağlanmaktadır. Dolayısıyla OECD genelinde bakım hizmetleri sağlamada toplumsal yapıdan kaynaklanan cinsiyet rollerinin önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. Ücretler ise ekonomi genelindeki ortalama ücretin beşte birinden daha düşüktür. Evde bakımın kurumsal bakıma göre daha az maliyetli olması, bakım alıcıların evlerinden ayrılmak istememeleri gibi faktörlere bağlı olarak evde bakım hizmetlerine olan talebin artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: OECD, uzun süreli bakım, yaşlı bakımı, çalışma koşulları

ABSTRACT

Changes in fertility rates and lifestyles worldwide, especially over the last three decades, have led to an aging population. According to the United Nations' World Social Report published in 2023, the global population aged 65 and over is 761 million, meaning one in ten people is over the age of 65. This number is expected to more than double by 2050, reaching 1.6 billion. To maintain the current rate of five long-term care workers

per 100 people aged 65 and over, the number of workers in the sector must increase by 13.5 million by 2040. The aim of this study is to examine the characteristics of individuals who benefit from long-term care services and those who work in these services, their working conditions, and the current policy practices of various countries. For this purpose, a descriptive study is presented using reports from the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and the World Health Organization (WHO). As a result of the study, throughout the OECD part-time work and working on fixed-term contracts are common in the sector, and services are mainly provided by immigrant women. Wages are less than one-fifth of the average wage across the economy. The demand for home care services tends to increase due to factors such as home care being less costly than institutional care and care recipients not wanting to leave their homes.

Keywords: OECD, long-term care, elderly care, working conditions

GİRİŞ

Doğumla başlayıp yaşam boyu devam eden bir süreç olan yaşlanma, bireyde biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Bireyin biyolojik sisteminde meydana gelen bu değişim ilerleyen yaşlarda bakım ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Yeme, giyinme, yıkanma gibi gündelik yaşam aktivitelerine uzun süre yardımcı olmayı ifade eden uzun süreli bakım hizmetlerine olan talep son yıllarda temelde dört nedene bağlı olarak artmaktadır. Bunlardan ilki nüfusun yaşlanması olgusudur; nüfusun yaşlanma hızı ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte demografik dönüşüm genel olarak bütün toplumlarda uzun süreli bakım hizmetine olan talebi arttırmaktadır. İkinci faktör toplumsal yapıda meydana gelen dönüşüm ile ilgilidir; bu dönüşüm geniş ailenin yerini çekirdek aileye bırakması ve kadınların işgücü piyasasına katılım oranlarındaki artışla açıklanabilir. Özellikle 80 yaş ve üzeri nüfus arttıkça uzun süreli bakıma olan talebin artmasına karşın nesiller arası birlikte yaşamanın azalması ailelere dayanan bakım modellerinin azalmasına ve bakım açığı sorunu-na yol açmaktadır (Kauppi vd, 2021: 508). Üçüncü faktör toplumların zenginleşmesine bağlı olarak bireylerin daha kaliteli ve daha duyarlı sosyal bakım sistemleri talep etmeleri ile ilgilidir; Özellikle üst sosyo-ekonomik gruplar içerisinde yer alan yaşlı bireyler hasta odaklı ve koordine edilmiş bakım hizmetleri sunabilen bakım sistemleri içerisinde hizmet almayı talep etmektedir. Son olarak teknolojik gelişmeler evde uzun süreli bakım hizmetlerine yönelik olanakları arttırmaktadır (OECD, 2011).

Birleşmiş Milletler tarafından 2023 yılında yayımlanan rapora göre dünya genelinde 2021’de 65 yaş ve üzeri nüfus 761 milyon olup her on kişiden biri 65 yaş ve üzeridir. 2050 yılına kadar bu sayının iki kattan fazla artacağı ve 2050 yılında 1,6 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu durumda dünya genelinde altı kişiden birinin bu yaş grubu içerisinde yer alacağı öngörülmektedir (UN, 2023). Bu durumda 65 yaş ve üzeri her yüz kişi başına düşen beş uzun süreli bakım çalışanı oranının korunması için sektördeki işçi sayısının 2040 yılına kadar 13,5 milyon artması gerekmektedir (OECD, 2020).

Bölgesel olarak incelendiğinde Avrupa ve Kuzey Amerika, Avustralya, Doğu ve Güneydoğu Asya’nın en yüksek yaşlı nüfusa sahip bölgeler olduğu görülmektedir. Söz konusu bölgelerde 65 yaş ve üzeri nüfus, nüfusun %10 ile %20 bandı arasını oluşturmaktadır. Kuzey Afrika, Batı Asya ve Sahra altı Afrika’nın ise yaşlı nüfus açısından henüz geçiş aşamasında olduğu; otuz yıl içinde en hızlı artış yaşanması gereken bölgeler olacağı belirtilmektedir.

Uzun süreli bakım hizmetlerinde çalışanların oranı ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin Norveç ve İsveç'te söz konusu hizmetlerde çalışanların oranı %4'ün üzerindeyken Yunanistan ve Litvanya'da %0,3'ün altındadır. Bu durum ailenin bakım hizmetlerini sağlamadaki rolü, ülkelerin bakım hizmetlerine ayırdıkları bütçeye bağlı olarak hastaneler, huzurevi ve bakımevi gibi kurumsal bakım kuruluşlarının hizmet kapsamı ile yakından ilgilidir (Lis ve Boulhol, 2023:50).

Diğer yandan informal bakımda temel yükü üstlenen kadınların iş gücüne katılım oranlarının artması ve neoliberal politikaların etkisiyle refah devleti politika uygulamalarının gerilemesi, yaşlı bakımı-na yönelik devletin sorumluluğu konusundaki tartışmaları daha görünür kılmaktadır. Bu nedenlere dayalı olarak günümüzde yaşlı bakımı güncel sosyal politika sorunu ve yeni bir sosyal risk olarak ön plana çıkmaktadır.¹

Bu çalışmada uzun süreli bakım hizmetleri konusu nüfusun yaşlanması ve ülkelerin bakım hizmetleri konusundaki yaklaşımları açısından incelenmektedir. Bu amaçla çalışma üç ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde bakım ve uzun süreli bakım kavramları açıklanmaktadır. İkinci bölümde refah devleti ile uzun süreli bakım hizmetleri ilişkisi incelenmektedir. Üçüncü bölümde dünya genelinde nüfusun yaşlanması sorununa yer verildikten sonra alt başlıklarda uzun süreli bakım çalışanlarının ve bakım alıcılarının durumu, bakım sektörünün çalışma koşulları ve ülkelerin bakım hizmetlerine ilişkin geliştirdikleri güncel yaklaşımlara değinilmektedir.

Literatür taraması yapıldığında yaşlı bakım çalışanlarının çalışma koşullarına odaklanan akademik yayınların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, söz konusu alan-yazındaki bu boşluğun doldurulmasına katkı sunmasının yanı sıra uzun süreli bakım çalışanlarının çalışma koşullarını OECD ülkeleri bağlamında karşılaştırmalı bir yaklaşımla inceleyerek, ülkelerin performanslarını nesnel bir perspektiften sunması nedeniyle özgün bir değere sahiptir. Çalışmada OECD ülkelerinin tercih edilmesinin temel nedeni Türkiye'nin OECD üyesi olması ve benzer sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip ülkeler ile karşılaştırma yapılmasına imkan sağlamasıdır. Bir diğer ifade ile Topluluğun bir parçası olan Türkiye'nin yaşlı bakım hizmetleri konusundaki durumunu tespit etmede OECD ülkeleri anlamlı bir referans grubunu oluşturmaktadır.

Bakım ve Uzun Süreli Bakım

Sosyal bakım kavramı, bireylere sosyal, psikolojik, duygusal ve fiziksel bakımın sağlanması ifade etmektedir. Bakım, ülkelerin siyasi tercihleri, kültürel inanç ve toplumsal normların cinsiyet üzerinde oluşturduğu etkiye bağlı olarak ücretli veya ücretsiz, sözleşmeye dayalı veya gönüllü olarak sağlanabileceği gibi mesleki veya ahlaki yükümlülük temelinde de verilebilmektedir (Knijn vd., 1997: 330).

1 Eski riskler sanayileşme ile ilgili olup yaşlılık, hastalık veya işsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan kazanç kaybını telafi etmeye yöneliktir (Huber ve Stephens, 2007). Yeni sosyal riskler ise sanayi sonrası toplumda, hizmet toplumuna geçiş ile düşük vasıflı çalışanların kitlesel işsizliği, kadınların işgücü piyasasına girişi ile "kadınlar aracılığıyla" çocuk ve yaşlı bakım sağlama rolünü üstlenen aile yapısında değişimin getirdiği riskler ile ilgilidir (Bonoli, 2007). Daha detaylı bilgi için bkz. Yang, J. (2014). Climate Change and Social Risk (December 2014), Development and Society , Vol. 43, No. 2, 269-296

Dünya Sağlık Örgütü, Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB)'nin tanımı- na göre bakıma muhtaç kişiler; fiziksel veya bilişsel kapasitelerinde yaşanan azalma nedeniyle belirli bir süre boyunca giyinme, yemek yemek yıkanma gibi günlük yaşamın temel faaliyetlerinde yardıma ihtiyaç duyan bireyleri ifade etmektedir (OECD, 2021: 14).

Uzun dönemli bakım (LTC), günlük yaşam aktivitelerini kendi başlarına gerçekleştiremeyen bireylerin ağırlarını hafifletmek ve sağlık durumlarındaki bozulmayı azaltmak ya da yönetmek amacıyla sağla- nan tıbbi, kişisel bakım ve destek hizmetlerini kapsar. Bu hizmetler; tıbbi bakım, rehabilitasyon ve palyatif bakımın yanı sıra ev işleri, alışveriş, ulaşım gibi günlük yaşam aktivitelerine yardım hizmetle- rini de içermektedir (Clegg, 2013: 1-2).

Kamu tarafından sağlanan uzun dönemli bakım; bakım kuruluşları ve evde bakım hizmetleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kamu bakım kuruluşları; huzurevleri, bakım evleri ve gündüz bakım evlerinden oluşmaktadır ve bireylerin kurum ortamına taşınarak hizmet almalarını gerektirmektedir. Evde bakım hizmetleri ise bireylerin kendi tanıdık çevrelerinde daha uzun süre kalmalarına ve daha fazla özgürlüğe sahip olmalarına olanak tanımaktadır. Evde bakım² yaşlılık, engellilik ya da kronik hastalık nedeniyle günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmede zorluk yaşayan bireylere sunulan bakım, sosyal ve sağlık destek hizmetlerinden oluşmaktadır. Bu ülkelerde evde bakım, bireylere ev ortamında sunulan uzun dönemli bakım hizmetlerini kapsamakta olup; giyinme, yıkanma gibi kişisel bakım aktivitelerini; temizlik, alışveriş gibi ev işleriyle ilgili destek hizmetlerini; tıbbi bakım, hemşire- lik gibi sağlık hizmetleri ile danışmanlık ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesine yönelik psikososyal destek hizmetlerini kapsamaktadır (OECD, 2023).

OECD'ye göre uzun süreli bakım alanında çalışanlar iki profesyonel gruptan oluşmaktadır. Bunlar kişisel bakım çalışanları ve hemşirelerdir. Kişisel bakım çalışanları; hemşire yardımcıları ve bakım asistanlarını içermekte ve bireylerin giyinme, yıkanma, hijyen standartlarının korunması (yatak çar- şaflarının yıkanması, değiştirilmesi vs.) taşıma, beslenme, alışveriş, yemek pişirme, servis gibi günlük yaşam aktivitelerine yardımcı olmak, bakım sağladıkları birey ile aileleri arasında iletişim kurmak ve sağlık takibinin gerçekleştirilmesini içermektedir. Hemşireler ise ilaç kullanımı da dahil olmak üzere sağlık hizmeti sunumu, sağlık takibinin yapılması, bakım koordinasyonu ve ailelerle iletişim kurulması görevlerini yerine getirmektedir. Çoğu OECD ülkesinde hemşireler, sağlık ve sosyal bakım hizmetle- rinin koordinasyonunda kilit bir rol üstlenmektedir. Evde bakım hizmeti sağlayanlar ile kurum bakı- mında çalışanlar karşılaştırıldığında; evde bakım daha fazla bağımsızlık ve esneklik, bakım alıcılarıyla daha yakın ilişkiler, daha fazla görev çeşitliliği ve daha sessiz ve daha kişisel bir ortam sağlayabilirken yatılı bakım, daha sistematik bir çalışma düzeni, ekip çalışması ve meslektaşlarla etkileşim fırsatı sağ- lamaktadır (Lis ve Boulhol, 2023: 14).

2 Dünya Sağlık Örgütü'ne (2002) göre evde bakım hizmetleri, hasta bireylere ev ortamında sunulan fiziksel, psikosos- yal ve palyatif faaliyetler de dahil olmak üzere her türlü bakım hizmetlerini kapsamaktadır. Evde bakım hizmetleri aynı zamanda yaşlıların günlük yaşam kalitelerini korumak amacıyla sunulan sosyal fiziksel ve psikolojik destek hiz- metlerini de içermektedir (ASPB, 2018: 109).

Dünya genelinde bakım sektöründe ağırlıklı olarak kadınlar ve göçmenler istihdam edilmektedir. Bakım hizmetlerinde kadınların ağırlıklı olarak yer alması sanayileşme süreci ile birlikte ortaya çıkan iş bölümünün bir sonucudur. Bu süreçte toplumsal yapıdan kaynaklı cinsiyet rollerinin netleştiği ve kadının yeme, temizlik, ütü gibi günlük bakım işlerini yürüttüğü, ev içerisinde çocuklara, engelliye ve yaşlı bireylere yönelik “ücretsiz” bakım hizmeti vererek refah sağlayıcı konumunda bulunduğu bilinmektedir (Moreno, 2001: 376). Ayrıca çocuklukta öğrenilen davranış kalıpları ve süregelen toplumsal yapıların oluşturduğu cinsiyet önyargıları, kadınların bakım işine daha “uygun” olarak görülmesine neden olmaktadır (Tavernier, Reilly ve Boulhol, 2023: 89).

Göçmen işçiler pek çok ülkede sağlık ve sosyal bakım iş gücünün önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bakım işinde göçmenlerin yoğunlukta olması kamu tarafından sağlanan bakım hizmetlerinin kısıtlı olması ile yakından ilgili (Bettio, Simonazzi ve Villa, 2006: 278) olmakla birlikte işin içeriği ile de ilgilidir. Söz konusu işlerin ücretlerinin görece düşük, çalışma saatlerinin uzun ve toplumda düşük prestijli bir konumda olması yerli çalışanlar açısından tercih edilmemesine yol açmaktadır. Piore’nin (1979: 17-19) ikili iş gücü piyasası teorisinde vurguladığı gibi ikincil işgücü piyasasında yer alan bakım işleri; kayıt dışı ve güvencesiz istihdamın yaygın olduğu ve dikey yönlü kariyer fırsatlarının sınırlı olduğu bir yapıya sahiptir. Göçmen işçiler kendi ülkelerindeki işlerden daha iyi ücret almaları nedeniyle bu işlerde çalışmayı tercih etseler de yerel işçiler ile aralarında önemli oranda ücret farkının olduğunu belirtmek mümkündür (Massey vd, 1993: 442).

Modern sağlık sisteminin bir bileşeninin oluşturan ev temelli bakım hizmetlerine olan talep, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde kurumsal bakım hizmetlerinin yüksek maliyetli olması nedeniyle artmaktadır. Söz konusu hizmetlere olan talep aynı zamanda “kendi evinde yaşlanmaya” ilişkin kültürel tercihin de etkisiyle artmaktadır. Bu nedenle bakım hizmetleri alanında çalışan göçmen kadınların istihdam edildikleri ülkede refah açığını kapatmada önemli bir araç olduğu belirtmek mümkündür. Kadınların özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev işlerinde çalışmak amacıyla göç etme eğilimini tanımlamak amacıyla Hochschild (2000) tarafından küresel bakım zinciri kavramı geliştirilmiştir. Söz konusu kadınların çocuklarına veya bakmakla yükümlü oldukları kişilere genellikle kendi ülkelerindeki kadınlar bakım vermekte, göçmen kadınlar kazandıkları parayı ailelerine göndererek aile ekonomisine destek sağlamaktadır. Dolayısıyla göçmen işçilerin göç ettikleri ülkelerde bıraktıkları bakım ihtiyacı yine bir kadın tarafından doldurulduğu için küresel düzeyde bakım emek zinciri oluşmaktadır (Kessler vd, 2020: 5).

Refah Devleti ve Uzun Süreli Bakım İlişkisi

Devlet gerek politika oluşturma süreci ile gerekse hizmet sunumu ve finansal destek sağlama aracılığıyla ülkede uzun süreli bakım hizmetlerinin ana yapısını belirlemektedir. İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, Almanya gibi pek çok devlet ekonomide ve demografik yapıda meydana gelen tahribatı onarma ve sosyal sorunları çözme konusunda aktif görev üstlenerek vatandaşlarına sosyal ve ekonomik koruma sağlayan “refah devlet” modelini benimsemişlerdir. Refah devleti, genellikle sağlık, eğitim, işsizlik sigortası, emeklilik maaşları, sosyal yardımlar ve hizmetler gibi pek çok hizmeti kapsamakla birlikte temel amacı vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşam standartlarını yükseltmektir. Ancak ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomi politikaları

söz konusu hizmetlerin ve desteğin içeriğinde farklılıklara yol açmaktadır. Bu anlamda ülkeler yaşlı bakım hizmetleri konusunda genellikle Esping-Andersen (1990) tarafından oluşturulan Üçlü Refah tipolojisinden yararlanılarak kategorize edilmektedir. Bu süreçte bakımın “devlet, piyasa, özel sektör veya aile kurumu tarafından sağlanması” oluşturulan kategorilerin ana noktasını oluşturmaktadır. Örneğin Hooren (2012), ülkeleri bakım hizmetlerinde göçmen rolünü incelemek amacıyla Andersen tarafından oluşturulan Refah rejimleri tipolojisinden yararlanarak üç kategoride incelemiştir. Buna göre Liberal rejimde bakım hizmetlerinin bireyler tarafından piyasadan satın alındığını, devletin evrensel erişimi garanti etmediği ve bu durumun bakım ekonomisinin özel kuruluşlara devredilmesine yol açtığı vurgulanmaktadır. İkinci tipolojiyi oluşturan Sosyal Demokrat rejimde Liberal bakım rejimlerinin aksine, bakım hizmetlerine erişimin evrensel olduğu, dolayısıyla gelir veya aile koşullarından bağımsız olarak ihtiyacı olan herkese bakımın sağlandığı bir yapı ortaya çıkmaktadır. Üçüncü ideal bakım rejimi “Aile” olarak kategorize edilmiştir. Burada aile üyelerinin bakmakla yükümlü oldukları ve ailenin bakım sağlayamadığı durumda kamu sektörünün bakım sağladığı bir yapı mevcuttur. Kamu sektörünün devreye girmesi için güçlü varlık testleri ve ihtiyaç testleri uygulanmaktadır. Hooren İtalya, İngiltere ve Hollanda’da özelinde gerçekleştirdiği çalışma sonucunda sosyal bakım politikalarının ve devletin sosyal bakım sektörünü düzenleme şeklinin göçmen bakımı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Kamu hizmetlerinin mevcudiyetinin özel (göçmen) bakım hizmetlerine olan talebi ortadan kaldırdığı, büyük kamu yatırımlarının bakım sektörünü yerli çalışanlar için çekici kıldığı ve bakım sağlayıcıların yabancı işgücüne bağımlılığını azalttığı tespit ettiği sonuçlar arasında yer almaktadır (Hooren, 2012: 145).

Literatürde yaşlı kişilere yönelik uzun süreli bakım politikalarının aileselleştirme ve aile-dışlaştırma kavramları üzerinden de analiz edildiği görülmektedir³ (Lister, 1994; Pavolini vd., 2008; Saraceno vd., 2010).

Örneğin Saraceno ve Keck literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak (Korpi, 2000; Leitner, 2003; Leitner vd., 2007; Saraceno, 2010) bakım hizmetlerinde ailenin rolünü AB-27 ülkesi için üç model üzerinden kurgulamıştır. Çalışmada yaşlılara yönelik politikaların farklı içeriklere/uygulamalara sahip olduğu ve bu nedenle kategorize etmenin zorluğundan bahsedilmekle birlikte genel olarak yaşlı bakım ihtiyaçlarının çocuk bakımına göre daha az kamusal bir sorumluluk olarak görüldüğü ve aile sorumluluğunda değerlendirildiği belirtilmektedir (Saraceno ve Keck, 2010: 693). ABD özelinde yapılan bir başka çalışmada benzer bir sonuca ulaşılmış; çocuklar tarafından sağlanan bakım hizmetinin kamu tarafından sağlanan evde sağlık hizmeti, huzurevi veya hastanede bakım hizmetlerinin alternatifi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Houtven ve Norton, 2004: 1170).

Türkiye Leibfried (1993) ve Ferrera (1996) tarafından geliştirilen Güney Avrupa refah rejimi kategorisinde yer almaktadır. İspanya, Portekiz ve Yunanistan’ın da dahil edildiği bu rejimde sosyal koruma sisteminde ailenin başat bir role sahip olduğu özellikle yaşlı ve çocuk bakımının aile üyesi kadınlar

3 Aile içi bakım hizmetleri (informel) ile kurumsal bakım hizmetlerine (formal) olan talep üzerindeki etkisine ilişkin geniş bir literatür bulunmaktadır. Bkz. Langa ve diğ., 1991; Liu ve diğ.; Spillman ve Pezzin, 2000; Kemper, 1992; Christianson, 1990; Bonsang, 2008.

tarafından sağlandığı bir yapı mevcuttur. Bireylerin ailedeki yaşlıların bakım ihtiyacını karşılaması kültürel norm, ahlaki bir sorumluluk çerçevesinde görülmekle birlikte yaşlı aile büyükleri açısından çocuklar adeta “sosyal sigorta” olarak değerlendirilmektedir. Yaşlı bakımında aile ve kadının sorumluluğuna ilişkin algının devam ettiği günümüzde yapılan alan araştırmalarında da belirlenmiştir (Çömze Polat vd., 2021; Altunay, 2020).

1980’li yıllardan itibaren yeni üretim ve tüketim alanları bulma ihtiyacına bağlı olarak ekonomik liberalizasyon, serbest piyasa mekanizmalarının güçlendirilmesi, devlet müdahalesinin azaltılması ve özelleştirme gibi ilkelerin benimsendiği neoliberal politika uygulamaları hayata geçirilmiştir. Söz konusu politikalar kamu bütçesinden sosyal yardım ve sosyal hizmetlere ayrılan payın azaltılmasını amaçladığı için geleneksel refah devleti yapısının aşınmasına neden olmuş; sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler alanında devletin rolü azalmıştır (Koray, 2003; Şenkal, 2005). Refah devletinin yeniden yapılandığı bu dönemde hemen her ülkede iki etken ön plana çıkmaktadır. Bunlar; bireyin refahının işgücü piyasasına bir diğer ifade ile çalışmasına bağlanması bir diğer etken ise refah hizmetlerinde piyasa, gönüllü kuruluşlar ve aile gibi kamu dışı aktörlerden daha fazla yararlanılmasıdır (Gökbayrak, 2009: 58).

Devletin rolünün azalması ailelerin, piyasanın ve gönüllü kuruluşların yaşlı bakım konusundaki sorumluluğun artması ile sonuçlanmıştır. Neoliberal politikalar ve refah devleti uygulamalarının kısıtlanması bakım rejimleri arasındaki farklılığın bulanıklaşmasına ve ailenin ve göçmen emeğin bakım hizmetleri üzerindeki öneminin artmasına yol açtığını ifade etmek mümkündür. Örneğin Hellgren (2015: 235) refah rejimleri ve işgücü piyasası özellikleri açısından birbirinden farklılık arz eden İspanya ve İsveç ülkeleri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada göçmen bakım işçileri açısından iki ülke arasında benzer bir sonuç elde etmiş; göçmen bakım çalışanlarının “göçmen prekaryanın” önemli ve büyüyen bir bileşeni olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan yaşlı nüfus artışının özellikle sağlık hizmeti, uzun süreli bakım vb. kurumsal bakım hizmeti veren sosyal politika uygulamalarının cömert olduğu ülkelerde mali krize neden olacağı ve “refah devletinin sürdürülebilirliği” konusunda bir risk oluşturduğu tartışılmaktadır. Bu amaçla pek çok Avrupa ülkesinde emeklilik yaşının 65’e çıkarıldığı, sosyal güvenlik prim oranlarının yükseltildiği, sosyal yardımlardan yararlanmak için yaş eşiğinin arttırıldığı ve işgücü piyasasına katılımı arttırmaya yönelik girişimlerde bulunulduğu görülmektedir (Meier ve Werding, 2010: 671).

Nüfusun Yaşlanması

Doğurganlık oranlarının azalması ve yaşam sürelerinin uzaması özellikle son yetmiş yılda dünya genelinde yaşlı nüfusun artmasına neden olmuştur. Bu süreçte OECD ülkelerinde 65 yaş ve üzeri nüfusun nüfus içerisindeki payı ortalama olarak iki katına çıkmış; 1960’ta söz konusu oran %9’dan az iken 2021’de %18’e yükselmiştir. Önümüzdeki yıllarda artışın devam etmesi ve 2050’ye kadar %27’ye çıkması öngörülmektedir. Özellikle Kore, Japonya, İtalya, Yunanistan ve Portekiz’de yaşlı nüfus oranında büyük bir artış beklenmekte olup 2050 yılına kadar toplam nüfusun üçte birinden fazlasının 65 yaş ve üzeri olacağı tahmin edilmektedir. İsrail, Meksika, Avustralya ve Kolombiya’da ise görece çok daha düşük oranlarda bir artış beklenmekte; 2050 yılında her beş kişiden birinin 65 yaş ve üzeri nüfus içerisinde yer alacağı öngörülmektedir (OECD, Health at a Glance, 2023). Bu durumun nedeni bu ülkelerin doğurganlık oranlarının yüksek olması ve göç alması ile açıklanabilir.

Tablo 1. 2021 ve 2050 Yıllarında 65 ve 80 Yaş Üzeri Nüfusun Değişimi

	65 Yaş ve Üzeri		80 Yaş ve Üzeri	
	2021	2050	2021	2050
İsrail	12,2	15,0	1,1	3,3
Endonezya	7,0	15,4	1,6	4,5
Meksika	7,9	16,8	2,8	4,6
Avustralya	16,9	19,1	1,8	5,2
Türkiye	9,5	20,1	1,9	6,3
Brezilya	10,2	21,9	4,2	6,5
İzlanda	14,6	22,0	3,4	7,4
Amerika Birleşik Devletleri	16,8	22,0	3,5	8,1
Yeni Zelanda	16,0	23,3	3,7	8,2
Kanada	18,5	23,6	4,6	8,6
İsveç	20,0	23,7	4,3	8,7
Danimarka	20,1	24,6	3,8	8,7
İrlanda	14,7	24,8	3,9	9,0
Hollanda	19,7	24,8	2,9	9,0
Şili	12,5	25,1	3,5	9,0
Birleşik Krallık	18,8	25,1	5,2	9,0
İsviçre	18,7	25,5	5,1	9,4
Norveç	17,9	26,3	4,4	9,8
OECD 38	18,0	26,7	4,8	9,8
Fransa	21,4	27,4	4,8	9,8
Avusturya	19,2	27,7	5,9	10,0
Macaristan	20,4	27,8	5,6	10,2
Almanya	22,0	28,1	4,8	10,2
Finlandiya	22,7	28,4	2,3	10,3
Çin	12,6	30,1	5,7	10,7
Polonya	18,8	30,4	5,6	11,2
Romanya	19,4	30,7	6,1	11,2
Slovenya	20,7	30,8	5,5	11,2
İspanya	19,8	30,8	6,0	11,5
Bulgaristan	21,9	30,8	5,7	11,7
Litvanya	19,9	31,6	5,9	12,3
Portekiz	22,3	33,7	6,6	12,8
Yunanistan	22,8	33,8	7,3	13,1
İtalya	23,6	34,9	7,6	14,2
Japonya	28,9	37,7	9,5	15,8
Kore	16,6	40,1	3,9	16,5

Kaynak: OECD Health Statistics 2023, OECD Historical Population Data and Projections (1950-2060), <https://stat.link/ctk9vs>

OECD genelinde 80 yaş ve üzeri nüfusun payının Tablo 1’de incelendiği üzere 2021 ile 2050 yılları arasında ortalama olarak iki katına çıkması beklenmektedir. 2050 yılına kadar Kore, Japonya, İtalya,

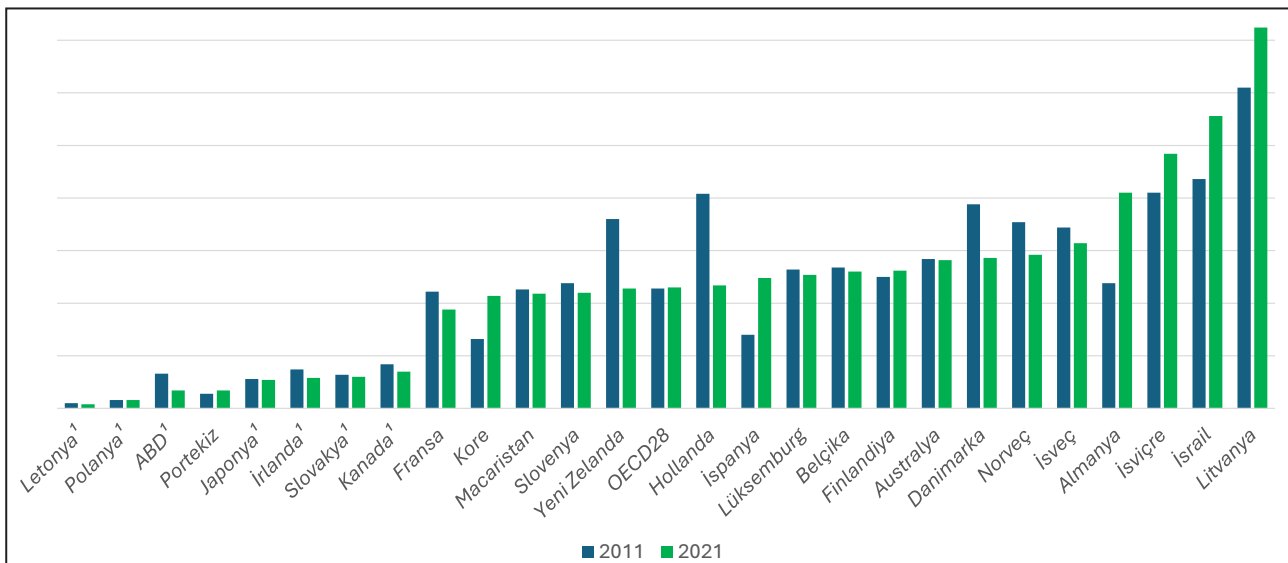
Yunanistan ve Portekiz’de sekiz kişiden birinin 80 yaş ve üzeri olabileceği öngörülmektedir. Önümüzdeki yıllarda OECD üye ülkeler arasında nüfus yaşlanmasının en hızlı Kore’de yaşanacağı ve 80 yaş ve üzeri nüfusun payının neredeyse beş kat artacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’de ise OECD ortalamasından daha yüksek oranlarda nüfusun yaşlanacağı öngörülmekte; 2021’de her on kişiden biri 65 yaş ve üzeri iken 2050 yılında her beş kişiden birinin söz konusu yaş grubunda olacağı hesaplanmıştır.

Yaşlı nüfusun artışına bağlı olarak bakım ihtiyacının artacağını ön görmek mümkündür. En güncel veriyi oluşturan 2016’da, OECD-28 ülkesinde 65 yaş ve üzeri her yüz kişiye ortalama beş uzun süreli bakım çalışanı düşmektedir. Fransa, İtalya, Portekiz ve Yunanistan gibi bazı Güney Avrupa ve Orta Avrupa ülkelerinde (Slovak Cumhuriyeti, Polonya) sayılar çok daha düşüktür. En yüksek sayılar Norveç, İsveç ve İsrail’e ait olup her yüz kişi başına ondan fazla bakım çalışanı düşmektedir. 80 yaş üstü nüfus oranının 2015 ile 2050 yılları arasında iki kattan fazla artması beklenen İtalya, İspanya, Portekiz ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde bakıcıların yaşlılara olan mevcut oranını korumak için uzun süreli bakım çalışanı sayısı iki katından fazla artmalıdır. Bulgaristan ve Japonya’da %10’luk bir artış yeterli iken Kore ve Kıbrıs’ta %100’den fazla artış olması gerekmektedir (OECD, 2020).

UZUN SÜRELİ BAKIM HİZMETİ ALANLARIN GÜNCEL DURUMU

2021 yılında Litvanya, İsrail, İsviçre ve Almanya’da 65 yaş ve üzeri her beş kişiden biri uzun süreli bakım hizmeti alırken, söz konusu hizmeti en az alan ülke vatandaşları Kanada, Slovak Cumhuriyeti, İrlanda, Japonya, Portekiz, Amerika Birleşik Devletleri, Polonya ve Letonya olmuştur. Bu ülkelerde 65 yaş ve üzeri nüfusun %4’ünden azı uzun süreli bakım hizmeti almıştır. Grafik 1’de görüldüğü üzere incelenen yıllarda Almanya, İsviçre, İsrail ve Litvanya’da bakım alanların oranında büyük artışlar yaşanırken Norveç ve Danimarka’da %3’e yakın bir azalış yaşanmıştır. Norveç, Danimarka ve Yeni Zelanda’da azalış yaşanması sağlık teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin yaşlı bireylerin bağımsız yaşamalarına olanak tanınması ile ilgili olabilir.

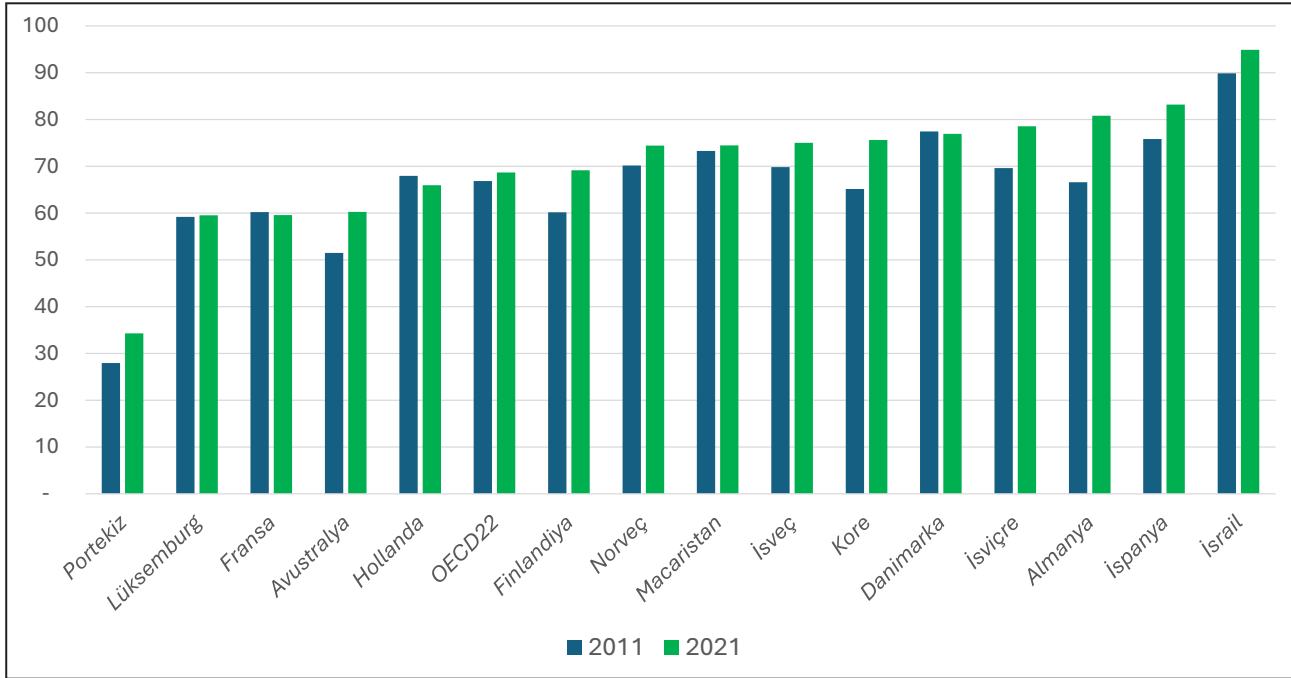
Grafik 1. 65 Yaş ve Üzeri Nüfusun Uzun Süreli Bakım Alma Oranı (%), 2011-2021

Kaynak: OECD Health Statistics 2023 istatistiklerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Evde bakımın kurumsal bakıma göre daha uygun maliyetli olması ve kültürel normlara bağlı olarak hizmet alıcıların taleplerinin etkisiyle ülkelerin kurum bazlı bakım hizmetlerinden ziyade evde bakım hizmetlerine yöneldiğini ifade etmek mümkündür. Örneğin Liversage (2023) Danimarka’da yaşayan Türk göçmen aileler ile yaptığı araştırma sonucunda gerek yaşlı bireylerin gerekse çocuklarının “aile bakımının” en iyi bakım şekline sahip olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. Danimarka’da bakım hizmetlerinde cömert sayılan uygulamalara yer verilmesine rağmen göçmenler tarafından sağlanan evde bakım hizmetleri daha çok talep görmektedir (Lis ve Boulhol, 2023). TÜİK’in 2024 yılında yayınlamış olduğu Türkiye Yaşlı Profili Araştırmasında da benzer bir sonuç çıkmış, 65 yaş ve üstü bireylerin yarıdan fazlasının (%51,9) evinde bakım hizmeti veya gündüzlü bakım hizmeti olarak yaşamaına devam etmek istediği belirlenmiştir. Dolayısıyla günümüzde yaşlıların bakım hizmetlerine olan talebin önemli oranda olduğunu belirtmek mümkündür.

Grafik 2. 65 Yaş ve Üzeri Nüfusun Evde Uzun Süreli Bakım Alma Oranı (%), 2011-2021

Kaynak: OECD Health Statistics 2023 istatistiklerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

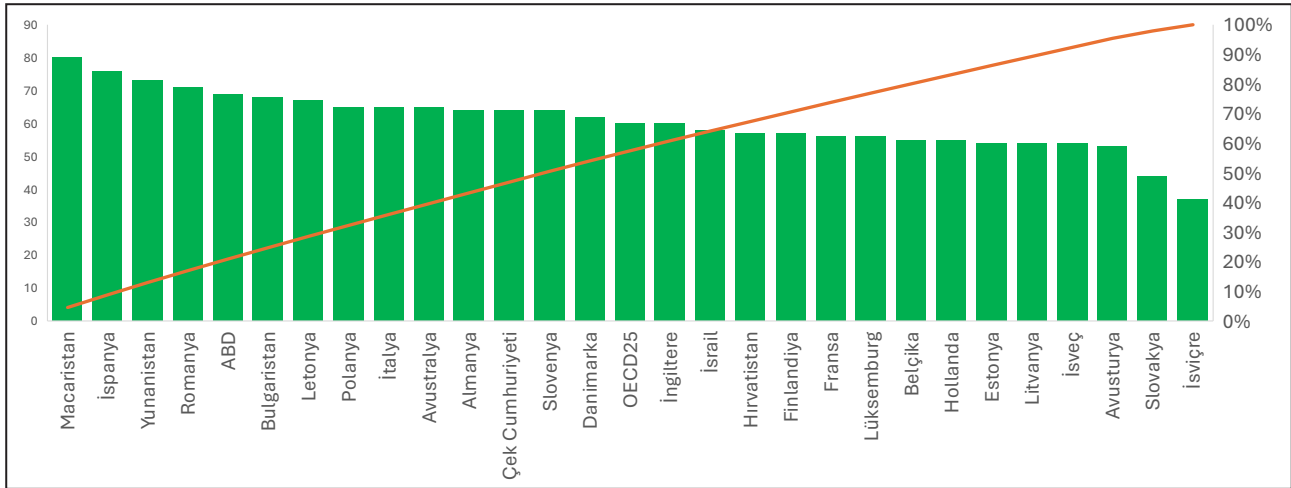
OECD genelinde 2021 yılı itibarıyla evde bakım alan 65 yaş ve üzeri uzun süreli bakım alıcıların oranının %60'ın üzerinde olduğu, Almanya, İspanya ve İsrail'de ise %80'in üzerine çıktığı görülmektedir. Evde bakım alanların en düşük olduğu ülke ise Portekiz olup bu oran %34'tür. Özellikle yaşlı nüfusun fazla olduğu Avustralya, İsviçre, Finlandiya, Güney Kore ve Almanya'da evde bakıma ilişkin 2011-2021 yılları arasında %10'luk büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. Söz konusu ülkelerde çeşitli teşvikler ve finansal yardımların evde bakım hizmetlerinin daha yaygın hale gelmesine katkıda bulunduğunu belirtmek mümkündür.

Uzun Süreli Bakım Hizmetinde Çalışanlarının Güncel Durumu

OECD genelinde uzun süreli bakım hizmetlerinde çalışanlar toplam istihdamın %1,9'unu oluşturmaktadır. Norveç ve İsveç'te bu oran %4'ün üzerindeyken Yunanistan ve Litvanya'da %0,3'ün altındadır. Ülkeler arasındaki farklılık ailenin bakım hizmetlerini sağlamadaki rolü ve hastaneler veya kurumsal bakım kuruluşlarının (huzurevi vb.) hizmetinin kapsamından kaynaklanabilmektedir. OECD'de bakım hizmetlerinde çalışanların %78'i kişisel bakım hizmetlisi iken %22'si hemşirelerden oluşmaktadır. Uzun süreli bakım hizmeti sağlayıcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde en fazla düşük eğitime sahip çalışanı olan ülkenin %80'den fazla oranla Türkiye olduğu görülmektedir. Bu durum ülkelerin kişisel bakım çalışanlarından lisans veya sertifika şartı gibi asgari yeterlilik talep edip etmemeleri ile yakından ilgilidir (Lis ve Boulhol, 2023).

Dünya genelinde kurumsal olmayan bakıcıların uzun süreli bakıma ihtiyaç duyan kişiler için temel bakım sağlayan bileşeni oluşturduğunu belirtmek mümkündür. Genellikle kültürel ve ahlaki normlar ve sorumluluk gereği aile üyeleri, arkadaşlar veya tanıdıklar tarafından sağlanan ve ücretli olmayan bu bakım şekline ilişkin veri olmaması nedeniyle söz konusu grubun büyüklüğünü tespit etmek zor olsa da akademik çalışmalarda bu durum açıkça ortaya koyulmaktadır. Örneğin Rocard ve Nozal (2022) tarafından 33 OECD ülkesinde yapılan araştırmada yaşlıların yaklaşık yarısından fazlasının kurumsal olmayan bakım aldıkları belirlenmiştir. Bu oran Avusturya ve Belçika'da %20'nin üzerinde iken Slovak Cumhuriyeti ve Letonya'da %10'dan daha düşüktür (OECD, 2022).

Grafik 3. 50 Yaş ve Üzeri Nüfusta Kayıt Dışı Bakım Günlük Bakım Sağlayan Kadın Oranı, %

Kaynak: OECD Health Statistics 2023 istatistiklerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bakım sağlamada hemen her ülkede kadınların ağırlıkta olduğunu belirtmek mümkündür. OECD'nin 2019 yılı verilerine göre 50 yaş ve üzeri nüfusta kayıt dışı bakım sağlayan kadın oranının OECD geneli ortalaması %60 iken en düşük olduğu ülke İsviçre'de olup söz konusu oran %37'dir. Macaristan %80 ile en yüksek orana sahip ülke konumundadır. Özellikle Güney Avrupa refah rejimlerine dahil edilen Yunanistan ve İspanya örneklerinde görüldüğü üzere bakım sağlayıcıların %70'inden fazlası kadındır (OECD Health Statistics 2023).

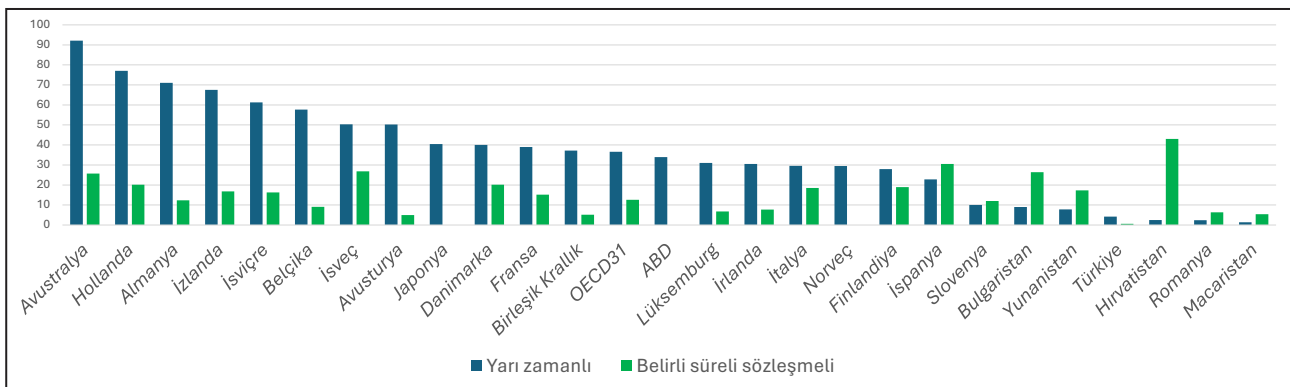
Göçmen işçiler uzun süreli bakım sektöründe diğer sektörlerle göre daha büyük bir oranı temsil etmektedir. 2021 yılında OECD’de ortalama olarak göçmen istihdamı genel istihdamın %20’sini oluştururken uzun süreli bakım çalışanlarının %26’sını oluşturmaktadır. İsrail’de uzun süreli bakım çalışanlarının %70’inden fazlası yabancı doğumludur ve Lüksemburg, İsveç ve İsviçre’de ise bu oran yaklaşık %40’tır. En düşük orana sahip Çek Cumhuriyeti’nde ise bu pay %3’ün altındadır (Tavernier vd., 2023). Dolayısıyla pek çok ülkede kadın göçmen emeği bakım ekonomisinin önemli bir belirleyicisi konumundadır.

Uzun Süreli Bakım Hizmetlerinde Çalışanların Çalışma Koşulları

Uzun süreli bakım sektöründe standart dışı istihdamın yaygın olduğu görülmektedir. Söz konusu sektörde yarı zamanlı ve belirli süreli sözleşme ile çalışma adeta bir norm halini almıştır. Bu sektörde yarı zamanlı çalışma ekonominin diğer sektörleri ile kıyaslandığında iki kat fazla olup OECD geneline göre Grafik 4’te görüldüğü üzere yaklaşık %40’a ulaşmıştır (OECD, 2020). İzlanda, Almanya, Hollanda ve Avustralya’da uzun süreli iş gücünün neredeyse %70’i yarı zamanlı olarak istihdam edilmektedir.

OECD genelinde sağlık ve bakım çalışanları arasında yarı zamanlı çalışma cinsiyet açısından incelendiğinde kadınların erkeklerden iki kat fazla oranda yer aldığı görülmektedir. Yarı zamanlı çalışmada cinsiyetler arası farklılığın en yüksek olduğu ülke Hollanda, İsviçre ve Avusturya olup kadın işçilerin %50’sinden fazlası yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. Erkeklerde ise bu oran %25 civarında seyretmektedir. Cinsiyetler arası farklılığın en az olduğu ülke ise Türkiye’dir. Her iki cinsiyette de yarı zamanlı çalışma %5 düzeyindedir (Tavernier vd, 2023).

Grafik 4. Yarı Zamanlı ve Belirli Süreli Sözleşmelerle Çalışan Uzun Süreli Bakım Çalışanların Oranı (%), 2021

Kaynak: OECD Health Statistics 2023 istatistiklerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Uzun süreli bakım çalışanları arasında her sekiz kişiden biri belirli süreli sözleşme esasına göre çalışmaktadır. Özellikle Avustralya, İspanya ve İsveç’te uzun süreli bakım sektöründe yer alan işgücünün dörtte birinden fazlasının belirli süreli sözleşmelerle çalıştığı görülmektedir. Avusturya, Baltık ülkeleri, İrlanda ve Türkiye’de ise söz konusu oran %5’ten daha azdır.

Tablo 2. Bakım Hizmetlerinde Cinsiyetler arası Ücret Farkı, %, 2022.

		Sağlık ve Bakım Sektörü	Diğer sektörler
Profesyonel		23.1	17.4
Teknik		6.8	14.7
Yarı/düşük vasıflı		8.2	13.2
Profesyonel bakım	OECD-28	23.1	
	Şili	45.0	
	Litvanya	43.0	
	Türkiye	26.0	
	İtalya	12.0	
	İsviçre	5.0	
	Kanada	1.0	
Teknik Bakım	OECD-28	6.8	
	Şili	17.0	
	İsviçre	13.0	
	Türkiye	18.0	
	Kosta Rika	-10	
	Fransa	-8	
	Slovenya	-3	
Yarı/düşük vasıflı	OECD-27	8.2	
	Türkiye	42.0	
	Kolombiya	28.0	
	Avustralya	12.0	
	Macaristan	3	
	İsveç ve Norveç	-2	
	Belçika	-3	

Kaynak: Oranlar yaklaşık değerleri ifade etmekte olup en yüksek ve en düşük orana sahip ülkeler yazar tarafından oluşturulmuştur. WHO/ILO, 2022: 45-49.

Kadınların büyük bir paya sahip olduğu uzun süreli bakım sektöründe ücretler ekonomi genelindeki ortalama ücretten ortalama %20 daha düşüktür (OECD, 2023). Sektörün kendi içerisinde de önemli oranda ücret farklılıkları bulunmaktadır. Kişisel bakım hizmetlerinde çalışanlar ekonominin genelindeki ortalama saatlik ücretin yaklaşık %70'ini kazanmakta iken uzun süreli bakım çalışanlarının aynı sektörde çalışan hemşirelerden %15 daha az kazandığı belirlenmiştir (Lis ve Boulhol, 2023). Diğer yandan hemşireler ve hasta bakıcıların ortalama saatlik ücreti 9 Euro iken hastane sektöründe çalışanlarda saatlik ücret 14 Euro'dur (OECD, 2020). Dolayısıyla en düşük gelire sahip grubun evde bakım hizmeti sağlayan ve kişisel bakım işlerinde çalışanlardan oluştuğunu belirtmek mümkündür.

Sağlık ve bakım sektöründe cinsiyetler arasındaki ücret farkının incelendiği Tablo 2'de görüldüğü üzere özellikle sağlık ve bakım sektöründe profesyonel olarak çalışanlar arasındaki ücret farkı diğer sektördeki işçilere göre ve yarı/düşük vasıflı çalışanlara göre oldukça yüksektir. Profesyonel alanda ücret farkının %20'nin üzerine çıktığı görülmektedir. Sektörler açısından karşılaştırma yapıldığında yine sağlık ve bakım sektöründeki ücret farkının yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Sektörde

teknik işlerde istihdam edilenler arasında ücret farkı gerek sağlık ve bakım sektörü geneline göre gerekse diğer sektörler için daha düşüktür. Uzun süreli bakım hizmetlerinde yarı/düşük vasıflı sağlık ve bakım çalışanları için cinsiyete dayalı ücret farkı OECD ortalaması %8,2'dir. Yarı/düşük vasıflı sağlık ve bakım çalışanları için cinsiyete dayalı ücret farkının en yüksek orana sahip olduğu ülke Türkiye olup söz konusu oran %40'tan fazladır (WHO/ILO: 2022).

SONUÇ

Bireyin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirememesi durumunda gerek duyduğu destek ve bakım hizmetlerini kapsayan uzun süreli bakıma olan talep son yıllarda demografik ve toplumsal gelişmelerin etkisiyle artmaktadır. Ancak halihazırda bakım sağlayıcılarının çalışma koşulları ve ücret düzeylerinin sektörü cazip hale getirmekten uzak olduğu görülmektedir. Uzun süreli bakım hizmetlerinde standart dışı istihdam yaygın olup; yarı zamanlı ve belirli süreli sözleşme ile çalışmanın adeta bir norm olduğunu belirtmek mümkündür. Bu sektörde yarı zamanlı çalışma ekonominin diğer sektörleri ile kıyaslandığında iki kat fazladır. İzlanda, Almanya, Hollanda ve Avustralya'da uzun süreli iş gücünün neredeyse %70'i yarı zamanlı olarak istihdam edilmektedir. Buna bağlı olarak ücretler ekonomi genelindeki ortalama ücretten %20 daha düşüktür.

Bakım sağlamada hemen her ülkede gerek kurumsal gerekse kurumsal olmayan alanda kadınların ağırlıkta olduğu görülmektedir. OECD'nin 2019 yılı verilerine göre kayıt dışı bakım sağlayan kadın oranının OECD geneli ortalaması %60 iken en düşük olduğu ülke İsviçre'de olup söz konusu oran %37'dir. Macaristan %80 ile en yüksek orana sahip ülke konumundadır. Göçmen işçiler ise uzun süreli bakım sektöründe diğer sektörler için daha büyük bir oranı temsil etmektedir. Uzun süreli bakım sektöründe her dört çalışandan biri göçmendir.

İncelenen ülkelerde görüldüğü üzere evde bakım hizmetleri kurumsal bakım hizmetlerine göre bakım alıcıların istekleri ve kurumsal bakıma göre daha uygun olması nedeniyle daha çok tercih edilmektedir. OECD ülkelerinde bakım hizmetlerinin kapsamı ve hizmetlerin sağlanma şekli arasında farklılıklar ise devam etmektedir. Örneğin Japonya, İsveç, Norveç ve Almanya'da bakım hizmetlerinin kapsamının geniş olduğu ve sosyal sigorta sistemi ile finanse edildiği görülürken ABD gibi liberal rejim içerisinde yer alan ülkelerde bireysel katkılar ve özel sigorta daha yaygındır. Söz konusu ülkelerde uzun süreli bakım hizmetlerinin sürdürülebilirliği hem bireyler hem de devletler açısından risk oluşturmakta; bu nedenle demografik değişimler ile uyumlu ulusal bakım stratejileri oluşturulması önem taşımaktadır. Ülkeler yaşlı bakım sigortası sistemi oluşturarak uzun süreli bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştırabilirler ya da Almanya örneğinde olduğu gibi bakım veren bireylere, vergi indirimleri ve düşük faizli kredileri verilerek teşvikler sağlanabilir. Söz konusu hizmetlerde ücretten alınan vergilerin bir kısmı devlet tarafından sübvans edilerek istihdam teşvikleri hayata geçirilebilir.

Yaşlı bakım hizmetlerinin kalitesi konusunda OECD genelinde standart ve uygulama birliği olmadığı görülmektedir. Avusturya, Belçika, Kanada, Almanya, Norveç, Japonya ve Lüksemburg'da olduğu gibi bazı ülkeler bakım hizmeti sağlayıcılarından lisans veya sertifika şartına sahip olmalarını isteyerek

asgari yeterlilikler getirmiştir. Bu nedenle söz konusu ülkelerde nitelikli çalışan oranı diğer ülkelere göre daha yüksektir. Yaşlı bakım hizmetlerinde uluslararası standardın belirlenmesi dünya genelinde bakım hizmetlerinin kalitesinin standardize edilmesi açısından önemli bir rol oynayacaktır.

Son olarak yaşlıların daha sağlıklı hayat yaşamalarına olanak sağlamak ve uzun süreli bakım ihtiyacını azaltmak amacıyla yaşlı bakımı önleyici politikaların hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla yaşlıların düzenli olarak sağlık kontrolünden geçirilmesi, kronik hastalıkların erken teşhisi, alkol ve sigara gibi zararlı alışkanlıkları bırakmayı veya uzak durmayı teşvik eden programların düzenlenmesi, bağışıklık sistemini destekleyen sağlık programlarının düzenlenmesi ve fiziksel ve mental sağlığı destekleyici aktivite programları oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Alcock, P., Erksine, A., & May, M. (2003). *The student's companion to social policy* (2nd ed.). Blackwell Publishing.
- Altunay, Z. (2020). Sosyo-kültürel değişme açısından yaşlı, yaşlılık ve yaşlı bakımı [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Andersen, G. E. (2011). *Tamamlanmamış devrim: Kadınların yeni rollerine uymak*. İletişim Yayınları.
- Bettio, F., Simonazzi, A., & Villa, P. (2006). Change in care regimes and female migration: The “care drain” in the Mediterranean. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 271–285.
- Bonsang, E. (2008). Does informal care from children to their elderly parents substitute for formal care in Europe? *CREPP Working Papers*, 2008/01.
- Cazes, S., Hijzen, A., & Saint-Martin, A. (2015). Measuring and assessing job quality: The OECD job quality framework. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, (174). OECD Publishing.
- Christianson, J. B. (1988). The evaluation of the national long-term care demonstration: The effect of channeling on informal caregiving. *Health Services Research*, 23(1), 99–117.
- Clegg, A., Young, J., Iliffe, S., Rikkert, M. O., & Rockwood, K. (2013). Frailty in elderly people. *Lancet*, 381(9868), 752–762. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)62167-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)62167-9).
- Çömez Polat, F., & Kaya Örk, E. (2021). Türkiye’de yaşlı bakımına ilişkin söylemler. *Akademik MATBUAT*, 109–120.
- England, P., Budig, M., & Folbre, N. (2002). Wages of virtue: The relative pay of care work. *Social Problems*, 49(4), 455–473.
- European Commission. (2022). *A European care strategy for caregivers and care receivers*.
- Ferrera, M. (2011). Sosyal Avrupa’da Güney Avrupa refah modeli. In A. Buğra & Ç. Keyder (Eds.), *Sosyal politika yazıları* (pp. 195–230). İletişim Yayınları.
- Geyer, J., Haan, P., & Korfhage, T. (2017). Indirect fiscal effects of long term care insurance. *Fiscal Studies*, 38(3), 393–415.
- Giesecke, J., Groß, M., & Stuth, S. (2020). Occupational closure and wage inequality: How occupational closure effects vary between workers. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 72(2), 157–195.
- Gorodzeisky, A., & Richards, A. (2013). Trade unions and migrant workers in Western Europe. *European Journal of Industrial Relations*, 19(3), 239–254.
- Gökbayrak, Ş. (2009). Refah devletinin dönüşümü ve bakım hizmetlerinin görünmez emekçileri göçmen kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 55-82.
- Hellgren, Z. (2015). Markets, regimes, and the role of stakeholders: Explaining precariousness of migrant domestic/care workers in different institutional frameworks. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 22(2), 220–241.
- Hochschild, A. R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. In W. Hutton & A. Giddens (Eds.), *On the edge: Living with global capitalism* (pp. 130–146). Jonathan Cape.
- Hooren, F. (2012). Varieties of migrant care work: Comparing patterns of migrant labour in social care. *Journal of European Social Policy*, 22(2), 133–147.
- Houtven, C. H., & Norton, E. C. (2004). Informal care and health care use of older adults. *Journal of Health Economics*, 23(6), 1159–1180.
- ILO. (2009). *Decent work and equity at the heart of decent work*.

- Joshua, L. (2017). *Aging and long term care systems: A review of finance and governance arrangements in Europe, North America and Asia-Pacific*. World Bank, Social Protection & Labor, Discussion Paper.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de yaşlılara yönelik hizmetler, kurumsal yaşlı bakımı ve kurumsal yaşlı bakımında illerin durumu*, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
- Kauppi, M., et al. (2021). Social network ties before and after retirement: A cohort study. *European Journal of Ageing*, 18(4), 503–512.
- Kemper, P. (1992). The use of formal and informal home care by the disabled elderly. *Health Services Research*, 27(4), 421–451.
- Kessler, I., Bach, S., Griffin, R., & Grimshaw, D. (2020). Fair care work: A post COVID-19 agenda for integrated employment relations in health and social care. *KBS Covid-19 Research Impact Papers*.
- Khamisa, N., Peltzer, K., & Oldenburg, B. (2013). Burnout in relation to specific contributing factors and health outcomes among nurses: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(6), 2214–2240.
- Knijin, T., & Kremer, M. (1997). Gender and the caring dimension of welfare states: Toward inclusive citizenship. *Social Politics*, 4(3), 328–361.
- Koray, M. (2003), *Sosyal politika*, İmge Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara .
- Langa, K. M., Chernew, M. E., Kabeto, M. U., & Katz, S. J. (2001). The explosion in paid home care in the 1990s: Who received the additional services? *Medical Care*, 39(2), 147–157.
- Leibfried, S. (1993). Towards of a European welfare state? In C. Jones (Ed.), *New perspectives on the European welfare state in Europe* (pp. 120–143). Routledge.
- Lightman, N. (2021). Comparing care regimes: Worker characteristics and wage penalties in the global care chain. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(1), 94–117.
- Lis, M., & Boulhol, H. (2023). Work and wages in long-term care today. In *Beyond applause? Improving working conditions in long-term care*. OECD Publishing.
- Liu, K., Manton, K. G., & Aragon, C. (2000). Changes in home care use by disabled elderly persons: 1982–1994. *Journal of Gerontology B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55(5), S245–S253.
- Lister, R. (1994). She has other duties: Women, citizenship and social security. In S. Baldwin & J. Falkingham (Eds.), *Social security and social change: New challenges* (pp. 1–44). Harvester Wheatsheaf.
- Liversage, A. (2023). A challenging responsibility: Care for older parents in Turkish immigrant families. *Journal of Family Research*, 35, 286–303.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Meier, V., & Werding, M. (2010). Ageing and the welfare state: Securing sustainability. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(4), 655–673.
- Moreno, L. (2001). ‘Süper kadınlar’ ve Akdeniz refahı. In A. Buğra & Ç. Keyder (Eds.), *Sosyal politika yazıları* (pp. 375–396). İletişim Yayınları.
- OECD. (2011). *Help wanted? Providing and paying for long-term care*.
- OECD. (2019). *Health at a glance 2019: OECD indicators*. OECD Publishing.
- OECD. (2020). *Who cares? Attracting and retaining care workers for the elderly*. OECD Health Policy Studies. OECD Publishing.
- OECD. (2021). *COVID-19 in long-term care: Impact, policy responses and challenges*. OECD Health Working Papers No. 131.

- OECD. (2022). *Supporting informal carers of older people: Policies to leave no carer behind*. OECD Health Working Papers No. 140.
- OECD. (2023). *Health at a glance 2023: OECD indicators*.
- Pavolini, E., & Ranci, C. (2008). Restructuring the welfare state: Reforms in long-term care in Western European countries. *Journal of European Social Policy*, 18(3), 246–259.
- Saraceno, C., & Keck, W. (2010). Can we identify intergenerational policy regimes in Europe? *European Societies*, 12(5), 675–696.
- Scheil-Adlung, X. (2015). *Extension of social security: Long-term care protection for older persons*. ILO.
- Spillman, B. C., & Pezzin, L. E. (2000). Potential and active family caregivers: Changing networks and the “sandwich generation”. *Milbank Quarterly*, 78(3), 347–374.
- Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni tehlikeli sınıf*. İletişim Yayınları.
- Şenkal, A. (2005). *Küreselleşme sürecinde sosyal politika*, Alfa Basım, İstanbul.
- Taylor-Gooby, P. (2004). *New risks, new welfare: The transformation of the European welfare state*. Oxford University Press.
- Tavernier, W., Reilly, A., & Boulhol, H. (2023). Social recognition, gender- and migration-related issues in long-term care. In *Beyond applause? Improving working conditions in long-term care*. OECD Publishing.
- Tavernier, W., Boulhol, H., Cazes, S., & Garnero, A. (2023). Work environment and collective bargaining in long-term care. In *Beyond applause? Improving working conditions in long-term care*. OECD Publishing.
- TÜİK. (2024). *Türkiye yaşlı profili araştırması, 2023*.
- United Nations. (2023). *Leaving no one behind in an ageing world: World social report 2023*.
- Vasconcelos, S., et al. (2016). Nursing staff members’ mental health and factors associated with the work process: An integrative review. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 12, 167–176.
- WHO. (2002). *Community home-based care in resource-limited settings: A framework for action*.
- WHO. (2017). *Women on the move: Migration, care work and health*.
- WHO & ILO. (2022). *The gender pay gap in the health and care sector: A global analysis in the time of COVID-19*.

Yavrutürk, A.R. (2025). Akran zorbalığının psikolojik temelleri ve çözüm önerileri. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 123-144. doi 10.61861/spshcd.1705465

DERLEME | REVIEW

Başvuru: 24/05/2025

Kabul: 28/06/2025

AKRAN ZORBALIĞININ PSİKOLOJİK TEMELLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Psychological Basis of Peer Bullying and Solution Suggestions

Ali Rıza YAVRUTÜRK¹

¹ Doktora Öğrencisi, Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Programı,
✉ a.r._yavruturk@outlook.com 0000-0002-6724-6019

Öz

Bu makalenin amacı akran zorbalığının psikolojik temelleri ve çözüm önerilerini incelemektir. Çalışma geleneksel alanyazın taraması yöntemi ile hazırlanmıştır. Akran zorbalığı, özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde, bireylerin yaşlıları tarafından kasıtlı olarak fiziksel, sözel veya sosyal baskıya maruz bırakılmasıyla ortaya çıkar. Bu davranışın psikolojik temelleri incelendiğinde, zorbalığın bireysel güvensizlikler, düşük empati düzeyi, sosyal kabul ihtiyacı ve aile içi problemler gibi etkenlerle bağlantılı olduğu görülmektedir. Ailede şiddet, ihmal veya olumsuz model örnekleri olan çocuklar, bu davranışları akranlarına yansıtma eğiliminde olabilir. Zorbalık, mağdur olan bireyde özgüven kaybı, kaygı, depresyon ve okul başarısında düşüş gibi çeşitli psikolojik ve sosyal sorunlara yol açabilir. Akran zorbalığına karşı önerilen çözüm yöntemleri arasında okul temelli müdahale programları, aile ve öğretmenlerin bilinçlendirilmesi, zorbalık karşıtı eğitimler ve empati geliştirmeye yönelik aktiviteler bulunur. Ayrıca, zorbalık mağdurları ve zorba olan bireyler için psikolojik destek sağlanması, zorbalığın önlenmesinde önemli bir rol oynar. Okullarda güvenli bir ortamın teşvik edilmesi, öğretmen ve rehberlik birimlerinin bu konuda aktif rol alması da zorbalığın yaygınlığını azaltmada etkilidir. Tüm bu önlemler, bireyler arası sağlıklı ilişkiler kurmayı teşvik ederek akran zorbalığının uzun vadeli etkilerini önlemeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Akran zorbalığı, zorbalığın psikolojik temelleri, psikolojik destek

ABSTRACT

The purpose of this article is to examine the psychological basis of peer bullying and possible solutions. The study was prepared using the traditional literature review method. Peer bullying occurs when individuals are subjected to physical, verbal or social pressure by their peers, especially during childhood and adolescence. When the psychological basis of this behavior is examined, it is seen that bullying is related to factors such as individual insecurities, low empathy levels, need for social acceptance and family problems. Children who have violence, neglect or negative role models in the family may tend to reflect these behaviors to their peers. Bullying can lead to various psychological and social problems such as loss of self-confidence, anxiety, depression and decrease in academic success in the victimized individual. The solution methods suggested against peer

bullying include school-based intervention programs, raising awareness of families and teachers, anti-bullying trainings and activities aimed at developing empathy. In addition, providing psychological support for victims of bullying and individuals who are bullies plays an important role in preventing bullying. Promoting a safe environment in schools and teachers and guidance units taking an active role in this regard are also effective in reducing the prevalence of bullying. All these measures aim to prevent the long-term effects of peer bullying by encouraging healthy relationships between individuals.

Keywords: Peer bullying, psychological foundations of bullying, psychological support

GİRİŞ

Akran zorbalığı, eğitim ortamlarında giderek daha fazla tartışılan ve araştırılan, hem öğrencilerin psikolojik sağlığını hem de akademik başarısını etkileyen bir olgudur. En genel tanımıyla akran zorbalığı, bir öğrencinin diğer bir öğrenciye kasıtlı olarak fiziksel, sözlü ya da duygusal zarar vermesi şeklinde ortaya çıkan, tekrar eden ve süreklilik arz eden olumsuz davranışların tümünü kapsar (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Bu zorbalık davranışları arasında; alay etme, dışlama, tehdit etme, vurma ya da eşyalarına zarar verme gibi çeşitli eylemler bulunabilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Akran zorbalığı yalnızca bireysel bir sorun değil; aynı zamanda eğitimin niteliğini etkileyen, sınıf iklimini ve okul kültürünü bozan toplumsal bir mesele olarak da önem taşır (Uzbaş, 2009). Eğitim açısından bakıldığında, akran zorbalığı, öğrencilerin güvenli bir öğrenme ortamında eğitim almalarını engelleyerek ciddi sonuçlara yol açabilir (Şahin vd, 2010). Zorbalığa maruz kalan öğrenciler kendilerini değersiz hissedebilir, okula gitmek istemeyebilir ve hatta uzun vadede depresyon ve kaygı bozukluğu gibi psikolojik rahatsızlıklar yaşayabilirler (Agatston vd, 2007). Zorbalık mağduru olan öğrencilerde görülen bu duygusal ve psikolojik etkiler, eğitim performanslarının düşmesine, okul devamsızlıklarının artmasına ve akademik başarının olumsuz yönde etkilenmesine yol açar (Baldry ve Farrington, 2005). Aynı şekilde zorbalık yapan bireylerin de empati kurma, sosyal beceriler geliştirme ve iş birliği içinde öğrenme süreçleri zarar görebilir (Bowes, vd, 2009).

Bu bağlamda, akran zorbalığının önlenmesi ve etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi, eğitimin kalitesini artırmak ve öğrencilerin sağlıklı bir şekilde gelişimlerini sürdürmelerini sağlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır (Brank vd, 2012). Eğitimin temel hedeflerinden biri, bireyleri toplumun aktif, saygılı ve empatik üyeleri olarak yetiştirmek olduğundan, akran zorbalığı ile mücadele stratejileri geliştirilirken bu hedefler göz önünde bulundurulmalıdır (Brown ve Taylor, 2008). Akran zorbalığı, özellikle çocuklar ve gençler arasında yaygın olarak görülen bir sosyal sorun olup, bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlığını ciddi şekilde etkileyebilen önemli bir olgudur (Button ve Gealt, 2010). Çocukların sosyal çevrelerinde karşılaştıkları zorbalık türleri, kişilik gelişimlerinden akademik başarılarına, öz-saygılarından sosyal ilişkilerine kadar pek çok alanda olumsuz sonuçlara yol açabilir (Dunn, 2009). Bu nedenle, akran zorbalığı konusunu anlamak ve ele almak, bireylerin hem kısa vadede hem de uzun vadede sağlıklı bir gelişim süreci geçirebilmeleri adına büyük önem taşımaktadır (Ensor vd, 2010).

Akran zorbalığı üzerine yapılan araştırmalar, bu sorunun doğası, nedenleri ve sonuçları hakkında önemli bilgiler sunarak, eğitimciler, ebeveynler, psikologlar ve politika yapıcılar için değerli bir yol

haritası oluşturmaktadır (Farrington ve Baldry, 2010). Akran zorbalığına yönelik bilimsel çalışmalar, çocukların ve gençlerin nasıl etkilendiklerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurken, aynı zamanda etkili müdahale yöntemleri geliştirmek için de temel bir kaynak görevi görür (Fekkes vd, 2004). Bu araştırmalar, zorbalığın yalnızca mağdurları değil, zorba olan bireyleri ve olaya tanıklık edenleri de etkilediğini göstererek, geniş kapsamlı bir bakış açısı sağlar (Naylor vd, 2011). Ayrıca, akran zorbalığına ilişkin çalışmalar, okullarda, sosyal ortamlarda ve dijital platformlarda farkındalık yaratmak ve toplumu bilinçlendirmek adına da kritik bir rol oynar (Hunter vd, 2004).

Bu nedenle, akran zorbalığı ile ilgili yapılan araştırmalar (Smith vd, 2008; Unnever ve Cornell, 2004; Wolke ve Samara, 2004), bireylerin sosyal uyum becerilerini geliştirmelerine, duygusal dayanıklılık kazanmalarına ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurmalarına katkıda bulunur (Klomek vd, 2007). Akran zorbalığının etkilerini, türlerini ve çözüm yollarını inceleyen bu araştırmalar, yalnızca bireyleri değil, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren ve sosyal dayanışmayı artıran önemli bir araç olarak kabul edilmelidir (Nation vd, 2008).

AKRAN ZORBALIĞININ PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Akran zorbalığının psikolojik temellerini anlamak, bu karmaşık sosyal soruna etkili çözümler geliştirebilmek için hayati öneme sahiptir (Gini vd, 2008). Akran zorbalığı, yalnızca dışarıdan gözlemlenebilen bir saldırganlık veya güç gösterisi olarak değil (Andreou ve Metallidou, 2004), aynı zamanda bireyin içsel dünyasında gelişen psikolojik süreçlerin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir (Bellmore vd, 2004). Bu süreçleri anlamak, zorbalığa eğilim gösteren ve zorbalığa maruz kalan bireylerin davranışlarını analiz edilmesine yardımcı olurken, uzun vadeli etkilerinin önlenmesi için de gereken adımların atılabilmesine sağlar (Camodeca ve Goossens, 2005). Akran zorbalığına eğilim gösteren bireylerin, genellikle düşük empati düzeyine, düşük özsaygıya veya güven eksikliğine sahip oldukları bilinmektedir (Caravita vd, 2009). Bu özellikler, zorba davranışları bir tür kendini ispat etme veya içsel çatışmalarını dışa vurma aracı haline getirebilir (Dijkstra vd, 2008). Zorba davranışların arkasında çoğu zaman bireyin kendi içsel problemlerini, korkularını veya hayal kırıklıklarını başka birine yansıtma eğilimi yatar (Erath vd, 2008). Bu açıdan bakıldığında, zorbalık davranışı sergileyen çocukların ve gençlerin, erken dönemde tespit edilerek gerekli psikolojik destek ve rehberlik hizmetlerine yönlendirilmesi oldukça önemlidir (Garandeau ve Cillessen, 2006). Aksi takdirde, bu bireyler ilerleyen yaşlarda daha ciddi davranış sorunları geliştirme riski taşır (Gini vd, 2008).

Öte yandan, zorbalığa maruz kalan bireylerde ise genellikle derin bir kaygı, özsaygı kaybı ve güvensizlik duyguları gözlemlenir (Ireland vd, 2007). Bu bireylerin zorbalığa verdikleri psikolojik tepkiler, uzun vadede depresyon, sosyal anksiyete bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu gibi ciddi ruhsal sorunlara yol açabilir (Isaacs vd, 2008). Zorbalığın mağduru olan çocuklar, kendilerini değersiz hissetmeye başlayabilir (Çivilidağ ve Cooper, 2013), bu da akademik başarılarının düşmesine ve sosyal ilişkilerinde çekingen davranışlar sergilemelerine neden olabilir (Juvonen vd, 2003). Bu bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmak ve özgüvenlerini yeniden inşa etmelerine yardımcı olmak için psikolojik destek şarttır (Juvonen ve Ho, 2009). Akran zorbalığının psikolojik temellerini araştırmak, bu

sorunun sadece bireysel değil, toplumsal bir problem olduğunu da ortaya koyar (Nielsen vd, 2008). Akran zorbalığı, aile ortamından okula, sosyal çevrelerden dijital platformlara kadar birçok faktörün etkisiyle şekillenir (Nishina ve Juvonen, 2005). Zorba bireylerin aile yapıları, büyüdüğü ortamlar ve sosyo-ekonomik koşulları, bu davranışların gelişmesinde etkili olabilir (Olthof ve Goossens, 2008). Bu nedenle, akran zorbalığını önlemek adına yalnızca mağdur bireylere değil, zorba bireylere de psikolojik destek sağlanmalı ve aileleri bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır (South ve Wood, 2006).

Sonuç olarak, akran zorbalığının psikolojik temellerini anlamak, bu davranışların önlenmesinde ve mağdurlara yönelik destek mekanizmalarının geliştirilmesinde kritik bir rol oynar (Veenstra vd, 2005). Psikolojik destek, yalnızca bireysel travmaların üstesinden gelmeye yardımcı olmakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin sosyal çevrelerinde daha sağlıklı ilişkiler kurmalarını ve toplumla uyum içinde yaşamalarını sağlar (South ve Wood, 2006). Bu nedenle, akran zorbalığının psikolojik boyutları hakkında farkındalığı artırmak ve toplumda bu konuda bilinç oluşturmak, sağlıklı nesiller yetiştirebilmenin en önemli adımlarından biri olarak değerlendirilebilir. Akran zorbalığının temel psikolojik sebepleri aşağıdaki ele alınmıştır.

Güç Arzusu ve Düşük Özgüven

Zorbalık davranışları, güç arayışı ve düşük özgüven gibi karmaşık psikolojik dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Zorba davranışları sergileyen bireylerde güç arzusu, sıklıkla düşük özgüvenin bir telafisi olarak ortaya çıkar (Şahin vd, 2010). Güçlü ve baskın bir duruş sergileme isteği, bireyin kendi yetersizlik ve güvensizlik duygularını örtbas etmesine hizmet ederken, dışarıya karşı bir güven algısı yaratır (Uzbaş, 2009). Aslında zorbalık, bireyin kendini daha güçlü ve değerli hissetmek adına başkaları üzerinde kontrol kurma çabası olarak tanımlanabilir (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Bu güç gösterisi, zorbalık yapan bireyin içsel dünyasında yaşadığı çatışmaları ve eksiklikleri geçici olarak bastırmasına olanak tanır (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Düşük özgüven, kişinin kendini yetersiz, değersiz veya güçsüz hissetmesiyle bağlantılıdır. Bu durum, bireyin kendine olan inancının zayıf olması ve başkaları tarafından nasıl algılandığına aşırı önem vermesiyle sonuçlanır (Uzbaş, 2009). Düşük özgüvene sahip kişiler, diğer bireylerin onlara karşı saygı ve kabul göstermelerini sağlamaya çalışmak için zorbalığa başvurabilir (Çivilidağ ve Cooper 2013). Zorba davranış, bu bireyler için bir tür “koruma mekanizması” olarak işlev görür; başkaları üzerinde üstünlük kurarak, kendilerine yönelik olumsuz algıları gizlemeye çalışırlar (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu nedenle, güç arzusu ve düşük özgüven arasındaki ilişki, zorbalığı tetikleyen temel psikolojik unsurlardan biridir.

Zorba bireyler, genellikle sosyal ortamlarında kabul görme ve beğenilme ihtiyaçlarını tatmin edemeyen kişilerdir (Türk ve Türnüklü, 2016). Güç arzusu, onların sosyal ilişkilerinde üstünlük sağlayarak eksik hissettikleri özgüvenlerini artırmalarına yardımcı olur (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu bağlamda, zorbalık davranışı hem bireyin kendi değersizlik duygularını telafi etmesini sağlar, hem de başkaları tarafından güçlü ve baskın bir figür olarak algılanmasına olanak tanır (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Ancak bu yanıltıcı güç hissi, aslında düşük özgüvenin altında yatan kırılanlıkları gizlemeye yönelik geçici bir çözümdür (Uzbaş, 2009). Gerçek bir özgüvenin aksine, zorbalıktan doğan güç duygusu yüzeysel-

dir ve bireyin içsel dünyasında daha derin bir özgüvensizlik hissine yol açabilir (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Düşük özgüven ve güç arzusunun ilişkisi, akran zorbalığını önlemek ve zorba davranışların altındaki psikolojik süreçleri anlamak için önemlidir (Özgür vd, 2011). Bu bireylerin özgüvenlerini sağlıklı bir şekilde inşa etmelerine yardımcı olmak, zorbalık davranışlarının azalmasına katkı sağlayabilir (Şahin vd, 2010). Güç arzusunun altında yatan özgüven eksikliğini ele almak, zorbalığa yönelen bireylerin kendi içsel ihtiyaçlarını daha sağlıklı yollarla karşılamalarına olanak tanır (Uzbaş, 2009). Bu nedenle, zorbalık davranışlarının tedavisinde ve önlenmesinde, bireylerin özgüvenlerini destekleyici psikolojik çalışmalar yapmak büyük önem taşır.

Empati Eksikliği

Zorbalık bağlamında empati eksikliği, bu tür davranışların temel nedenlerinden biri olarak öne çıkar (Arslan ve Savaşer, 2009). Empati, bir başkasının duygularını anlama ve paylaşma becerisidir; bu beceri, bireyin karşısındakinin yaşadığı acıyı veya rahatsızlığı hissetmesine olanak tanır (Ayas ve Pişkin, 2011). Ancak empati becerileri zayıf olan bireyler, başkalarının duygusal durumlarına duyarsız kalma eğilimindedir (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Bu duyarsızlık, zorbalık davranışlarının sergilenmesinde önemli bir rol oynar, çünkü zorbalık yapan birey, karşısındakinin duygularını anlamak ve dikkate almak yerine, kendi çıkarları veya üstünlük arzusu doğrultusunda hareket etmeyi tercih eder (Burnukara ve Uçanok, 2012). Bu nedenle empati eksikliği, zorbalığı hem motive eden hem de sürdüren bir etken olarak karşımıza çıkar (Genç ve Aksu, 2010). Empati eksikliği olan bireyler, zorbalık yaparken başkalarına zarar vermenin psikolojik sonuçlarını göz ardı etme eğilimindedir (Ayas ve Pişkin, 2011). Onlar için karşısındaki kişinin hissettiği acı veya korku bir anlam ifade etmez ya da önem taşımaz (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Bu durum, bireyin karşısındaki kişiye karşı daha acımasız ve saldırgan davranabilmesine olanak tanır (Arslan ve Savaşer, 2009). Zorbalık eden kişi, başkalarının yaşadığı duygusal travmaları hissedemediği ya da umursamadığı için, zorbalığın sonuçlarını düşünmeden hareket eder (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde empati becerilerinin yeterince gelişmemiş olması, zorbalığın daha sık görülmesine yol açabilir (Ayas ve Pişkin, 2011).

Empati eksikliği, ayrıca zorbalığın sosyal ve psikolojik dinamiklerini anlaşılmasına da ışık tutar. Zorbalık davranışlarının altında genellikle bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir çaba yatar (Arslan ve Savaşer, 2009). Bu ihtiyaçlar, güç gösterisi, kabul görme veya değerli hissetme gibi çeşitli psikolojik dürtülerden kaynaklanabilir. Empati eksikliği, zorba bireyin bu dürtüleri karşılamaya çalışırken başkalarına zarar vermekten çekinmemesine neden olur. Başkalarının duygusal deneyimlerine kayıtsız kalmak, zorba birey için kendi hedeflerine ulaşmanın önündeki en büyük engellerden birini ortadan kaldırır (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Bu nedenle, empati eksikliği zorbalığı sadece mümkün kılmakla kalmaz; aynı zamanda bu davranışın şiddetinin artmasına da zemin hazırlar. Empati eksikliği ile zorbalık arasındaki ilişkiyi anlamak, zorbalığın önlenmesi ve müdahale edilmesi açısından da önemlidir (Ayas ve Pişkin, 2011). Empati becerileri, eğitim ve sosyal gelişim süreçleri ile geliştirilebilir. Bu nedenle, çocuklara ve gençlere empati eğitimi vermek, zorbalığı azaltmada etkili bir yaklaşım olabilir (Çivilidağ ve Cooper, 2013). Empati becerilerinin desteklenmesi, bireylerin başkalarının duygusal deneyimlerine duyarlılık kazanmasını sağlar ve zorbalık gibi zarar verici davranışların önlenmesine

katkıda bulunur. Empati kurabilen bireyler, başkalarına zarar vermekten kaçınır ve sosyal ilişkilerinde daha sağlıklı bir denge kurar. Bu bakımdan, empati eksikliğinin giderilmesine yönelik çalışmalar hem bireylerin sosyal uyumunu artırır hem de zorbalık davranışlarının azalmasına olanak tanır.

Duygusal İhmal ve İlgisizlik

Zorbalık bağlamında duygusal ihmal ve ilgisizlik, zorbalık davranışlarının gelişmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynar (Gürsoy, 2010). Duygusal ihmal, bir bireyin özellikle çocukluk döneminde ihtiyaç duyduğu sevgi, ilgi, kabul ve destekten mahrum bırakılması anlamına gelir (Çarkıt vır Bacanlı, 2020). Bu tür bir ihmal, bireyin kendini değersiz, yetersiz veya yalnız hissetmesine neden olabilir (İncedal, 2012). Duygusal ihtiyaçları yeterince karşılanmayan çocuklar, bu eksiklikleri telafi etmek veya yaşadıkları duygusal boşluğu doldurmak için olumsuz davranışlara, özellikle zorbalığa yönelebilir (Gürsoy, 2010). Duygusal ilgisizlik ise çocuğun veya gencin çevresindeki yetişkinlerin onun duygusal ihtiyaçlarını görmezden gelmesi veya önemsememesidir; bu, bireyin kendini görülmeyen ve değersiz hissetmesine yol açabilir (İncedal, 2012). Duygusal ihmal yaşayan bireyler, çoğu zaman bu boşluğu doldurmak için güç arayışına girerler. Zorbalık, bu bireyler için kendini güçlü ve değerli hissetmenin bir yolu haline gelir (Agatston vd, 2007). Duygusal destek eksikliği, bireyde empati yoksunluğuna da yol açabilir; çünkü başkalarına zarar vererek kendi gücünü hissetmeye çalışan bir kişi, onların duygularına duyarlı olma yetisini geliştiremez (Gürsoy, 2010). Duygusal ihmalle büyüyen çocuklar, başkalarının duygusal deneyimlerini anlamada zorluk çekebilir ve karşısındaki kişinin acısını görmezden gelerek kendi üstünlük ihtiyaçlarını gidermek için zorbalığa başvurabilir (İncedal, 2012).

Duygusal ilgisizlik, bireyin kendine yönelik algısını da olumsuz etkiler (Çarkıt vır Bacanlı, 2020). Kendini değersiz veya dışlanmış hisseden bir birey, sosyal çevresinde kabul görmek ve dikkat çekmek için zorbalık yapmayı tercih edebilir. Zorba davranışları, kendine güvenmeyen veya yetersiz hissettiği için başkaları üzerinde güç kurarak kendini tatmin etmeye çalışan bir bireyin başvurduğu bir yol olabilir (İncedal, 2012). Aileden ve sosyal çevreden gelen ilgi ve destek eksikliği, bireyin sağlıklı bir özgüven geliştirmesini zorlaştırır ve başkalarıyla empati kurabilme becerisini azaltır (Kowalski ve Limber, 2013). Bu bağlamda, ilgisizlik ve ihmal, zorbalık davranışının gelişmesinde ve devam etmesinde kritik bir etkidir (Agatston vd, 2007). Akran zorbalığı yapan bireylerin birçoğu, duygusal ihmal ve ilgisizlik nedeniyle kendi duygusal ihtiyaçlarını sağlıklı yollarla ifade etme becerisinden yoksundur. Bu bireylerin zorbalığa yönelmelerinin altında, onaylanma, güç kazanma ve çevresi tarafından görülme isteği yatabilir (İncedal, 2012). Duygusal ihmalin ve ilgisizliğin yarattığı boşluk, bireyi olumsuz davranışlarla öne çıkmaya teşvik eder ve zorbalık, onların duygusal eksikliklerini telafi etme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar (Gürsoy, 2010). Duygusal ihtiyaçları karşılanmayan bireyler, başkalarına zarar vermekten çekinmez çünkü bu davranışla dikkat çekmeyi veya kendini değerli hissetmeyi başarmış olur (Ayas ve Pişkin, 2011). Sonuç olarak, zorbalık ile duygusal ihmal ve ilgisizlik arasındaki ilişkiyi anlamak, bu tür davranışları önlemek için büyük önem taşır. Çocukların ve gençlerin duygusal ihtiyaçlarının karşılanması, zorbalığın ortaya çıkmasını engelleyebilir ve bu bireylerin sağlıklı bir sosyal çevrede kendilerini güvende hissetmelerini sağlar (Bellmore vd, 2004). İhmal ve ilgisizlik nedeniyle zorbalığa yönelen bireylerin duygusal ihtiyaçlarını anlamak, onlara sağlıklı sosyal ilişkiler kurmaları

için destek sunmak zorbalığı azaltmada etkili bir adımdır.

Olumsuz Rol Modelleri

Akran zorbalığı bağlamında olumsuz rol modelleri, çocuklar ve gençler üzerinde zorbalık davranışlarını teşvik eden ve bu tür davranışların normalleşmesine neden olan önemli etkenlerden biridir (Salmivalli, 2010). Bireyler, özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde çevrelerindeki yetişkinleri ve yaşlılarını örnek alarak kişiliklerini şekillendirir (Serra-Negra vd, 2015). Ebeveynler, öğretmenler, akranlar veya medyada yer alan karakterler, çocuklara dolaylı veya doğrudan birer rol modeli oluşturur (Totan ve Kabakçı, 2010). Ancak bu rol modelleri, sağlıklı değerler ve davranışlar yerine saldırganlık, güç gösterisi veya baskınlık gibi olumsuz tutumlar sergilediğinde, çocuklar bu davranışları benimseyebilir ve zorbalığı bir iletişim ya da güç kurma aracı olarak görmeye başlayabilir. Olumsuz rol modellerinin sergilediği davranışlar, çocuklara başkaları üzerinde hâkimiyet kurarak ya da onların duygusal sınırlarını ihlal ederek kendilerini güçlü ve değerli hissetme fikrini aşılayabilir (Agatston vd, 2007). Aynı şekilde, arkadaş çevresinde zorba bireylerin popüler ya da saygı gören kişiler olduğunu gözlemleyen çocuklar, kendilerini bu kişilerle özdeşleştirerek benzer bir davranış modeli geliştirebilir. Bu durum, zorbalık yapan bireylerin sayısının artmasına ve bu tür davranışların daha da yaygınlaşmasına yol açar (Serra-Negra vd, 2015). Olumsuz rol modelleri, aynı zamanda empati eksikliğine ve sağlıksız rekabet anlayışına da katkıda bulunur (Salmivalli, 2010). Zorba bireylerin sıklıkla benimsediği, başkalarının duygusal ihtiyaçlarını göz ardı etme veya başkaları pahasına kendi çıkarlarını ön plana koyma eğilimi, olumsuz rol modelleriyle desteklenir. Çocuklar, zorbalığı normalleştiren veya bu davranışları onaylayan kişilerden etkilendiklerinde, kendilerini başkalarının yerine koyma, duygusal dayanışma ve sağlıklı sınırlar oluşturma gibi değerleri öğrenme fırsatını kaçıır (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu tür rol modeller, zorbalık yapan bireylerin empati yoksunluğunu pekiştirir ve başkalarına zarar vermekten çekinmeyen bir tutum geliştirmelerine neden olur (Bellmore vd, 2004). Medya, dijital platformlar ve popüler kültür de çocukların davranışlarını şekillendiren güçlü birer rol model kaynağıdır (Serra-Negra vd, 2015). Özellikle şiddeti veya zorbalığı öven film, dizi ya da oyun karakterleri, gençler tarafından taklit edilebilir. Bu karakterlerin güç ve baskınlıkla başkaları üzerinde üstünlük kurduğu örnekler, çocuklara bu tür davranışların kabul edilebilir olduğu mesajını verebilir (Arslan ve Savaşer, 2009). Aynı şekilde, sosyal medyada zorbalık yaparak dikkat çekmeye çalışan veya bu davranışları onaylayan içerikler de akran zorbalığını körükleyebilir (Türk ve Türnüklü, 2016). Çocuklar, sosyal çevrelerinden veya medyadan aldıkları bu olumsuz mesajları, kendi ilişkilerinde güç elde etmek için bir rehber olarak kullanabilir (Salmivalli, 2010).

Olumsuz rol modellerinin akran zorbalığı üzerindeki etkisini anlamak, bu sorunun çözümünde önemli bir adımdır. Çocukların çevresindeki yetişkinlerin ve akranlarının sergilediği davranışlar, onların sosyal becerilerini ve değer yargılarını doğrudan etkiler (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu nedenle, ebeveynler, öğretmenler ve toplum olarak çocuklara sağlıklı rol modeller sunmak, zorbalığın önlenmesinde temel bir rol oynar (Serra-Negra vd, 2015). Çocuklara pozitif rol modeller sunarak, empati, saygı, iş birliği ve duygusal farkındalık gibi değerleri içselleştirmelerine yardımcı olunabilir. Olumsuz rol modellerin etkisini azaltmak, çocukların ve gençlerin kendilerini ifade edebilme becerilerini geliştir-

melerine ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurmalarına katkıda bulunur; bu da uzun vadede akran zorbalığını azaltmada etkili bir yol olarak öne çıkar.

AKRAN ZORBALIĞININ BİREY VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kurban Üzerindeki Etkileri

Akran zorbalığının kurban üzerindeki etkileri, hem kısa vadeli hem de uzun vadeli olmak üzere oldukça derin ve yıkıcıdır. Zorbaliğa maruz kalan bireyler, psikolojik, duygusal, akademik ve sosyal açıdan birçok olumsuz etki ile karşılaşır (Salmivalli, 2010). Bu etkiler, bireyin özgüvenini sarsabilir, kendine olan saygısını azaltabilir ve hayat boyu sürebilecek duygusal yaralara yol açabilir (Serra-Negra vd, 2015). Zorbalık, kurbanın kendini değersiz ve güçsüz hissetmesine sebep olarak onun psikolojik dayanıklılığını azaltır ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkiler (Agatston vd, 2007). Psikolojik açıdan bakıldığında, akran zorbalığına maruz kalan bireylerde sık sık anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi sorunlar gelişebilir (Totan ve Kabakçı, 2010). Zorbaliğin sürekli devam etmesi durumunda, kurbanın kendini güvende hissetmesi zorlaşır ve günlük yaşamı olumsuz etkilenir (Ayas ve Pişkin, 2011). Kurban, sürekli bir korku ve güvensizlik içinde yaşamak zorunda kalabilir, bu da onun hayatı boyunca sosyal ilişkilerde çekingen ve güvensiz bir birey olmasına yol açabilir (Bellmore vd, 2004). Bu kişiler, zorbaliğa maruz kaldıkları dönemlerde yaşadıkları kaygı ve stres nedeniyle uyku sorunları, yeme bozuklukları ve odaklanma problemleri gibi fiziksel semptomlar da geliştirebilir (Serra-Negra vd, 2015). Akran zorbalığı, kurbanın akademik başarısını da olumsuz yönde etkiler. Zorbaliğa uğrayan birey, derslere odaklanmakta zorluk çekebilir, okula gitmekten kaçınabilir veya akademik başarısında düşüş yaşayabilir (Totan ve Kabakçı, 2010). Özellikle okul ortamında zorbaliğa maruz kalan öğrenciler, derslere katılmakta isteksiz hale gelebilir ve okuldan kaçma veya eğitime ara verme gibi sonuçlarla karşı karşıya kalabilir. Akademik başarıdaki bu düşüş, bireyin gelecekteki akademik ve kariyer hedeflerini de olumsuz etkileyerek uzun vadeli sonuçlar doğurabilir. Duygusal etkiler de oldukça önemlidir. Zorbaliğa maruz kalan bireylerde, özgüven kaybı ve değersizlik hissi gelişir (Ayas ve Pişkin, 2011). Sürekli olarak eleştirilmek, alay edilmek veya dışlanmak, bireyin kendine olan güvenini zedeler ve kendini yetersiz hissetmesine yol açar (Arslan ve Savaşer, 2009). Özsaygı eksikliği, ilerleyen yaşlarda sosyal ilişkilerde sorunlara, yalnızlık hissine ve hatta ilişkilerde bağımlılığa yol açabilir. Zorbalık, kurbanın kendine olan inancını sarsarak, kendi değerini düşük görmesine neden olur; bu durum bireyin sosyal çevrelerde rahat hissetmemesi ve yeni insanlarla tanışma konusunda çekingen olması gibi sorunlar doğurabilir (Serra-Negra vd, 2015). Sosyal etkiler açısından ise zorbalık, kurbanın sosyal çevresiyle olan ilişkilerini olumsuz etkiler. Zorbaliğa maruz kalan bireyler, diğer insanlara güvenme konusunda zorlanabilir ve yalnızlaşma eğilimi gösterebilir. Sosyal ortamlarda kendilerini rahat hissetmeyen bu bireyler, yaşlılarıyla sağlıklı ilişkiler kurmakta zorluk çekebilir ve sosyal becerilerini geliştiremeyebilir (Türk ve Türnüklü, 2016). Bu yalnızlık hissi, zamanla kişinin toplumdan uzaklaşmasına ve sosyal hayatta pasif bir rol almasına yol açabilir. Zorbalık mağduru olan bireyler, kendilerini izole edilmiş ve toplumun dışında kalmış hissederek depresyona yatkın hale gelebilirler (Totan ve Kabakçı, 2010). Sonuç olarak, akran zorbalığı kurban üzerinde kalıcı etkiler bırakabilen ciddi

bir sosyal sorundur. Psikolojik, duygusal, akademik ve sosyal alanlarda olumsuz etkiler yaratarak bireyin sağlıklı bir gelişim süreci geçirmesini engeller. Zorbalık mağduru olan bireylerin desteklenmesi, onların bu etkilerle başa çıkmalarına ve duygusal yaralarını sarmalarına yardımcı olabilir. Okullarda, ailelerde ve toplumda zorbalığa karşı farkındalık yaratmak, kurbanların yaşadığı bu olumsuz etkileri azaltmada önemli bir adımdır (Arslan ve Savaşer, 2009).

Zorbalar Üzerindeki Etkileri

Akran zorbalığının zorbalar üzerinde de önemli ve uzun vadeli etkileri vardır. Zorbalık yapan bireyler, genellikle bu davranışların yalnızca kurbanlarını etkilediği düşünülse de aslında zorba olarak nitelendirilen bireyler de bu olumsuz davranışların sonucunda çeşitli sosyal, duygusal ve davranışsal sorunlar yaşama riskiyle karşı karşıyadır (Serra-Negra vd, 2015). Zorbalık yapan bireyler, uzun vadede empati eksikliği, sağlıksız ilişkiler, düşük öz-denetim ve hatta suç eğilimi gibi olumsuz sonuçlarla yüzleşebilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu bireylerin zorba davranışları, zamanla kişiliklerinin bir parçası haline gelebilir ve sosyal uyumlarını olumsuz etkileyebilir. Zorbalık yapan bireyler, empati becerilerini geliştirme konusunda zorluk çekerler (Agatston vd, 2007). Zorbalık sırasında başkalarının duygularına duyarsız kalarak hareket eden bu bireyler, empati yoksunluğu geliştirebilir ve başkalarının acılarına kayıtsız kalabilir (Ayas ve Pişkin, 2011). Empati eksikliği, ilerleyen yaşlarda bireyin sosyal ilişkilerinde daha fazla sorun yaşamasına neden olur, çünkü sağlıklı ilişkiler kurmak için empati önemli bir beceridir (Bellmore vd, 2004). Bu eksiklik, zorba bireyin hayatının ilerleyen dönemlerinde yalnızlaşmasına, arkadaşlık ve iş ilişkilerinde sorunlar yaşamasına ve duygusal bağlantılar kurmakta zorluk çekmesine yol açabilir.

Zorbalık yapan bireyler, sıklıkla öfke kontrolü ve öz-denetim konusunda sorunlar yaşar. Zorba davranışları sergileyen bireyler, başkalarına zarar verme eğilimlerini kontrol etmekte zorlandıkları için kendilerini ifade etmede daha agresif bir tutum geliştirebilirler (Serra-Negra vd, 2015). Öz-denetim eksikliği, bu bireylerin sadece sosyal ilişkilerinde değil, aynı zamanda akademik ve iş yaşamında da sorun yaşamasına neden olabilir (Agatston vd, 2007). İlerleyen yaşlarda, duygusal olarak tetiklendiğinde sağlıksız tepkiler vermeye eğilimli bireyler haline gelebilirler (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu tür bir öz-denetim eksikliği, kişinin ileride suç davranışlarına veya yasadışı faaliyetlere yönelme olasılığını da artırabilir (Arslan ve Savaşer, 2009). Zorbalık yapan bireyler, sıklıkla sağlıksız güç algıları ve değer yargıları geliştirebilir (Bellmore vd, 2004). Zorbalık yoluyla başkaları üzerinde güç kazanma ve üstünlük sağlama deneyimini yaşamış bireyler, bu tür davranışların sosyal çevrelerinde kabul görebileceğine ve kendilerine fayda sağlayabileceğine inanabilir. Bu yanlış güç algısı, bireyin ilerleyen yıllarda kendini ifade ederken ya da sosyal ilişkiler kurarken baskıcı ve saldırgan bir tavır sergilemesine yol açabilir. Özellikle yetişkinlik döneminde bu tür tutumlar, iş arkadaşları ve yakın çevresi tarafından hoş karşılanmaz ve bireyin dışlanmasına ya da yalnızlaşmasına neden olur (Totan ve Kabakçı, 2010).

Akran zorbalığı yapan bireylerin uzun vadede duygusal sorunlar yaşama riski de vardır (Serra-Negra vd, 2015). Zorba davranışlar, genellikle bireyin içsel güvensizliklerini veya duygusal eksikliklerini telafi etme amacıyla yapılır. Bu tür bireyler, kendilerine dair eksik ya da yetersiz hisler taşıdıkları için baş-

kaları üzerinde güç kullanarak kendilerini değerli hissetmeye çalışırlar (Agatston vd, 2007). Ancak bu davranışlar, aslında bireyin duygusal sorunlarını çözmez ve zamanla daha derin bir güvensizlik duygusuna yol açar (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu bireyler, ilerleyen yaşlarda düşük özgüven, değersizlik hissi ve duygusal dengesizlik gibi problemler yaşayabilir. Son olarak, zorbalık yapan bireyler, ilerleyen yıllarda daha yüksek bir suç riskiyle karşı karşıya kalabilir (Türk ve Türnüklü, 2016). Araştırmalar, zorbalık davranışlarının çocukluk ve ergenlik döneminde başladığı bireylerin, yetişkinlik döneminde agresif veya suç eğilimli davranışlar sergileme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu tür davranışlar, sosyal kurallara uyum sağlama konusunda zorluk çeken bireylerin daha büyük sorunlarla karşılaşmasına yol açabilir (Arslan ve Savaşer, 2009). Toplumsal normlara uymakta zorlanan bu bireyler, yasadışı faaliyetlere yönelebilir ya da sosyal olarak dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabilir (Bellmore vd, 2004).

Sonuç olarak, akran zorbalığı yalnızca kurbanlar üzerinde değil, zorba olan bireyler üzerinde de derin etkiler bırakır (Serra-Negra vd, 2015). Zorba davranışlar bireyin empati, sosyal beceri, öz-denetim ve sağlıklı ilişkiler geliştirme yetilerini olumsuz etkileyebilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu nedenle, zorbalık yapan bireylerin davranışlarının altındaki nedenleri anlamak ve onlara destek olmak önemlidir (Agatston vd, 2007). Zorba bireylere sağlıklı sosyal beceriler kazandırmak, bu tür davranışların tekrarlanmasını önleyebilir ve onların daha uyumlu birer birey olmalarına katkı sağlayabilir.

AKRAN ZORBALIĞI İLE İLGİLİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Akran zorbalığına karşı etkili çözümler geliştirebilmek için bireysel, ailevi ve toplumsal düzeyde çeşitli stratejiler uygulanmalıdır. Aşağıda akran zorbalığı ile ilgili çözüm önerileri verilmiştir.

Eğitim ve Farkındalık Çalışmaları

Akran zorbalığıyla mücadelede en etkili yöntemlerden biri, eğitim ve farkındalık çalışmalarına öncelik vermektir (Totan ve Kabakçı, 2010). Eğitim ve farkındalık çalışmaları, çocuklar, gençler, öğretmenler, ebeveynler ve toplumun diğer bireyleri arasında zorbalık konusunda bilinç oluşturarak bu davranışın önlenmesine ve zorbalığa uğrayan bireylerin desteklenmesine katkı sağlar (Serra-Negra vd, 2015). Akran zorbalığı, sadece bireysel bir sorun değil, toplumsal bir problem olarak ele alınmalıdır; bu nedenle toplumun tüm kesimlerinin bu konuda bilinçlendirilmesi, zorbalığı azaltmada önemli bir rol oynar (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Okullarda yapılan zorbalık karşıtı eğitimler, çocuklara empati, saygı, iş birliği ve çatışma çözme becerileri kazandırarak zorbalık davranışlarının azalmasını sağlar (Agatston vd, 2007). Bu eğitimler, çocukların ve gençlerin zorbalık ve etkileri hakkında bilgi sahibi olmalarına, zorbalığa maruz kaldıklarında veya zorbalık gördüklerinde nasıl tepki vereceklerini öğrenmelerine olanak tanır (Ayas ve Pişkin, 2011). Ayrıca, zorbalık yapan bireylere de sağlıklı sosyal beceriler kazandırarak onların saldırgan davranışları yerine yapıcı yollar bulmalarına yardımcı olur (Bellmore vd, 2004). Okullarda uygulanan programlar, öğrencilerin birbirine destek olmayı öğrenmelerini teşvik eder ve topluluk içinde güvenli bir ortam oluşmasını sağlar (Arslan ve Savaşer, 2009).

Ebeveynlere yönelik farkındalık çalışmaları, zorbalığın önlenmesinde kritik bir öneme sahiptir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Ebeveynler, çocuklarının sosyal çevrelerinde neler yaşadığını anlamak ve zorbalık belirtilerini erken fark edebilmek için bilgi sahibi olmalıdır. Farkındalık çalışmaları, ebeveynlere çocuklarının zorbalık karşısında nasıl desteklenebileceği ve onlarla sağlıklı bir iletişim kurma yöntemleri hakkında rehberlik eder (Agatston vd, 2007). Bu çalışmalar, ebeveynlerin zorbalığa karşı duyarlı hale gelmesini sağlar ve çocuklarıyla ilişkilerinde açık bir iletişim ortamı oluşturarak zorbalığa karşı bilinçli bir duruş sergilemelerine yardımcı olur. Öğretmenler için düzenlenen eğitimler de zorbalığı önlemede kilit bir rol oynar. Öğretmenler, sınıfta ve okul genelinde zorbalık davranışlarını erken fark edebilmek için gereken bilgi ve becerilere sahip olmalıdır. Öğretmenlerin zorbalığı tanıma, müdahale etme ve öğrenciler arasında olumlu sosyal ilişkiler kurma becerilerini geliştirmek, okulda güvenli ve destekleyici bir ortam yaratır. Öğretmenler, zorbalık vakalarını etkili bir şekilde ele alarak ve öğrencilere zorbalıkla başa çıkma stratejileri sunarak, zorbalığın yayılmasını önleyebilir ve öğrenciler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayabilir (Bellmore vd, 2004).

Toplumsal farkındalık çalışmaları ise zorbalığın sadece okul içinde değil, toplum genelinde ele alınması gereken bir sorun olduğunu vurgular (Serra-Negra vd, 2015). Zorbalık karşıtı kampanyalar, seminerler, medya aracılığıyla yürütülen bilgilendirme çalışmaları, toplumun tüm kesimlerinde zorbalık hakkında bir farkındalık yaratır (Totan ve Kabakçı, 2010). Bu çalışmalar, zorbalık davranışlarının yanlış olduğunu ve toplumda kabul edilmediğini vurgulayarak, çocukların ve gençlerin zorbalık konusunda daha bilinçli bir yaklaşım geliştirmesine yardımcı olur. Toplumun zorbalık karşısında birlik içinde durması, bireylerin birbirine destek olmasını ve zorbalığın karşısında güçlü bir duruş sergilemelerini sağlar (Agatston vd, 2007). Sonuç olarak, akran zorbalığıyla başa çıkmada eğitim ve farkındalık çalışmaları hayati öneme sahiptir (Ayas ve Pişkin, 2011). Eğitim yoluyla zorbalığın önlenmesi, çocuklara ve gençlere sağlıklı sosyal ilişkiler kurmayı öğretir ve zorbalıkla başa çıkma becerilerini geliştirir (Arslan ve Savaşer, 2009). Farkındalık çalışmaları ise toplumun tüm kesimlerinde zorbalığa karşı bilinç oluşturarak toplumsal dayanışmayı güçlendirir (Bellmore vd, 2004). Bu sayede, hem zorbalık yapan bireylerin bu davranışlarını bırakmaları hem de zorbalık mağdurlarının destek bulması mümkün hale gelir.

Empati ve Sosyal Beceri Eğitimleri

Akran zorbalığı ile mücadelede empati ve sosyal beceri eğitimleri, zorbalığın önlenmesinde etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşım sunar (Serra-Negra vd, 2015). Bu tür eğitimler, çocukların ve gençlerin hem duygusal zekalarını geliştirmelerine hem de sağlıklı sosyal ilişkiler kurma becerilerini kazanmalarına yardımcı olur (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Empati, başkalarının duygularını anlama ve bu duygulara duyarlı bir şekilde tepki verme yeteneği iken, sosyal beceriler, bireylerin sosyal ortamlarda etkili iletişim kurma, çatışmaları çözme ve diğerleriyle iş birliği yapma yeteneklerini içerir (Agatston vd, 2007). Bu becerilerin geliştirilmesi, zorbalık davranışlarını azaltarak, daha sağlıklı ve destekleyici bir okul ve topluluk ortamı yaratılmasına katkı sağlar.

Empati, zorbalığın temelinde yer alan anlayışsızlık ve duygusal duyarsızlıkla mücadelede önemli bir araçtır (Serra-Negra vd, 2015). Empati eğitimi, çocukların ve gençlerin başkalarının hislerini tanıma,

bu duygulara saygı gösterme ve uygun tepkiler verme becerilerini geliştirir. Empati eğitimi, bireylerin başkalarına zarar vermektense, onların duygusal durumlarını anlayarak, destekleyici bir yaklaşım sergilemelerine olanak tanır. Empati eğitimi, aynı zamanda zorba bireylerin davranışlarını değiştirmelerine yardımcı olabilir (Agatston vd, 2007). Zorbalık yapan bireyler genellikle başkalarının duygusal ihtiyaçlarına kayıtsızdır ve bu durum onların saldırgan davranışlarını pekiştirebilir. Empati eğitimi ile zorba bireyler, kurbanlarının acılarını anlamayı öğrenebilir ve daha sağlıklı ilişkiler kurma konusunda farkındalık geliştirebilir. Empati eğitiminde çeşitli yöntemler kullanılabilir. Drama çalışmaları, rol yapma ve hikayeler aracılığıyla empati becerileri pekiştirilebilir. Çocuklar, farklı karakterlerin yerine geçerek onların bakış açılarını anlamaya çalışabilirler. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin duygusal bağ kurmalarını, farklı perspektiflere saygı göstermelerini ve başkalarının yerine kendilerini koyabilmelerini sağlar (Arslan ve Savaşer, 2009). Empati eğitimi, zorbalık davranışlarının etkilerini ve başkalarına zarar vermenin uzun vadeli sonuçlarını anlamalarına yardımcı olur, bu da zorbalığın azaltılmasında etkili olabilir (Bellmore vd, 2004).

Sosyal beceriler, çocukların başkalarıyla sağlıklı ve yapıcı ilişkiler kurmalarını sağlayan temel yeteneklerdir (Totan ve Kabakçı, 2010). İyi sosyal becerilere sahip bireyler, çatışmaları daha etkili bir şekilde çözebilir, iletişimde daha açık olabilir ve başkalarına saygı göstererek iş birliği yapabilirler. Bu beceriler, zorbalığı önlemek ve sağlıklı topluluklar oluşturmak için çok önemlidir (Serra-Negra vd, 2015). Sosyal beceri eğitimi, öğrencilerin başkalarıyla daha etkili bir şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlar (Agatston vd, 2007). Özellikle grup çalışmaları, problem çözme etkinlikleri ve iletişim becerileri üzerine yapılan çalışmalar, öğrencilerin birbirleriyle empatik ve saygılı bir şekilde iletişim kurmalarına yardımcı olur (Ayas ve Pişkin, 2011). Sosyal beceri eğitimi, aynı zamanda çocuklara kendilerini ifade etme ve duygusal ihtiyaçlarını sağlıklı yollarla iletme becerisi kazandırır. Zorbalık mağdurları, bazen kendilerini savunmakta zorlanabilir ve sessiz kalabilirler. Sosyal beceriler, bireylerin zorbalık karşısında kendilerini güçlü bir şekilde ifade etmelerini ve gerekirse yardım istemelerini sağlar (Agatston vd, 2007). Ayrıca, bu eğitimler, zorbalık yapan bireylerin başkalarına zarar vermek yerine, etkili iletişim ve saygılı bir şekilde sorunları çözmeyi öğrenmelerine olanak tanır (Ayas ve Pişkin, 2011). Sosyal beceri eğitimlerinde, bireylerin duygusal yönetim becerileri de ele alınabilir. Çocuklara öfke kontrolü, stres yönetimi ve duygusal farkındalık gibi beceriler kazandırmak, onların daha sağlıklı bir şekilde ilişkiler kurmalarını destekler. Çocuklar, bu becerilerle donandıklarında, zorbalık gibi olumsuz davranışlardan uzak durarak daha sağlıklı sosyal etkileşimlerde bulunabilirler (Totan ve Kabakçı, 2010).

Empati ve sosyal beceri eğitimleri, akran zorbalığıyla mücadelede önemli bir çözüm önerisidir (Serra-Negra vd, 2015). Bu eğitimler, çocukların ve gençlerin başkalarının duygularına duyarlı olmalarını ve sağlıklı iletişim kurmalarını sağlayarak, zorbalık davranışlarının azalmasına katkı yapar. Ayrıca, zorbalık yapan bireylerin davranışlarını dönüştürmelerine yardımcı olarak, onların daha uyumlu ve saygılı bireyler olmalarını teşvik eder (Agatston vd, 2007). Eğitim yoluyla empati ve sosyal becerilerin geliştirilmesi, yalnızca zorbalıkla mücadele etmekle kalmaz, aynı zamanda topluluklarda daha barışçıl ve dayanışma içinde bir ortam yaratır. Bu sayede, gençler daha sağlıklı ilişkiler kurmayı öğrenir ve toplumun genelinde daha empatik bir kültür oluşur.

Aile İçi Destek ve İletişimin Güçlendirilmesi

Akran zorbalığıyla başa çıkmada aile içi destek ve iletişimin güçlendirilmesi, son derece önemli bir çözüm önerisidir. Aile, çocukların ilk sosyal çevresi olduğu için çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerinde kritik bir rol oynar (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Zorbalığa maruz kalan veya zorbalık yapan çocukların aileden göreceği destek, hem onların zorbalıkla başa çıkmalarını sağlar hem de bu olumsuz davranışların önlenmesinde etkili olur (Agatston vd, 2007). Sağlıklı bir aile içi iletişim, çocukların yaşadıkları sorunları açıkça ifade etmelerini ve zorbalık gibi durumlarla başa çıkmaları için gerekli desteği almalarını kolaylaştırır (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu nedenle, zorbalığa karşı mücadelede ebeveynlerin çocuklarıyla güçlü bir iletişim kurması, güven ilişkisi oluşturması ve onları duygusal olarak desteklemesi çok önemlidir (Serra-Negra vd, 2015). Sağlıklı aile içi iletişim, çocukların duygularını özgürce paylaşabildiği, kendilerini güvende hissettiği ve her durumda destek bulabileceğine inandığı bir ortam oluşturur (Totan ve Kabakçı, 2010). Ebeveynlerin çocuklarıyla düzenli olarak iletişim kurması, onların günlük yaşantılarında karşılaştıkları zorlukları anlamalarını sağlar. Çocuklar, yaşadıkları zorbalık deneyimlerini ailelerine güven içinde anlatabilirse, bu sorunun çözümü için erken adımlar atılabilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Aile içi iletişim güçlendirildiğinde çocuklar, zorbalığa uğradıklarında veya zorbalık yaptıklarında bu durumu ebeveynleriyle konuşmakta daha rahat hissederler. Bu da zorbalık davranışlarının erken tespit edilmesini ve çözüme kavuşturulmasını sağlar. Aile içi iletişimi güçlendirmek için ebeveynler çocuklarıyla günlük olarak açık ve samimi bir iletişim kurmalı, onları yargılamadan dinlemeli ve yaşadıkları duygusal zorlukları anlamaya çalışmalıdır (Agatston vd, 2007). Çocukların duygu ve düşüncelerine değer verilmesi, onların kendilerini ifade etme becerilerini güçlendirir. Ebeveynlerin yargılayıcı veya eleştirel bir tutumdan kaçınması, çocukların zorbalık gibi hassas konuları rahatça paylaşmalarını teşvik eder. Çocuklar, ebeveynleri tarafından anlaşıldıklarını ve kabul edildiklerini hissettiklerinde, yaşadıkları sorunları daha kolay dile getirirler (Ayas ve Pişkin, 2011).

Zorbalıkla başa çıkmada aile içi destek, çocuğun kendine olan güvenini artırır ve zorluklarla baş etme becerilerini geliştirir (Totan ve Kabakçı, 2010). Ebeveynlerin, çocuklarına zorbalık karşısında yalnız olmadıklarını hissettirmeleri ve onlara güçlü bir destek sunmaları, çocukların psikolojik dayanıklılığını artırır. Zorbalığa uğrayan çocukların ailelerinden alacakları duygusal destek, onların özgüvenini yeniden inşa etmelerine, yaşadıkları olumsuzlukları daha sağlıklı bir şekilde atlatmalarına yardımcı olur (Serra-Negra vd, 2015). Aynı şekilde, zorbalık yapan bir çocuk söz konusu olduğunda da ebeveynler destekleyici ve rehberlik edici bir tutum sergilemelidir (Agatston vd, 2007). Bu tür bir destek, çocuğun saldırgan davranışlarının altındaki sebepleri keşfetmesine ve sağlıklı bir şekilde sosyal beceriler geliştirmesine yardımcı olur. Aile içi destek sağlarken ebeveynler, çocuklarına zorbalık karşısında nasıl tepki vermeleri gerektiği, kendilerini nasıl savunabilecekleri ve gerektiğinde nasıl yardım isteyebilecekleri konusunda rehberlik edebilir (Totan ve Kabakçı, 2010). Çocuğa zorbalığa uğradığında güçlü durabilmesi, kendini ifade edebilmesi ve gerektiğinde yardım talep etmesi öğretilmelidir. Bu sayede çocuk, zorbalık karşısında kendini çaresiz hissetmez ve sorunlarıyla başa çıkabilecek bir beceri kazanır (Agatston vd, 2007).

Aile içi desteğin etkili olabilmesi için ebeveynlerin zorbalık konusunda bilinçli olmaları da önemli-

dir. Ebeveynler, zorbalık davranışlarının belirtilerini ve çocuklarının zorbalığa uğradığını veya zorbalık yaptığını gösteren ipuçlarını fark edebilmelidir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Zorbalık belirtilerini tanıyabilen ebeveynler, çocuklarının davranışlarındaki değişiklikleri daha çabuk fark eder ve gerekli desteği sağlayabilirler (Serra-Negra vd, 2015). Zorbalığa uğrayan bir çocuk sessizleşebilir, okula gitmekten kaçınabilir veya derslerde başarısızlık gösterebilir (Agatston vd, 2007). Zorbalık yapan çocuklar ise agresif tavırlar sergileyebilir, arkadaş ilişkilerinde sorunlar yaşayabilir (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu gibi belirtiler konusunda bilgili olan ebeveynler, çocuklarına daha etkili bir şekilde yaklaşabilir ve ihtiyaç duydukları desteği sağlayabilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Akran zorbalığıyla mücadelede aile içi destek ve iletişimin güçlendirilmesi, hem zorbalığa maruz kalan hem de zorbalık yapan çocuklar için büyük önem taşır. Güçlü bir aile içi iletişim ve destekleyici bir tutum, çocukların zorbalık karşısında kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlar. Ebeveynlerin çocuklarıyla kurduğu sağlıklı iletişim, zorbalığın etkilerini azaltmakla kalmaz, aynı zamanda çocukların duygusal gelişimlerini ve sosyal becerilerini olumlu yönde etkiler (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarına karşı duyarlı, açık iletişime dayalı ve destekleyici bir yaklaşım sergilemeleri, akran zorbalığını önlemede ve zorbalığa uğrayan çocuklara yardımcı olmada etkili bir yöntemdir (Agatston vd, 2007).

Profesyonel Destek ve Danışmanlık Hizmetleri

Akran zorbalığı ile mücadelede profesyonel destek ve danışmanlık hizmetleri, hem mağdurlar hem de zorbalık yapan bireyler için önemli bir çözüm yolu sunar. Zorbalık, çocuklar ve gençler üzerinde ciddi psikolojik etkiler bırakabilir; bu etkilerle başa çıkmada ise bazen aile ve okulun sunduğu destek yetersiz kalabilir (Serra-Negra vd, 2015). Bu noktada, psikologlar, rehberlik uzmanları ve diğer danışmanlık hizmetleri devreye girerek, zorbalıkla başa çıkmada bireylere profesyonel rehberlik sağlar. Profesyonel destek ve danışmanlık hizmetleri, zorbalığın duygusal ve psikolojik etkilerini azaltmada, sağlıklı baş etme mekanizmaları geliştirmede ve çocukların uzun vadeli iyilik hallerini korumada hayati bir rol oynar (Agatston vd, 2007). Zorbalığa maruz kalan çocuklar, yoğun stres, kaygı, düşük özgüven ve depresyon gibi ciddi psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Profesyonel destek, mağdurların bu olumsuz etkilerle baş etmelerine ve kendilerini yeniden güçlü hissetmelerine yardımcı olur (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Terapist ve danışmanlar, mağdurların duygusal yaralarını iyileştirmelerine yönelik çeşitli terapi yöntemleri kullanarak, onların yaşadıkları olumsuz duygularla sağlıklı bir şekilde yüzleşmelerini sağlar. Örneğin, bilişsel davranışçı terapi (BDT) gibi yöntemler, mağdurların kendilerini daha iyi tanımlarına, kaygılarını yönetmelerine ve kendilerini güvende hissetmelerine yardımcı olabilir (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu destekler, mağdurların zorbalık nedeniyle yaşadıkları duygusal travmanın üstesinden gelmelerine ve günlük yaşamlarına sağlıklı bir şekilde devam etmelerine katkı sağlar.

Ayrıca, zorbalığa uğrayan çocukların baş etme becerilerini geliştirmesi de önemlidir. Profesyonel danışmanlar, zorbalığa uğrayan bireylerin kendilerini daha güçlü hissetmeleri ve gelecekte benzer durumlarla karşılaştıklarında nasıl davranacaklarını öğrenmeleri için rehberlik eder (Serra-Negra vd, 2015). Zorbalığın etkilerini anlamak ve kendini koruma yollarını öğrenmek, mağdur çocukların zorbalık karşısında daha dirençli olmalarına ve özgüven kazanmalarına olanak tanır. Bu tür bir destek, çocukların yaşadıkları zorbalık deneyimlerini sağlıklı bir şekilde atlatmalarını sağlar ve ruhsal sağlık-

larını korur (Agatston vd, 2007). Akran zorbalığı davranışı gösteren çocuklar da profesyonel desteğe ihtiyaç duyabilirler. Zorbalık, genellikle çocuğun içsel bir sorununu veya sosyal çevresinden aldığı olumsuz bir etkiyi yansıtabilir (Ayas ve Pişkin, 2011). Zorbalık yapan çocuklar, öfke kontrolü, düşük özgüven, aile içi problemler veya empati eksikliği gibi nedenlerle saldırgan davranışlarda bulunabilir (Totan ve Kabakçı, 2010). Profesyonel destek ve danışmanlık hizmetleri, zorbalık yapan çocukların bu olumsuz davranışlarının altında yatan nedenleri anlamalarına yardımcı olur. Bu tür destekler, çocukların öfke yönetimi, sosyal beceriler ve empati geliştirme gibi alanlarda beceri kazanmalarını sağlar.

Danışmanlar, zorbalık yapan çocuklarla bireysel görüşmeler yaparak onların sorunlarını anlamalarına ve davranışlarını kontrol edebilmelerine yönelik stratejiler geliştirmelerine destek olur. Bu süreçte çocuğun duygusal farkındalığını artırmak, sorun çözme becerilerini geliştirmek ve başkalarının duygularını anlama yetisini kazandırmak, zorbalık yapan bireylerin saldırgan davranışlardan uzaklaşmasına yardımcı olabilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu tür terapötik destekler, zorbalık yapan çocukların olumsuz davranışları bırakmalarına, kendilerini ve başkalarını daha iyi anlamalarına katkı sağlar. Profesyonel danışmanlık hizmetleri, zorbalığın yaygın olarak yaşandığı okul ortamlarında da oldukça önemlidir. Rehberlik servisleri ve okul danışmanları, zorbalığı önlemek için öğrencilere destek sağlamakta kilit bir rol oynar (Serra-Negra vd, 2015). Okul danışmanları, hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan çocuklarla çalışarak, onların ihtiyaçlarına yönelik bireysel destek sunar. Ayrıca, okulda zorbalığı azaltmak amacıyla farkındalık programları, seminerler ve grup çalışmaları düzenleyebilirler (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu tür grup çalışmaları ve eğitim programları, öğrencilere empati, iş birliği ve sağlıklı iletişim gibi beceriler kazandırarak zorbalık davranışlarını önlemede etkili olur. Okul ortamında verilen bu tür destekler, öğrencilerin zorbalığa karşı bilinçlenmelerini ve zorbalık durumlarına daha sağlıklı tepki vermelerini sağlar (Ayas ve Pişkin, 2011). Okul yönetimlerinin ve öğretmenlerin de bu süreçte danışmanlardan destek alması, zorbalıkla mücadele çalışmalarının etkinliğini artırır. Öğretmenler, zorbalıkla ilgili belirtileri fark etme ve doğru müdahale etme konusunda bilinçlendirilerek öğrencilerle daha güçlü bir iletişim kurabilir ve zorbalığı önlemeye katkı sağlayabilir (Agatston vd, 2007).

Akran zorbalığı ile mücadelede profesyonel destek ve danışmanlık hizmetleri, hem mağdurların yaşadıkları duygusal zorlukları aşmalarında hem de zorbalık yapan bireylerin olumsuz davranışlarını bırakmalarında çok önemli bir rol oynar (Totan ve Kabakçı, 2010). Psikologlar, rehberlik uzmanları ve danışmanlar, zorbalığın etkilerini hafifletmek ve çocukların ruh sağlığını korumak için gerekli olan uzman rehberliği sunar. Bu tür destekler, zorbalığa uğrayan bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini ve özgüvenlerini yeniden kazanmalarını sağlarken; zorbalık yapan bireylerin ise saldırgan davranışları yerine sağlıklı sosyal beceriler geliştirmelerine yardımcı olur. Okul ortamında sağlanan danışmanlık hizmetleri, zorbalığın önlenmesinde toplu bir etki yaratır ve çocukların daha güvenli bir ortamda eğitim almalarını sağlar (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu sayede, çocuklar hem duygusal hem de sosyal gelişimlerini daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilir.

Sosyal Medya ve Teknoloji Kullanımının Kontrolü

Akran zorbalığıyla mücadelede sosyal medya ve teknoloji kullanımının kontrolü, özellikle dijital zorbalığın (siber zorbalık) yaygın olduğu günümüzde önemli bir çözüm önerisidir. Sosyal medya platformları, çocuklar ve gençler için iletişim kurma, sosyalleşme ve bilgi edinme alanları sunarken (Agatston vd, 2007); aynı zamanda zorbalık davranışlarının sergilendiği, kişisel mahremiyetin ihlal edildiği ve psikolojik zararların olduğu bir zemin haline de gelebilir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Bu yüzden, sosyal medya ve teknoloji kullanımının dikkatli bir şekilde denetlenmesi, çocukların ve gençlerin güvenli bir dijital ortamda vakit geçirmelerini sağlamak için gereklidir (Serra-Negra vd, 2015). Sosyal medya ve internet, çocukların ve gençlerin akran zorbalığına maruz kalabileceği veya başkalarına zorbalık yapabileceği alanlar haline gelmiştir. Dijital zorbalık; tehdit, hakaret, dışlama, kişisel bilgilerin izinsiz paylaşılması gibi pek çok farklı biçimde gerçekleşebilir ve çoğunlukla mağdurlar üzerinde uzun süreli duygusal etkiler bırakır (Ayas ve Pişkin, 2011). Çocukların sosyal medya kullanımının kontrollü olması, dijital zorbalığın önlenmesinde önemli bir adımdır. Ebeveynler ve eğitimciler, çocukların sosyal medya kullanımını yakından takip ederek, onları dijital zorbalık konusunda bilinçlendirmelidir. Çocuklara, çevrimiçi ortamda güvenlik kuralları, gizlilik ayarları, saygılı ve sorumlu paylaşım gibi konularda bilgi verilmesi, siber zorbalığın önlenmesine katkı sağlar (Agatston vd, 2007).

Teknoloji kullanımının kontrolü, çocukların sosyal medya platformlarını bilinçli ve sağlıklı bir şekilde kullanmalarını sağlamak için büyük önem taşır (Totan ve Kabakçı, 2010). Bu kapsamda çocuklara sosyal medya ve dijital platformlarda nasıl davranmaları gerektiği, hangi bilgileri paylaşmamaları gerektiği ve karşılaştıkları olumsuz durumlarda neler yapabilecekleri öğretilmelidir. Sosyal medya kullanım bilincinin artırılması, çocukların hem kendilerini korumalarına hem de çevrimiçi ortamda zorbalık yapmamalarına katkı sağlar (Agatston vd, 2007). Çocuklara, internette kalıcı izler bırakmanın ve paylaşımlarının başkaları üzerinde yaratabileceği etkilerin farkında olmaları gerektiği anlatılmalıdır (Ayas ve Pişkin, 2011). Bu bilinç, çocukların dijital sorumluluk geliştirmelerine ve çevrimiçi davranışlarının sonuçlarını düşünerek hareket etmelerine yardımcı olur. Sosyal medya ve teknoloji kullanımının kontrolünde ebeveynler ve eğitimciler aktif bir rol üstlenmelidir. Ebeveynler, çocuklarının sosyal medya kullanımını sınırlandırmalı, yaşlarına uygun platformlar kullanmalarını sağlamalı ve çevrimiçi güvenlik konusunda çocuklarını bilgilendirmelidir (Serra-Negra vd, 2015). Çocuklarla sosyal medya kullanımı hakkında açık bir iletişim kurmak, onların karşılaşabilecekleri zorbalık durumlarını ebeveynlerine bildirmelerini teşvik eder. Ayrıca, eğitimciler de okullarda dijital okuryazarlık dersleri veya sosyal medya güvenliği seminerleri düzenleyerek öğrencilerin dijital zorbalık ve güvenli internet kullanımı konusunda bilinçlenmelerine yardımcı olabilmektedir.

Ebeveynler, çocuklarının çevrimiçi etkinliklerini kontrol etmek için bazı güvenli internet filtreleri veya ebeveyn kontrol araçları kullanabilir. Ancak burada denetimin baskıcı olmaktan ziyade destekleyici ve rehberlik edici bir biçimde yapılması önemlidir (Agatston vd, 2007). Çocukların sosyal medya kullanımı hakkında bilinçli olmaları ve çevrimiçi ortamda karşılaştıkları olumsuz durumları güvindikleri bir yetişkinle paylaşmaları teşvik edilmelidir. Bu tür bir yaklaşım, çocukların kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlar ve sosyal medya üzerinden gelen olumsuz etkilerle başa çıkmalarını kolaylaştırır (Serra-Negra vd, 2015). Çocukların güvenli sosyal medya kullanımı için dijital güvenlik eğitimi oldukça önemlidir. Bu eğitim, çevrimiçi gizlilik ayarlarını yönetme, tanımadıkları kişilerle iletişim kurmama,

şüpheli bağlantılara tıklamama gibi temel güvenlik bilgilerini içerir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Dijital güvenlik eğitimi, çocuklara dijital zorbalık durumunda nasıl davranmaları gerektiğini, karşılaştıkları bir sorunu kime bildirebileceklerini ve zorbalık yapan kişileri nasıl engelleyebileceklerini öğretir. Bu eğitim sayesinde çocuklar, sosyal medya ve diğer dijital platformlarda daha bilinçli ve güvenli bir şekilde vakit geçirebilirler. Dijital güvenlik eğitimi, aynı zamanda çocukların çevrimiçi ortamda saygılı bir şekilde iletişim kurmalarını teşvik eder (Ayas ve Pişkin, 2011).

Akran zorbalığı ile mücadelede sosyal medya ve teknoloji kullanımının kontrolü, özellikle dijital zorbalığın önlenmesi açısından önemli bir adımdır. Çocuklara güvenli internet kullanımı ve dijital farkındalık kazandırmak, onların çevrimiçi ortamda kendilerini korumalarını ve sağlıklı dijital alışkanlıklar geliştirmelerini sağlar (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Ebeveynlerin ve eğitimcilerin rehberliğinde sunulan bu destekler, çocukların zorbalık karşısında kendilerini güvende hissetmelerine katkı yapar ve dijital sorumluluklarını geliştirmelerini sağlar. Sosyal medya ve teknoloji kullanımının kontrollü olması, çocukların akran zorbalığından korunmasına, kendilerini çevrimiçi olarak ifade ederken daha sağlıklı bir duruş sergilemelerine ve daha güvenli bir dijital ortamda büyümelerine olanak tanır (Serra-Negra vd, 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Akran zorbalığı, bireylerin psikolojik sağlığı, sosyal ilişkileri ve kişilik gelişimi üzerinde derin izler bırakan, karmaşık bir sorundur. Zorbalığın psikolojik temelleri incelendiğinde, zorbalık yapan bireylerin güç arzusu, düşük özgüven, empati eksikliği, duygusal ihmal ve ilgisizlik gibi çeşitli faktörlerden etkilendiği görülmektedir. Zorbalık davranışının temelleri, bireyin kendi içsel sorunlarından kaynaklanabileceği gibi çevresel faktörlerin ve olumsuz rol modellerinin de etkisi altında kalabilmektedir (Agatston vd, 2007). Aynı şekilde zorbalık mağdurları da kendilerini çaresiz, dışlanmış ve değersiz hissederek, psikolojik olarak zorlayıcı bir süreçte sürüklenebilmektedir. Dolayısıyla, akran zorbalığını önlemek ve etkilerini azaltmak adına hem bireysel hem de toplumsal düzeyde geniş çaplı bir yaklaşım benimsenmelidir (Serra-Negra vd, 2015). Akran zorbalığının önlenmesinde ve etkilerinin azaltılmasında özellikle eğitim ve farkındalık çalışmaları, empati ve sosyal beceri eğitimleri, aile içi destek, profesyonel danışmanlık hizmetleri ve sosyal medya kullanımının kontrol edilmesi gibi önlemler önemlidir. Bu çözüm önerileri, zorbalığın oluşum sürecini kesintiye uğratarak, bireylerin daha sağlıklı ve destekleyici bir sosyal çevrede büyümelerine olanak sağlar (Çarkıt & Bacanlı, 2020).

Akran zorbalığının önlenmesinde eğitimin önemi büyüktür. Okullarda düzenlenecek zorbalık karşıtı eğitimler ve farkındalık programları, çocukların ve gençlerin zorbalık konusunda bilinçlenmesini sağlar. Zorbalıkla ilgili farkındalık çalışmaları, öğrencilere zorbalığın olumsuz sonuçlarını, zorbalık durumunda yapılması gerekenleri ve zorbalıkla nasıl başa çıkabileceklerini öğretir. Aynı zamanda, öğretmenlerin ve okul personelinin de bu konuda eğitilmesi gerekmektedir (Çarkıt ve Bacanlı, 2020). Öğretmenlerin zorbalık belirtilerini tanıması ve bu durumlara anında müdahale edebilmesi, okul ortamında zorbalık vakalarının azalmasına katkı sağlar (Agatston vd, 2007). Zorbalığı önlemek için bireylerin empati ve sosyal beceriler geliştirmesi çok önemlidir. Empati eksikliği, zorbalığın temel ne-

denlerinden biri olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, okullarda empati eğitimi verilmesi, çocukların sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur ve başkalarına karşı daha anlayışlı olmalarını sağlar. Empati becerisi gelişmiş bireyler, zorbalık yapmanın veya zorbalığa tanıklık etmenin olumsuz etkilerinin farkında olur ve bu tür davranışlardan kaçınır (Ayas ve Pişkin, 2011).

Aile içi destek, çocukların zorbalıkla başa çıkabilmelerinde önemli bir faktördür. Aileler, çocuklarının duygusal ve sosyal gelişiminde kritik bir rol oynar. Aile içi iletişimin güçlü olması, çocukların yaşadıkları sorunları ailelerine güvenle paylaşabilmesini sağlar. Ebeveynler, çocuklarına duygusal destek sunarak onların zorbalık karşısında kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlayabilir (Serra-Negra vd, 2015). Ayrıca, aileler çocuklarına sağlıklı sosyal beceriler kazandırarak, onların zorbalık gibi olumsuz davranışlardan uzak durmalarına yardımcı olabilir. Ailelerin çocuklarına zorbalıkla ilgili doğru bilgiler sunması, onların zorbalık karşısında sağlıklı bir duruş sergilemelerine katkı yapar (Totan ve Kabakçı, 2010). Zorbalığa maruz kalan veya zorbalık yapan bireyler, psikolojik destek alarak yaşadıkları sorunlarla başa çıkabilirler. Zorbalığa uğrayan çocuklar, travma sonrası stres, kaygı bozuklukları ve özgüven kaybı gibi sorunlar yaşayabilir (Ayas ve Pişkin, 2011). Profesyonel danışmanlık hizmetleri, mağdurlara zorbalık nedeniyle yaşadıkları duygusal zorlukları atlatmaları için gerekli desteği sağlar. Aynı zamanda, zorbalık yapan çocuklar da öfke kontrolü, empati geliştirme ve sosyal beceriler kazanma konusunda uzmanlardan destek alarak, saldırgan davranışlarını bırakabilir. Bu nedenle, zorbalık davranışı gösteren veya zorbalık mağduru olan bireylerin uygun terapi ve rehberlik hizmetlerinden faydalanması önemlidir (Totan ve Kabakçı, 2010).

Teknolojinin ve sosyal medyanın hızla gelişmesiyle birlikte dijital zorbalık vakaları da artmıştır. Sosyal medya ve çevrimiçi platformlar, akran zorbalığının yeni bir biçimi olarak öne çıkmakta ve mağdurların yaşadığı olumsuz etkilerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Serra-Negra vd, 2015). Bu bağlamda, çocukların sosyal medya kullanımının kontrollü olması ve dijital güvenlik konusunda bilinçlendirilmesi büyük önem taşır. Ebeveynler, çocuklarının çevrimiçi ortamda güvenliğini sağlamak için çeşitli internet filtreleri ve ebeveyn kontrol uygulamaları kullanarak çocuklarını koruyabilir (Agatston vd, 2007). Çocukların, çevrimiçi ortamda kendilerini koruyabilecekleri bilgilere sahip olmaları, dijital zorbalıkla karşılaşma olasılıklarını azaltır (Ayas ve Pişkin, 2011). Akran zorbalığının psikolojik temelleri ve bu soruna yönelik çözüm önerileri ele alındığında, çok yönlü bir yaklaşımın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zorbalık davranışının ortaya çıkmasında bireyin içsel sorunları, sosyal çevre ve dijital dünya gibi pek çok faktör etkili olabilir. Bu nedenle, akran zorbalığıyla mücadelede hem bireysel hem de toplumsal düzeyde stratejiler geliştirilmelidir. Akran zorbalığını önlemek için sağlıklı bir sosyal çevre oluşturulması, empati ve sosyal beceri gelişiminin desteklenmesi, aile içi iletişimin güçlendirilmesi, profesyonel destekten faydalanılması ve dijital dünyanın kontrollü kullanımı gibi çözüm önerileri, bu sorunla başa çıkmada etkili olacaktır. Bu çok yönlü yaklaşım sayesinde, çocuklar ve gençler kendilerini güvende hissedebilecekleri, sosyal ve psikolojik olarak sağlıklı bir ortamda büyüme fırsatı bulacaklardır. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde uygulanacak bu çözüm önerileri, akran zorbalığının uzun vadeli etkilerini en aza indirmeye ve toplum genelinde farkındalığı artırmaya katkı sağlar.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bu çalışma, derleme bir makale olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Çalışma tek yazarlıdır.

ÇATIŞMA BEYANI

Herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agatston, P. W., Kowalski, R., & Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyberbullying. *Journal of Adolescent Health, 41*, 59-60. <https://doi:10.1016/j.jadohealth.2007.09.003>
- Andreou, E., & Metallidou, P. (2004). The relationship of academic and social cognition to behaviour in bullying situations among Greek primary school children. *Educational Psychology, 24*, 27-41. <https://doi.org/10.1080/0144341032000146421>
- Arslan, S., & Savaşer, S. (2009). Akran zorbalığını önlemede okul hemşiresinin rolü. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 2*(3), 118-123.
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2011). Lise öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının cinsiyet sınıf düzeyi ve okul türü bakımından incelenmesi. *İlköğretim Online, 10*(2), 550-568
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2005). Protective factors as moderators of risk factors in adolescence bullying. *Social Psychology of Education, 8*(3), 263-284. <https://10.1007/s11218-005-5866-5>
- Bellmore, A., Witkow, M., Graham, S., & Juvonen, J. (2004). Beyond the individual: The impact of ethnic context and classroom behavioral norms on victims' adjustment. *Developmental Psychology, 40*, 1159-1172. <https://10.1037/0012-1649.40.6.1159>
- Bowes, L., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A., & Moffit, T. E. (2009). School, neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 48*, 545-553. <https://10.1097/CHI.0b013e31819cb017>
- Brank, E. M., Hoetger, L., & Hazen, K. P. (2012). Bullying. *The Annual Review of Law and Social Science, 8*, 1-18. <https://10.1146/annurev-lawscosci-102811-173820>
- Brown, S., & Taylor, K. (2008). Bullying, education, and earnings: Evidence from the national child development study. *Economy of Education Review, 27*, 387-401. <https://10.1016/j.econedurev.2007.03.003>
- Burnukara, P., & Uçanok, Z. (2012). İlk ve orta ergenlikte akran zorbalığı gerçekleştiği yerler ve baş etme yolları. *Türk Psikoloji Yazıları, 15*(29), 68-82.
- Button, D. M., & Gealt, R. (2010). High risk behaviors among victims of sibling violence. *Journal of Family Violence, 25*, 131-140. <https://10.1007/s10896-009-9276-x>
- Camodeca, M., & Goossens, F. A. (2005). Children's opinions on effective strategies to cope with bullying: The importance of bullying role and perspective. *Educational Research, 47*, 93- 105. <https://doi.org/10.1080/0013188042000337587>
- Caravita, S., DiBlasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social Development, 18*, 140-163. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2008.00465.x>
- Çarkıt, E., & Bacanlı, F. (2020). Okullarda akran zorbalığı: Öğretmen görüşlerine göre nitel bir çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches, 15*(24), 2545-2583. <https://doi.org/10.26466/opus.644848>
- Çivilidağ, A., & Cooper, H. T. (2013). Ergenlerde siber zorba ve öfkenin incelenmesi üzeri bir araştırma: Niğde ili örneği. *International Journal of Social Science, 6*(1), 497-511.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2008). Beyond the class norm: Bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 1289-1299.
- Dunn, S. T. M. (2009). *Upstanders: Student experiences of intervening to stop bullying*. Doctoral dissertation, University of Alberta

- Ensor, R., Marks, A., Jacobs, L., & Hughes, C. (2010). Trajectories of anti social behavior to wards siblings predict antisocial behavior toward peers. *Journal of Child Psychology Psychiatry*, 51(11), 1208–1216. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.02276.x>
- Erath, S., Flanagan, K., & Bierman, K. (2008). Early adolescent school adjustment: Associations with friendship and peer victimization. *Social Development*, 17, 853 -870. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2008.00458.x>
- Farrington, D. P., & Baldry, C. A. (2010). Individual risk factors for school bullying. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 2, 4–16. <https://doi.org/10.5042/jacpr.2010.0001>
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying: Who does what when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research*, 20(1), 81–91. <https://doi.org/10.1093/her/cyg100>
- Garandeau, C., & Cillessen, A. (2006). From indirect aggression to invisible aggression: A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 641–654. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.08.005>
- Genç, G., & Aksu, M. B. (2010). Genel lise öğrencilerinin zorba kurban davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 413-448.
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., & Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology*, 46, 617-638. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2008.02.001>
- Gürsoy, E. C. (2010). Ergenlerde sosyodemografik özelliklere ve algılanan sosyal destek ile akran zorbalığına maruz kalmanın incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Hunter, S. C., Boyle, J. M. E., & Warden, D. (2004). Help seeking amongst child and adolescent victims of peer-aggression and bullying: The influence of school stage, gender, victimization, appraisal, and emotion. *British Journal of Educational Psychology*, 74(3), 375–390. <https://doi.org/10.1348/0007099041552378>
- Ireland, J., Archer, J., & Power, X. (2007). Characteristics of male and female prisoners involved in bullying behavior. *Aggressive Behavior*, 33, 220–229. <https://doi.org/10.1002/ab.20182>
- Isaacs, J., Hodges, E., & Salmivalli, C. (2008). Long-term consequences of victimization: A follow up from adolescence to young adulthood. *European Journal of Developmental Science*, 2, 387–397.
- İncedal, Z. (2012). *Karaman il merkezindeki ilköğretim ikinci kademedeki okuyan öğrencilerde zorba ya da kurban olma sıklığı ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, B. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, weak, and troubled. *Pediatrics*, 112, 1231–1237. <https://doi.org/10.1542/peds.112.6.1231>
- Juvonen, J., & Ho, A. (2009). Social motives underlying antisocial behavior across middle school grades. *Journal of Youth and Adolescence*, 112(6), 1231–1237. <https://doi.org/10.1007/s10964-0089272-0>
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Klienmen, M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46, 40–49. <https://doi.org/10.1097/01.chi.0000242237.84925.18>
- Kowalski, R. M., & Limber S. P. (2013). Psychological physical and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53, 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.09.018>
- Nation, M., Vieno, A., Perkins, D. D., & Massimo, S. (2008). Bullying in school and adolescent sense of empowerment: An analysis of relationships with parents, friends, and teachers. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 18, 211–232. <https://doi.org/10.1002/casp.921>

- Naylor, P. B., Petch, L., & Ali, P. A. (2011). *Domestic violence: Bullying in the home*. In C. P. Monks & I. Coyne (Eds.), *Bullying in different contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, M., Matthiesen, S., & Einarsen, S. (2008). Sense of coherence as a protective mechanism among targets of workplace bullying. *Journal of Occupational Health Psychology*, 13, 128-136.
- Nishina, A., & Juvonen, J. (2005). Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 76, 435-450. <https://doi.org/10.1111/j.14678624.2005.00855.x>
- Olthof, T., & Goossens, F. (2008). Bullying and the need to belong: Early adolescents' bullying related behavior and the acceptance they desire and receive from particular classmates. *Social Development*, 17, 24-46. <https://doi.org/10.1111/j.14679507.2007.00413.x>
- Özgür, G., Yörükoğlu, G., & Baysan-Arabacı, L. (2011). Lise öğrencilerinin şiddet algıları, şiddet eğilim düzeyleri ve etkileyen faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(2), 53-60.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007>
- Serra-Negra, J. M., Paiya, S. M., Bendo, C. B., Fulgencio, L. B., Lage, C. F., Correa-Faria, P., & Pordeus, I. A. (2015). Verbal school bullying and life satisfaction among Brazilian adolescents: Profiles of the aggressor and the victim. *Comprehensive Psychiatry*, 57, 132-139. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.11.004>
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.14697610.2007.01846.X>
- South, C., & Wood, J. (2006). Bullying in prisons: The importance of perceived social status, prisonization, and moral disengagement. *Aggressive Behavior*, 32, 490-501. <https://doi.org/10.1002/ab.20149>
- Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö., & Er, S. H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010(21), 257-270.
- Totan, T., & Kabakçı, Ö. F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 575-600.
- Türk, F., & Türnüklü, A. (2016). Çatışan Öğrencilerin Bakış Açısından Akran Arabuluculuk Sürecinin Değerlendirilmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(3), 811-836
- Unnever, J. D., & Cornell, D. G. (2004). Middle school victims of bullying: Who reports being bullied? *Aggressive Behavior*, 30, 373-388. <https://doi.org/10.1002/ab.20030>
- Uzbaş, A. (2009). Okul psikolojik danışmanlarının okulda saldırganlık ve şiddete yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(18), 90-110.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41, 672-682. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.4.672>
- Wolke, D., & Samara, M. M. (2004). Bullied by siblings: Association with peer victimization and behavior problems in Israeli lower secondary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(5), 1015-1029. <https://doi.org/10.1111/j.14697610.2004.t01-1.00293.x>

SOSYAL & SOSYAL POLİTİKA HİZMET ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY AND SOCIAL WORK STUDIES

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI

e-ISSN 2757-6663

GENEL KURALLAR

Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi'nde, sosyal politika, sosyal hizmet disiplini ve sosyal mesleği kapsamına giren bilimsel çalışmalar (bkz. [Amaç ve Kapsam](#)) değerlendirilir. Makaleler Türkçe ya da İngilizce dillerinde yayınlanır. Dergiye gönderilen yazılar yayınlanmasa bile iade edilmez. Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen görüşler yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan çalışmaların telif hakları yazar tarafından dergiye devredilir.

Telif hakkı devir formunu [buraya tıklayarak](#) indirebilirsiniz.

YAZIM KURALLARI

- Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve İngilizce yazılan çalışmalar yayımlanır. Türkçe hazırlanan çalışmaların İngilizce özetinin olması zorunludur.
- Dergiye gönderilen yazılar, daha önce yayınlanmamış veya bir başka dergiye yayın için gönderilmemiş olmalıdır.
- İlgili editör gerekli gördüğü yazım düzeltmelerini kendisi yapabilir. Yine yabancı bir dilde yazılan özet ilgili editör gerekli görmesi durumunda düzeltilebilir.
- Çalışmanın başına, 150 sözcükten az, 200 sözcükten fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce Özet ve her iki dilde de 5 kelimeyi aşmayacak Anahtar kelimeler konulmalıdır.
- Yazılarda yazarı çağrıştıracak (ad, soyad, adres vb) hiçbir bilgi bulunmamalıdır. Bu bilgiler editöre not olarak iletilmelidir.
- Yazarla ilgili bilgi editör tarafından makale kabul edildiğinde eklenecektir.
- Yazıların bütün hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Gönderilecek bilimsel çalışmaların kaynakça dahil minimum 4000, maksimum 9000 kelime aralığında olması önerilir.
- Dergide yayımlanacak makaleler **iThenticate** benzerlik/intihal taramasından geçirilmektedir. Benzerlik/intihal oranı %10'un üzerinde olan makaleler incelenmeye alınmamaktadır.

APA

Makalelerin alıntıları ve kaynakçası APA kaynak gösterme esaslarına göre düzenlenmiş olmalıdır.

Biçim

Sayfa yapısı; soldan 3, sağdan 2, alttan ve üstten 2,5cm aralıkta olmalıdır. Genel olarak Calibri yazı tipi 11 punto büyüklüğünde kullanılmalı ve satır aralığı 1,5 olmalıdır. Tablolarda ve grafiklerde ise tek satır aralığı 10 punto kullanılmalıdır Yazar(lar), adını soyadını baş harfleri büyük olacak şekilde yazmalı ve hemen altında unvanı, kurumu, bölümü ve mail adresi ve

ORCID numarasını yazmalıdır. Blok alıntı yapıldığında alıntının tamamı bir tab (1,25cm) içeride olmalıdır. Alıntıyı bitirildiğinde kaynak verilmelidir (Yazar, yıl).

YAPI

APA stilinde metin bölümlere ayrılmıştır. Ana bölümler sırasıyla:

Başlık
Özet/Abstract
Giriş
Yöntem
Bulgular
Tartışma
Sonuç ve Öneriler
Araştırmaya İlişkin Etik Bilgiler
Araştırmacının/Araştırmacıların Katkı Oranı
Çatışma Beyanı
Teşekkür
Kaynakça
Ekler

olarak ayrılmıştır. BAŞLIK sola dayalı bir şekilde Türkçe tamamı büyük harf; İngilizce başlık ise yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılır. ÖZ/ABSTRACT Makalenin en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak bir özeti (Türkçe ve İngilizce özet konur) bulunmalıdır. Özetin başlığının “ÖZ” ve “ABSTRACT” olarak konulması gerekmektedir. Ayrıca makale için en fazla 5 Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve 5 İngilizce (Keywords) anahtar sözcüğe yer verilmelidir.

ARA BAŞLIKLAR

1. Düzey: Ortalanmış, Kalın, Baş Harfleri Büyük Geri Kalanı Küçük
2. Düzey: Sola yaslanmış, Kalın, Baş Harfleri Büyük Geri Kalanı Küçük
3. Düzey: Bir tab içeride, Kalın, Başlığın yalnızca ilk harfi büyük geri kalanı küçük, sonunda nokta var.
4. Düzey: Bir tab içeride, Kalın, İtalik, Başlığın yalnızca ilk harfi büyük geri kalanı küçük, sonunda nokta var.
5. Düzey: Bir paragraf içeride, İtalik, Başlığın yalnızca ilk harfi büyük geri kalanı küçük, sonunda nokta var.

ATIF (Yazı İçinde)

Metin içinde atıf farklı şekillerde yapılabilir:

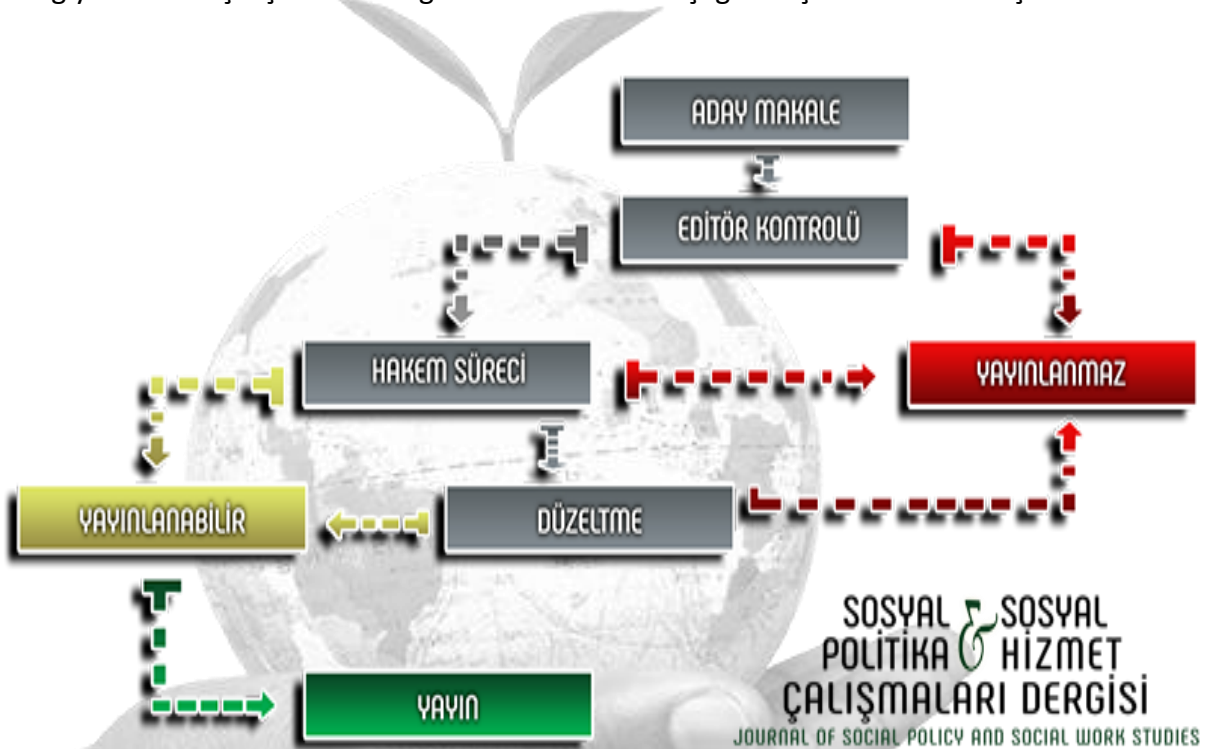
Karacan (1998) ... aktarmaktadır (s. 108).

...açmasıdır (Acar ve Baykara Acar, 2006).

Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi olarak, metin içi atıflarda yazarların adları ve eserin yayım yılıyla beraber yazılması prensibini benimsiyoruz. Eğer kaynak sayfalardan oluşmuyorsa (örneğin internetten alınan bir yazıysa), atıf yapılan kısmın kaçınıcı paragrafta yer aldığı (Yazar, Yıl, para. x) şeklinde belirtilmeli, x yerine paragrafın metindeki sırası yazılmalıdır.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

- Dergiye sunulan çalışmalar, insanlar ya da hayvanlar üzerinde klinik veya deneysel bir araştırma içeriyorsa etik izinlerle ilgili gerekli bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı numarası) çalışma içerisinde
- Dergiye sunulan çalışmalar, insanlar ya da hayvanlar üzerinde klinik veya deneysel bir araştırma içeriyorsa etik izinlerle ilgili gerekli bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı numarası) çalışma içerisinde belirtilmeli ve izin alınan etik kurul belgesinin sisteme yüklenmesi gerekmektedir.
- Dergiye sunulan çalışmalarla birlikte [Telif Hakları Devir Formu](#)nun da sisteme yüklenmesi gerekmektedir.
- Dergiye sunulan çalışmaların SPSHÇ Dergisi [Yazım Kuralları](#)na ve [Yayın Etiği ve İlkeleri](#)ne uygun olması gerekmektedir.
- Dergiye sunulan çalışmaların biçimsel uygunluğunun sağlanması açısından derginin son sayısında yer alan makalelerin kontrol edilmesi ve/veya makale şablonlarının kullanılması önerilmektedir.
- Dergiye sunulan çalışmaların Değerlendirme Süreci aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ S.B.F. SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ YAYINI
PUBLICATION OF KOCAELI UNIVERSITY DEPARTMENT OF SOCIAL WORK
spsh.kocaeli.edu.tr spsh@kocaeli.edu.tr